

Rijksoverheid

Regeerprogramma

Uitwerking van het hoofdlijnenakkoord
door het kabinet

13 september 2024

Inhoud

Regeerprogramma	3
1 Bestaanszekerheid en koopkracht	10
2 Grip op asiel en migratie	18
3a Wonen en volkshuisvesting	28
3b Infrastructuur, openbaar vervoer en luchtvaart	39
4 Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur	45
5 Energietransitie, leveringszekerheid en klimaatadaptatie	55
6a Zorg	66
6b Onderwijs	74
7 Goed bestuur en sterke rechtsstaat	81
8 Nationale Veiligheid	94
9a Internationale Veiligheid	106
9b Europese samenwerking	113
10a Economie en ondernemingsklimaat	115
10b Arbeidsmarktkrapte	124
Bijlage 1 Overzicht belangrijkste gesprekspartners	128
Bijlage 2 Overzicht van verwachte wetgeving volgend uit het Regeerprogramma	131

Regeerprogramma

Met het hoofdlijnenakkoord, dat op 16 mei 2024 is gepresenteerd, hebben PVV, VVD, NSC en BBB recht willen doen aan de verkiezingsuitslag. Met het akkoord 'hoop, lef en trots' leggen zij een basis voor de aanpak van de grote problemen van onze tijd.

Dit kabinet geeft in dit regeerprogramma een verdere uitwerking van dat hoofdlijnenakkoord. Het kabinet streeft er met dit programma naar om zo doelgericht en concreet mogelijk aan te geven hoe te komen tot oplossingen, tot gerichte maatregelen die tastbaar verschil maken in het leven van mensen. Dat vraagt om bevlogen pragmatisme, werklust en doelgerichtheid. Met dit regeerprogramma wil het kabinet Schoof aan de slag voor en met Nederland!

Financiële situatie

Dit doen we in een situatie waar de bomen niet meer tot in de hemel groeien. De krapte op de arbeidsmarkt kan de matige economische groei verder afremmen. De vergrijzing zorgt voor steeds meer overheidsuitgaven. De financiële middelen zijn beperkt en er moeten keuzes worden gemaakt. Gezonde en voorspelbare overheidsfinanciën zijn nu en in de toekomst van belang voor onze welvaart. In het Hoofdlijnenakkoord zijn daarom afspraken gemaakt over solide financieel-economisch beleid. Hier houden we ons aan. Dit betekent ook dat, als het nodig is, bezuinigingen niet zijn uitgesloten.

Tegelijkertijd wil dit kabinet gedane beloftes aan de kiezer overeind houden. Zodat mensen meer te besteden hebben, bijvoorbeeld door gerichte lastenverlichting voor de werkende middeninkomens en de halvering van het eigen risico. Voor de financiële consequenties van het Regeerprogramma is de Miljoenennota leidend, die tevens dient als startnota van het kabinet.

Kabinetsvisie: bevlogen pragmatisme

De overheid, elke overheid, is er voor de burger en niet andersom. Het is taak van de overheid om houvast en zekerheid te bieden en richting te geven. Maar het is ook onze taak om ruimte te laten voor eigen initiatief en het benutten van kansen. Het is de overtuiging van dit kabinet dat de overheid de kracht in de samenleving moet koesteren en aanjagen, niet inperken. Juist door een betrouwbare steunpilaar te zijn kan vertrouwen worden hersteld.

Door mensen te zien, hun problemen te zien en deze te benoemen. En door, wanneer de overheid hierin een rol heeft, te handelen. Of doorbraken te forceren op dossiers die al te lang stil liggen. Door te komen met uitvoerbaar beleid, samen met uitvoerders, gemeenten en provincies en waterschappen.

De echte helden van onze overheid zitten niet in Den Haag. En ze zitten vaak ook niet achter een bureau. Dit kabinet ziet de ongekende waarde van leerkrachten

die eigenhandig dagelijks de toekomst van onze kinderen helpen vormgeven. De mensen in de zorg die onvermoeibaar het verschil maken en daarvoor álle bewondering en respect verdienen.

Dat geldt ook voor onze agenten, ambulancepersoneel, voor de vuilnisman en voor de brugwachter. Door hén te zien en ons te realiseren dat we als overheid ook ten dienste staan van deze mensen die ook onze overheid zijn, dragen we bij aan een samenleving die elke uitdaging aankan.

Een samenleving die staat voor waarden als vrijheid en gelijkheid, waarden die de basis vormen voor een tolerante en respectvolle omgang met elkaar, een samenleving waarin iedereen de kans krijgt om zich te ontplooien en waar je kunt zijn wie je bent. Maar ook een samenleving waar mensen opstaan als vrijheden onder druk komen te staan. Met een overheid die dan naast mensen staat en optreedt.

Want dit kabinet staat ook voor een samenleving waar de overheid streng en onverbiddelijk is richting diegenen die ánderen beperken in hun vrijheid, die Nederlandse waarden als vrijheid en gelijkheid met voeten treden en die onze samenleving minder veilig maken. Voor hen die zich niet aan de wet houden, die zich afkeren van onze samenleving, voor hen die kiezen voor een onverantwoorde en respectloze houding richting anderen geldt een harde aanpak.

Het kabinet gelooft dat het vinden van oplossingen voor problemen van mensen steeds het uitgangspunt van handelen dient te zijn. Dit doen we samen met de mensen waar we het voor doen. Daarvoor moeten we keuzes maken, soms zullen dat moeilijke en pijnlijke keuzes zijn. We kunnen niet alles van de ene op de andere dag oplossen, maar wel stapje voor stapje. We steken dus de handen uit de mouwen, en streven naar een werkwijze van bevlogen pragmatisme: gepassioneerd en enthousiast over aanpak en doel, maar ook realistisch en geconcentreerd op het streven naar resultaten. Dat is wat de kiezer van ons verlangt. En daar gaan wij ook mee aan de slag. Voor alle Nederlanders en alle inwoners van het Koninkrijk.

Bestaanszekerheid en wonen

Veel zorgen van mensen zijn terug te voeren op de behoefte aan houvast en zekerheid, en het uitgangspunt dat werken moet lonen. Het klinkt als de normaalste zaak van de wereld, en dat zou het ook moeten zijn: een vaste baan, brood op de plank en een dak boven je hoofd, voor jezelf en je kinderen.

Met gerichte maatregelen op het vlak van koopkracht en inkomenszekerheid draagt het kabinet daar aan bij. We versimpelen een groot aantal regelingen, die werken met ingewikkelde berekeningen en toekenning achteraf, en soms leiden tot onzekerheid, waar het sociale vangnet tot doel heeft om mensen te helpen. Veel mensen hebben nu problemen en kunnen niet wachten en daarom lossen we op korte termijn de grootste knelpunten en schrijnende situaties op. Daarnaast helpen we mensen om mee te doen op de arbeidsmarkt. Werk is de basis van bestaanszekerheid. We moeten zorgen dat wie kán, aan een baan komt of meer uur gaat werken. Want we hebben iedereen nodig, of het nu in de zorg of het onderwijs is. We willen dat meer mensen een vaste baan krijgen en komen met een wetsvoorstel voor meer werkzekerheid voor flexwerkers.

De krapte op de arbeidsmarkt is voor dit kabinet geen gegeven en verdient een actieve aanpak, deels door innovatie en deels door gerichte arbeidsmigratie. De Staatscommissie Demografie doet ook op dit vlak waardevolle aanbevelingen voor gematigde groei van de bevolking in Nederland en gerichte groei in Caribisch Nederland.

Het oplossen van de enorme woningnood is een van de prioriteiten van dit kabinet. Samen willen we 100.000 woningen per jaar bouwen. De voorbereidingen voor een grote Woontop eind dit jaar zijn al in volle gang. De uitkomst van deze top zijn afspraken tussen het Rijk, Pensioenfondsen, woningcorporaties, gemeenten en provincies over hoe de woningbouw structureel te verhogen. Dat is nodig en dat gaan we dus gewoon doen.

Regie op ruimtelijke ordening

Nederland is een van de dichtstbevolkte en strakst ingerichte landen van Europa. De verschillende opgaven waar we als kabinet voor staan – wonen, energie, bereikbaarheid, landbouw, water en bodem, natuur, economie en defensie - hebben allemaal grote impact op de schaarse ruimte van ons land. Niet alles kan overal. Daarom komt het kabinet samen met medeoverheden en maatschappelijke partners met een Nota Ruimte. In deze Nota worden integrale en gebiedsgerichte ruimtelijke keuzes gemaakt voor nu en de toekomst. Daarbij heeft het kabinet extra oog voor de onderscheidende kracht van alle regio's.

Asiel en Migratie

Dit kabinet heeft de oproep van de kiezer om te komen tot een strenger asiel- en migratiebeleid goed verstaan. Nederland kan het grote aantallen migranten dat naar ons land komt niet blijven dragen. Het hoofdlijnenakkoord besteedt hier al aandacht aan. In het regeerprogramma krijgt dit verder vorm. Het terugdringen van wachtlijsten, het versoberen van opvang, maar ook een actieve inzet om door middel van internationale afspraken de instroom verder te beperken zijn onderdeel van een breed pakket aan maatregelen.

Maar we doen meer: extra inzet aan de grens, strenge controles tegen illegale migratie en mensensmokkel, het aanjagen van sneller vertrek door gedwongen terugkeer te bevorderen, en het niet meewerken aan terugkeer wordt strafbaar en er komt een versnelde procedure voor kansarme asielaanvragen.

Het beperken van de instroom begint bij de buitengrenzen en een effectieve Europese samenwerking om illegale migratie te voorkomen. De invoering van het Europese Asiel- en Migratiepact moet in de zomer van 2026 gereed zijn. Dit pact zal bijdragen aan het vereenvoudigen van de nationale asielprocedure en moet leiden tot grensversterking aan de randen van Europa.

Het kabinet wil veel van deze maatregelen zo snel mogelijk invoeren. Een tijdelijke asiel crisiswet gaat daarbij helpen, evenals het toepassen van uitzonderingsbepalingen op de vreemdelingenwet. Op die manier kunnen snel een aantal extra bevoegdheden en maatregelen worden ingezet die noodzakelijk zijn om de asielinstroom te beperken en de asiel- opvangcrisis te bestrijden. Daarnaast zal het kabinet bij de Europese Commissie een opt-out aankondigen voor het Europees asiel- en migratiebeleid.

Arbeidsmigratie wil het kabinet beperken tot die migratie die echt meerwaarde heeft voor ons land. De uitwassen en het misbruik van arbeidsmigranten gaan we streng aanpakken.

Internationaal studeren blijft een groot goed, maar we willen de universiteiten in staat stellen om de excessen te beperken. Er zal weer meer Nederlands gesproken worden op Nederlandse universiteiten.

Toekomst voor agrarische sector

Ruimte voor ondernemerschap geldt natuurlijk ook voor onze boeren, tuinders en vissers. Deze ondernemers willen verantwoordelijk, natuurbewust, diervriendelijk en toekomstgericht ondernemen. Het is het streven van dit kabinet om dit samen met hen te doen! Ook met financiële steun: met een meerjarige investering in de agrarische sector voor innovatie en doelsturing, een brede opkoopregeling, realistisch natuurbeleid, mest, en visserij. Daarnaast zijn er elk jaar middelen beschikbaar voor agrarisch natuurbeheer door boeren. Omdat we willen sturen op de gemeten staat van de natuur wordt de natuurmonitoring versterkt en geïntensiveerd, mede in het kader van de Natuurherstelverordening en de verdere ontwikkelingen in het landelijk gebied. Het kabinet komt in 2025 met een integrale nationale voedselstrategie en zal zich op EU-niveau ook hard maken voor een Europese voedselstrategie.

Uiterlijk in 2026 ligt er een brede bedrijfs- beëindigingsregeling, maar we dwingen niemand te stoppen. We vechten voor het agrarische belang in Europa. En we doen dit steeds in gesprek met de sector en andere belanghebbenden in de keten.

Economie en Ondernemingsklimaat

Een sterk ondernemersklimaat is voor onze economische slagkracht onontbeerlijk. Daarom wil dit kabinet ruimte maken voor innovatie en ondernemerschap en het verdienvermogen versterken. Ruimte om te ondernemen betekent ook gerichte lastenverlichting voor bijvoorbeeld het MKB en het verminderen van de regeldruk. We investeren actief in onderzoek en ontwikkeling en proberen zo onze internationale concurrentiepositie te verstevigen.

Dit kabinet heeft ambitie om weer tot de top-5 van meest concurrerende landen wereldwijd te horen. Dat vereist een lange adem, waarvoor we in deze kabinetsperiode de basis leggen. Via een Pact Ondernemingsklimaat wil het kabinet het vertrouwen van ondernemers versterken. We geven ondernemers een stem en uiten onze waardering voor ondernemerschap. Het kabinet organiseert in dat kader dit najaar een ondernemingsklimaattop.

Groene Groei, energie en klimaat

Onze huidige economische systemen kennen echter ook een keerzijde, de huidige toenemende vraag naar productie en consumptie is op korte termijn niet houdbaar. Daar zullen we dus écht op een nieuwe manier naar moeten kijken en ons de fundamentele vraag moeten stellen: welke economie willen we zijn? Slim klimaat-, energie- en industriebeleid is hierbij een voorbeeld, het betekent verduurzamen én het Nederlands verdienvermogen versterken. De hele wereld verduurzaamt, Nederland loopt voorop en daarmee biedt dit mondiale exportkansen voor Nederlandse bedrijven.

Om Groene Groei te realiseren en onze energieonafhankelijkheid te vergroten moeten we nú de juiste keuzes maken. Dit kabinet kiest er daarom voor om naast de voorgenomen bouw van twee kerncentrales, twee extra kerncentrales te bouwen. Daarnaast houden we vast aan de bestaande klimaat afspraken. Alleen als we de doelen niet halen, maken we alternatief beleid. Op deze manier kunnen we de planeet schoon doorgeven aan onze kinderen en volgende generaties.

Toegankelijke publieke voorzieningen/ Onderwijs en Zorg

De kwaliteit van ons onderwijs moet boven elke twijfel verheven zijn. Dat is het nu niet. Onderwijskwaliteit loopt al jaren achteruit, en basisvaardigheden zoals rekenen, lezen en schrijven komen steeds verder onder druk te staan. Steeds meer kinderen verlaten hun school met een taal en/of rekenachterstand. Het Herstelplan Kwaliteit Onderwijs dat nodig is om het tij te keren, is werk in uitvoering en moet begin volgend jaar bij de Tweede Kamer liggen.

Teveel mensen gaan niet naar de dokter of stellen zorg uit omdat ze opzien tegen de rekening. In een welvarend land als Nederland kan het niet zo zijn dat mensen om financiële redenen de zorg mijden. Daarom maakt dit kabinet werk van een gelijkwaardigere toegang tot zorg, door het eigen risico vanaf 2027 fors te verlagen tot 165 euro, met maximum van 50 euro per keer. De hiervoor benodigde wetgeving wordt voortvarend gestart. In 2025 en 2026 wordt het eigen risico al bevroren op het huidige bedrag van 385 euro. Daarnaast komt het kabinet in 2025 met een uitwerking van de besteding van de €600 miljoen voor betere ouderenzorg.

Zorg is mensenwerk. Patiënten hebben een stabiele intensieve zorgrelatie met hun specialist in streekziekenhuizen of in een dichtbij gelegen ziekenhuis in de stad,. Mede daarom is de insteek dat streekziekenhuizen behouden blijven. Dit kan onder andere doordat grote ziekenhuizen kleine ziekenhuizen

meer gaan ondersteunen. Zo kunnen zij goede zorg blijven leveren en kunnen eenvoudigere operaties ook in het kleinere ziekenhuis worden uitgevoerd. Daardoor hoeven patiënten minder ver te reizen en is het voor specialisten aantrekkelijk om in het perifere ziekenhuis te blijven werken.

Een betrouwbare overheid/Goed bestuur

Voor het vertrouwen van de burger in de overheid en de democratische rechtsstaat is cruciaal dat wetten deugen en uitvoerbaar zijn, en dat de overheid zelf de wetten naleeft en zich betrouwbaar toont. We sporen onevenredige hardheden op en pakken deze aan. Een fundamentele herbezinning is nodig: Op welke wijze geeft de overheid de relatie met haar burgers vorm? Op welke wijze maakt de overheid die grote verantwoordelijkheid waar?

Dit kabinet presenteert daarom een agenda voor vernieuwing van de democratie, de rechtsstaat, het bestuur en de controle daarop. Doel is het versterken van het belang van de Grondwet en van de grondrechten, het verbeteren van ‘checks and balances’ in ons democratisch bestel, het versterken van rechtsstatelijke instituties en rechtsbeginselen en het functioneren van de (samenwerkende) overheden.

Tegelijkertijd mag een dergelijke bezinning en een visie voor de lange termijn ons er niet van weerhouden om nú concreet resultaat te boeken op de grote uitdagingen van deze tijd. De relatie tussen de overheid en de burger waar een deel van de samenleving zich lang niet gezien en vertegenwoordigd heeft gevoeld, kan alleen worden verbeterd met handelen vanuit de overheid. Dit geldt in het bijzonder voor de gedupeerde ouders en getroffen jongeren van de toeslagenaffaire en voor de mensen in Groningen en Noord-Drenthe die te maken hebben met de gevolgen van de gaswinning in Groningen.

Veiligheid, internationaal en nationaal

Nederland heeft een sterke internationale oriëntatie en reputatie. Actuele geopolitieke ontwikkelingen en toenemende onrust en instabiliteit in de wereld hebben rechtstreeks effect op ons land.

De agressieoorlog tegen Oekraïne, crisissituatie in het Midden-Oosten of de buitenlandse beïnvloeding vanuit bijvoorbeeld Rusland: het zijn allemaal zaken die Nederlandse belangen raken met risico's voor onze fysieke, digitale en economische veiligheid. Daarom is het beleid op onze internationale én nationale veiligheid steeds nauwer verweven. Juist omdat instabiliteit over de grens onze nationale veiligheid beïnvloedt, is een realistisch, actief en assertief buitenlandbeleid en defensiebeleid nodig om onze weerbaarheid te vergroten en stabiliteit in kwetsbare landen te bevorderen. Door een betrouwbare partner te zijn binnen de Europese Unie en de NAVO maar ook door daarnaast andere strategische partnerschappen aan te gaan en de internationale rechtsorde te verstreken. Internationale samenwerking (bijvoorbeeld op het vlak van migratie) maakt groot verschil binnen onze landsgrenzen.

Dit kabinet blijft samen met de EU- en NAVO-bondgenoten Oekraïne onverminderd steunen. Doordat vrede en veiligheid in Europa niet meer vanzelfsprekend zijn, moeten Nederland en onze bondgenoten zich beter beschermen door nóg alerter, beter bewapend en beter voorbereid te zijn. Het vergroten van onze weerbaarheid vraagt een stevig en slagvaardig defensieapparaat en dat kan niet zonder investeringen. De budgettaire ondergrens van 2 procent bbp wordt dan ook wettelijk vastgelegd.

Waar contacten tussen landen, mensen en bedrijven toenemen ontstaan kansen voor Nederland die het kabinet wil aangrijpen. Ons ambassadenetwerk vervult een onmisbare rol in de dienstverlening aan Nederlanders en Nederlandse bedrijven in het buitenland. Onze internationale positie op economisch vlak verdient actieve ondersteuning. Als Nederland verdienen we veel van onze euro's

over de grens. Dit kabinet voert een positieve agenda op het vlak van buitenlandse handel en vergroot daarmee het verdienvermogen, wat ook weer bijdraagt aan het vergroten van onze nationale veiligheid en weerbaarheid en de bestaanszekerheid van Nederlanders.

Veiligheid gaat ook over maatschappelijke weerbaarheid: het vermogen van een samenleving om zich te verweren tegen ontwrichting en ondermijning. Deze weerbaarheid vraagt van ons dat we onze vrijheden bewaken, en dat we kiezen voor saamhorigheid in plaats van polarisatie, en dat we stáán voor onze democratische rechtsstaat.

Inlichtingen, handhaving, opsporing en berechting zijn daarbij onontbeerlijk. Politie en justitie gelden meer dan ooit als bewaker van onze vrijheid. Het kabinet stelt daarom structureel middelen beschikbaar voor het beschermen van de nationale veiligheid, de aanpak van de georganiseerde criminaliteit en meer slagkracht voor de politie.

Europese agenda

Europa draagt bij aan onze veiligheid en welvaart. Onze nationale belangen staan daarbij voorop. Nederland heeft dus baat bij een sterke Europese Unie, bijvoorbeeld als het gaat om beperken van de migratie.

Tegelijkertijd moet Europese wetgeving niet verder gaan dan strikt noodzakelijk. Wat betreft dit kabinet komen er geen nieuwe nationale koppen op Europees beleid. In aanvulling op het hoofdlijnenakkoord, kijkt het kabinet - naast landbouw - naar welke andere bestaande nationale koppen kunnen worden geschrappt, uiteraard met behoud van doelbereik en met oog voor de consequenties ervan. Uitgangspunt daarbij is het verminderen van lasten en regeldruk voor ondernemers, zodat ruimte ontstaat voor innovaties die kunnen bijdragen aan een duurzamere toekomst.

Tot slot

Bij de uitwerking van dit regeerprogramma in concrete voorstellen tot wet- en regelgeving wordt scherp getoetst op verenigbaarheid met de Grondwet, het Europese en internationale recht en beginselen. Voor sommige oplossingen is geen nieuw beleid nodig. Maar is dit wél zo, dan komt nieuw beleid tot stand met oog voor haalbaarheid en uitvoerbaarheid.

Dat doen wij samen met provincies, gemeenten, waterschappen en de publieke dienstverleners, die zelf als overheid als hebben aangegeven naar voren te willen stappen. Maar eerst en vooral doen we het met de samenleving. Dit kabinet wil investeren in contact met hen die daadwerkelijk de gevolgen van het beleid ondervinden. Daartoe gaat dit kabinet in gesprek. En in gesprek gaan betekent ook luisteren.

In het debat over de regeringsverklaring hebben we als kabinet de hand uitgestoken naar de hele Tweede Kamer. En dat zal het kabinet ook richting de Eerste Kamer doen! We hebben in de Tweede Kamer de hoop uitgesproken om samen op zoek te gaan naar breed gedragen oplossingen. Het extraparlementaire karakter van dit kabinet biedt ook een uitgelezen kans om de kracht en de kwaliteit van die oplossingen samen met het parlement vorm te geven. Want hoe groot de meningsverschillen ook zijn, we zullen oplossingen moeten vinden voor de grote uitdagingen van deze tijd. Het is de hoop van het kabinet dat die oplossingen onderwerp van de debat zullen zijn en dat we samen het verschil kunnen maken.

1

Bestaanszekerheid en koopkracht

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

Dankzij alle hardwerkende en ondernemende Nederlanders is Nederland één van de meest welvarende landen in de wereld. Toch maken veel mensen zich zorgen over hun bestaan. Over of ze de boodschappen en de huur kunnen betalen. Over de gevolgen als ze ziek worden en of ze kunnen meekomen in de samenleving. Over de beschikbare zorg voor hun ouders, hun kansen op een woning of een vast contract en een plek op de kinderopvang. Zij ervaren hierdoor weinig perspectief en saamhorigheid. Een groeiende groep mensen voelt zich niet gezien en gehoord. Mensen hebben onvoldoende werk- en inkomenszekerheid en werken loont onvoldoende. Ook zijn bedrijven onvoldoende wendbaar. Dat kunnen we ons sociaal en economisch niet permitteren, constateren onder andere de Commissie-Borstlap, de Commissie-Roemer en de SER. De arbeidsmarkt is krap. Meer mensen dan ooit hebben een baan. Ook veel mensen voor wie dat niet makkelijk of vanzelfsprekend is. Zo zetten we er in Nederland samen de schouders eronder. Toch komen sommige mensen moeilijk aan werk. Mensen met een beperking of beperkt arbeidsvermogen bijvoorbeeld. Maar ook ouderen, kwetsbare jongeren, mensen met een migratieachtergrond en (langdurig) bijstandsgerechtigden.

Ook komen te veel mensen in de problemen door armoede en schulden. Van de mensen die onder de armoedegrens leven, verkeren er zo'n 400.000 in voedselnood. Voor een grote groep draagt het stelsel van inkomensondersteuning bij aan hun bestaanszekerheid. Maar er zijn ook veel mensen voor wie de complexiteit aan inkomensregelingen zoals toeslagen voor onzekerheid zorgt. De Nationale Ombudsman, de Staatscommissie Rechtsstaat, de Commissie sociaal minimum en de Onafhankelijke Commissie Toekomst Arbeidsongeschiktheidsstelsel (OCTAS) geven de noodzaak voor vereenvoudiging van inkomensondersteuning aan. Er zijn te veel regelingen, met ingewikkelde berekeningen. Ook weten mensen vaak pas achteraf of ze geld

mogen houden. Een vergissing of fout kan bovendien grote gevolgen hebben, zoals ook blijkt uit het eindrapport van de Parlementaire Enquêtecommissie Fraude en Dienstverlening. Dit leidt tot onzekerheid, problematische terugvorderingen en niet-gebruik. Voor mensen is het geheel soms moeilijk te doorgronden. Het stelsel veroorzaakt daardoor soms juist bestaansonzekerheid, in plaats van dat het die verlicht. Hierdoor vertrouwen mensen de overheid minder. Bovendien durven ze hierdoor soms niet (meer) te gaan werken of levert werken onvoldoende op. Terwijl we iedereen nodig hebben op de arbeidsmarkt. Er is sprake van maatschappelijke ongelijkheid, onder andere bij nieuwkomers en hun kinderen. Nog te veel mensen doen niet mee, weten zich niet verbonden, zijn niet aan het werk, worden belemmerd om eigen levenskeuzes te maken. Mee (kunnen) doen is wezenlijk in onze open en vrije samenleving.

Wat wil het kabinet bereiken?

Zorg dragen voor bestaanszekerheid en werkgelegenheid is een kerntaak van de overheid. Dat staat in de Grondwet. Het kabinet wil de bestaanszekerheid van mensen vergroten. We richten ons op:

- Werkzekerheid
- Inkomenszekerheid
- Betaalbaar wonen en toegankelijke publieke voorzieningen
- Integratie en maatschappelijke samenhang

Werkzekerheid

Werk is de basis van bestaanszekerheid. Het leidt ook tot zingeving, waardigheid en onderlinge verbondenheid. De huidige regels rond werk kunnen ervoor zorgen dat bedrijven onvoldoende wendbaar zijn en dat sommige mensen onvoldoende werk- en inkomenszekerheid hebben. Ook versterken ze de toch al bestaande tweedeling tussen diegenen die gemakkelijk meekunnen in de dynamiek van de huidige arbeidsmarkt, en diegenen voor wie dit lastig is of die dreigen af te haken. We willen dat meer mensen een vaste baan krijgen en willen het doorgesloten beroep

op flexibele contractvormen terugdringen. We komen met een wetsvoorstel voor meer werkzekerheid voor flexwerkers met maatregelen om uitzendkrachten, oproepkrachten en tijdelijke werknemers beter te beschermen. En met een wetsvoorstel dat duidelijker maakt wanneer je werkt als werknemer of als zelfstandige. Zo weten zelfstandigen waar ze aan toe zijn. Om zelfstandigen beter te beschermen tegen verlies van inkomen in geval van langdurige arbeidsongeschiktheid en een gelijk spelveld tussen werkenden te bevorderen, komt er een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering voor zelfstandigen. Ook gaat de Belastingdienst weer handhaven op de kwalificatie van de arbeidsrelatie voor de loonheffingen om schijnzelfstandigheid te bestrijden.

Werkgevers moeten kunnen ondernemen. Vooral kleine en middelgrote ondernemers komen soms in de knel door regels, zoals rondom ziekte en arbeidsongeschiktheid. Dat maakt ze minder wendbaar. Daarom maken wij het mogelijk dat kleine en middelgrote werkgevers onder voorwaarden straks na één jaar ziekte van de werknemer de re-integratie volledig kunnen richten op het vinden van een werkplek bij een andere werkgever. Daarnaast werken we aan een regeling waarmee werkgevers hun werknemers kunnen behouden tijdens een crisis buiten het reguliere ondernemersrisico. Ze kunnen werknemers tijdelijk herplaatsen of minder laten werken en bij dat laatste een loonsubsidie aanvragen. Ook wil het kabinet de dienstverlening over werk en scholing in een arbeidsmarktregio in één loket samenbrengen: het Werkcentrum. Het kabinet werkt aan een inclusievere arbeidsmarkt. Hierbij moet de ondersteuningsbehoefte van de burger centraal staan en niet de inkomenssituatie.

Het kabinet vindt het voor de werkzekerheid en voor de noodzakelijke productiviteitsgroei belangrijk dat iedereen zich een leven lang kan ontwikkelen (LLO). Dat vraagt een betere benutting van bestaande publieke en private investeringen in LLO, zodat deelname aan scholing en leren op het werk groeit, een sterke leercultuur ontstaat en de aansluiting van

het opleidingsaanbod op de vraag van de (regionale) arbeidsmarkt verbetert. Om dit te realiseren komen we met een gezamenlijke LLO-agenda. Met de LLO-agenda werkt het kabinet samen met sociale partners, regio's en opleiders aan structurele verbeteringen.

Inkomenszekerheid

Versteving koopkracht en brede aanpak van armoede en schulden

Het kabinet wil dat mensen meer te besteden krijgen. Uitgangspunt is dat maatregelen gericht zijn op zekerheid en meedoen, niet verder nivelleren en tegelijkertijd de (kinder)armoede voorkomen. Die uitgangspunten staan soms op gespannen voet met elkaar en vragen daarom weging. Met een evenwichtig koopkrachtpakket ondersteunt het kabinet kwetsbare groepen en werkende middeninkomens. Met het pakket heeft het kabinet invulling gegeven aan de doelen van het Hoofdlijnenakkoord: het niet laten oplopen van armoede en kinderarmoede ten opzichte van 2024, het inzetten van middelen zodat werkende middeninkomens er op vooruit gaan, het verlagen van de marginale druk en de wens om het belastingstelsel begrijpelijker te maken. Het kabinet richt zich op deze doelen via de introductie van een extra tarief in de inkomstenbelasting, gecombineerd met een verlaging van het tarief in de eerste schijf. Het kabinet financiert deze lastenverlichting deels door het verlagen van de algemene heffingskorting. Het koopkrachtbeeld laat zien dat met de maatregelen de koopkrachtontwikkeling tussen werkenden, uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden in balans wordt gebracht. Met de tariefsverlaging in de inkomstenbelasting en een vereenvoudiging in de huurtoeslag maakt het kabinet werken lonender. Daarnaast gaat het eigen risico met meer dan de helft omlaag in 2027. Het kabinet wil de bestaanszekerheid en de voorzieningen in Caribisch Nederland verbeteren. Dat doen we samen met Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Dit betekent dat alle verbeteringen die we voorstellen voor Europees-Nederland in principe van toepassing zijn voor Caribisch Nederland, tenzij er redenen zijn om dat niet te doen.

De afgelopen jaren zijn de armoedecijfers in Nederland gedaald. Tegelijk zijn economische ontwikkelingen onvoorspelbaar. Het kabinet neemt zich voor de (kinder)armoedecijfers niet uit te laten komen boven het referentiejaar 2024. Om (kinder)armoede tegen te gaan neemt het kabinet verschillende maatregelen zoals een verhoging van het kindgebonden budget en huurtoeslag. Ook wordt de afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in de hoogte van de bijstand bevroren in 2025, 2026 en 2027. Daarmee voorkomen we dat de hoogte van de bijstand daalt. Het kabinet wil met een integrale, interdepartementale aanpak met gemeenten, vakbonden, werkgevers, maatschappelijke en private organisaties en ervaringsdeskundigen binnen het Nationaal Programma Armoede en Schulden ook de langetermijneffecten van armoede tegen gaan. Werk en scholing zijn de beste weg uit armoede maar lossen niet altijd alles op. Samen met gemeenten en sociale partners zet het kabinet zich in voor een betere positie van werkende armen. Meer uren werken is voor hen vaak een manier om uit armoede te komen en economisch zelfstandig te worden. Maar soms lukt (meer) werken niet. Om armoede te voorkomen is het belangrijk dat mensen dan gebruik maken van de regelingen waar zij recht op hebben. Het kabinet komt met het wetsvoorstel Proactieve dienstverlening om het niet-gebruik van regelingen terug te dringen: in elk geval de Toeslagenwet en de bijstand, waaronder de AIO. Kinderen en jongeren die opgroeien in gezinnen waar armoede van generatie op generatie wordt doorgegeven gaan soms zelfs zonder eten naar school. Dit leidt er onder meer toe dat kinderen en jongeren ongelijke kansen hebben qua opleiding, ontwikkeling gezondheid en levensduur. Het kabinet wil er samen met gemeenten voor zorgen dat het beleid om (kinder) armoede aan te pakken verbetert, mede in navolging van de Europese kindergarantie. En het kabinet zet de financiering van de gratis schoolmaaltijden structureel door.

We blijven werken aan de betaalbaarheid van de energierekening en een rechtvaardige energietransitie om problemen voor veel huishoudens te verminderen. Het kabinet zet in op een rechtvaardige en betaalbare

energietransitie, ook voor huishoudens met een kleine portemonnee en middeninkomens. We ondersteunen bijvoorbeeld bij het verduurzamen van hun woningen. Daarbij verbeteren we de consumentenbescherming en monitoren we of mensen hulp nodig hebben bij het betalen van de energierekening. Daarnaast wordt voor 2025 en 2026 een reservering opgenomen voor een energiefonds dat steun biedt aan huishoudens die hun energierekening niet kunnen betalen. Dit vereist nog verdere uitwerking, waarbij bereidheid van private partijen om aan dit fonds bij te dragen onontbeerlijk is.

Om problematische schulden fundamenteel aan te pakken komt het kabinet met een integraal pakket aan maatregelen. Het basispakket van het IBO problematische schulden wordt als uitgangspunt genomen. Het kabinet zal de maatregelen de komende tijd verder uitwerken en gaat daar in de kabinetsreactie IBO problematische schulden nader op in. Zo gaan we onder meer samen met gemeenten op buurtniveau mensen helpen met geldzorgen. We werken verder aan de basisdienstverlening schuldhulp en scherpen de (wettelijke) kwaliteitseisen voor schuldhulpverlening aan, zodat verschillen in het aanbod en het bereik van schuldhulpverlening tussen gemeenten worden verkleind. Daarnaast heeft het kabinet de ambitie om een integraal schuldenoverzicht in te voeren zodat mensen meer inzicht in hun financiën krijgen. Dit om er uiteindelijk voor te zorgen dat mensen inzicht hebben en dat zij sneller hulp kunnen krijgen bij het oplossen van hun schulden. Daarnaast gaat het kabinet het stelsel van publieke en private invordering verbeteren doordat schulden zoveel mogelijk in een vroeg stadium worden opgelost. Dit doen we bijvoorbeeld door te investeren in vroegsignalering en te kijken naar de rol die gerechtsdeurwaarders daarin kunnen vervullen. Ook moeten de kosten van invordering minder snel oplopen en moeten schuldeisers intensief samenwerken, onder meer door de invordering van het Rijk beter op elkaar af te stemmen en ook publieke en private invordering beter te coördineren. Het kabinet gaat ervoor zorgen dat het CJIB eerst een gratis betalingsherinnering kan sturen voordat aanmaningskosten in rekening

worden gebracht. Op die manier worden mensen niet direct met extra kosten geconfronteerd als zij een keer vergeten tijdig te betalen. Daarnaast zal het CJB beter in staat worden gesteld om mensen die verkeren in situaties van overmacht te helpen door de verhogingen bij Wahv-boetes kwijt te kunnen schelden. Tot slot gaat het kabinet ook meer kredieten reguleren als gevolg van de implementatie van de Europese Consumentenkredietlijn (CCD2) en wordt er een leeftijdsverificatieplicht ingevoerd voor Buy Now, Pay Later.

Naar een begrijpelijk en zeker inkomen: vereenvoudiging inkomensondersteuning

Het kabinet wil de sociale zekerheid, toeslagen en inkomstenbelasting hervormen. We starten hiervoor een hervormingsagenda met drie doelen. Inkomensondersteuning moet zekerheid bieden en makkelijk te begrijpen zijn. En (meer) werken moet lonen. De marginale druk moet omlaag, omdat we iedereen nodig hebben op de arbeidsmarkt. Een significante verlaging van de marginale druk is niet mogelijk zonder hervorming van het inkomens- en fiscale domein. De verschillende doelen staan soms op gespannen voet met elkaar en vragen om een goede weging.

Bij de hervorming vinden we het volgende belangrijk:

- De menselijke maat staat voorop. Een vergissing of fout mag iemand niet in grote problemen brengen. Gemeenten en dienstverleners moeten ruimte hebben voor maatwerk in bijzondere situaties, bij wijze van sluitstuk.
- Begrijpelijke rechten en plichten. Dat betekent: een beperkt aantal voorwaarden, wetten en dienstverleners. Evenals automatische uitkering en directe financiering van voorzieningen.
- Terugvorderingen en voorschotten zoveel mogelijk beperken.
- Toegankelijke dienstverlening via gemeenschappelijke loketten en gegevensdeling. Dit moet ervoor zorgen dat mensen krijgen waar zij recht op hebben.
- Het Rijk regelt de inkomensbasis goed, zodat mensen voor hun inkomen niet afhankelijk zijn van gemeentelijke minimaregelingen.

Met deze hervormingsagenda werkt het kabinet, samen met gemeenten en publieke dienstverleners stapsgewijs aan verbeteringen. De kracht van ons land zit in de samenleving. Daarom wil het kabinet zoveel mogelijk mensen betrekken bij het eenvoudiger maken van ons stelsel. De Kamer, gemeentebesturen, maatschappelijke organisaties, vakbonden, werkgevers en de mensen om wie het gaat. We gaan samen in gesprek over de stip op de horizon voor een eenvoudiger stelsel: een visie op de lange termijn. Deze visie vormt de basis voor een hervormingsagenda.

Het kabinet heeft de ambitie om deze kabinetsperiode wetgeving voor te bereiden voor een hervorming van het toeslagen- en belastingstelsel en op diverse onderdelen van de sociale zekerheid. Er is brede parlementaire consensus over de noodzaak van een hervorming. De komende jaren zijn er veel keuzes te maken over de invulling. Het kabinet neemt hierbij een leidende en faciliterende rol. De Tweede Kamer heeft in de unaniem aangenomen motie Bikker/Eerdmans gevraagd om een eerste richtinggevende uitwerking. Uit eerdere studies komt naar voren dat een hervorming en vereenvoudiging potentie heeft wanneer deze in brede zin wordt gezien. Vanuit dat inzicht wordt bijvoorbeeld een (gedeeltelijke) vervanging van heffingskortingen, aftrekposten en toeslagen door inkomensafhankelijke toelagen en andere belastingtarieven in samenhang verkend. Door het aantal inkomensafhankelijke regelingen te verminderen nemen terugvorderingen en niet-gebruik af en daalt de marginale druk voor werkenden die nu soms een zeer hoge marginale druk ervaren door de stapeling van belastingen en (de afbouw van) toeslagen. Ook inventariseert het kabinet opties voor modernisering op andere terreinen van ons belastingstelsel. Het kabinet schenkt waar nodig aandacht aan de relatie tussen het toeslagen- en belastingstelsel, het minimumloon en de sociale zekerheid. Er zijn nog veel keuzes te maken, waartoe ook budgettaire en inkomenseffecten in beeld worden gebracht. Het kabinet stuurt daarom in het voorjaar een brief met enkele varianten en keuzeopties als start voor een open dialoog met het parlement.

Het kabinet wil met het parlement in gesprek, bijvoorbeeld via de ingestelde tijdelijke commissie voor de herziening van het belasting- en toeslagenstelsel gecombineerd met de vaste Kamercommissie SZW. Het kabinet wil zo komen tot een transitiepad naar een toekomstbestendige inkomensondersteuning in brede zin: een set aan concrete afspraken met een wetgevingskalender voor de middellange termijn. Waar gaan we naartoe op de lange termijn? Hoe komen we daar? En wat doen we in de tussentijd? Het kabinet stelt zich in dit proces dienstbaar en naar buiten gericht op, met oog voor resultaat. Het is tijd om samen knopen door te hakken en met de voorbereidingen van deze stelselherziening te beginnen. Het kabinet wil hierover in gesprek blijven met de samenleving en met de mensen om wie het gaat.

Mensen kunnen niet wachten op hervormingen die meerdere kabinetsperiodes in beslag zullen nemen. Daarom doet het kabinet ook voorstellen voor de middellange termijn. Op de losse toeslagen beziet het kabinet welke stappen er mogelijk zijn in de transitie naar het eindbeeld op lange termijn, waarbij de huidige inkomensverdeling het uitgangspunt is. Dit kabinet onderzoekt bijvoorbeeld de vormgeving van één kindregeling in één wettelijk kader en bereidt besluitvorming voor. De huurtoeslag wordt verbeterd door de huurtoeslag lineair af te bouwen.

Samen met gemeenten, SVB en UWV werken we aan goed uitvoerbaar beleid:

- Het kabinet vervangt de kinderopvangtoeslag door een nieuw stelsel van financiering. Er komt een hoge inkomensafhankelijke vergoeding voor alle werkende ouders. De overheid betaalt de vergoeding rechtstreeks aan kinderopvangorganisaties. In het nieuwe stelsel vorderen we niet meer terug bij ouders.
- Het kabinet verbetert en vereenvoudigt de WIA met concrete voorstellen, geïnspireerd door de aanbevelingen van de OCTAS. Daarnaast wil het kabinet aan de slag met de meer fundamentele ideeën van de OCTAS. Dat betreft ten eerste het idee van een stelsel dat aanvankelijk gericht is

op re-integratie en minder op de (medische) beoordeling. Ten tweede het idee om regelingen voor verschillende groepen werkenden in meer of mindere mate te harmoniseren. Conform het eindverslag van formateur van Zwol, zal het kabinet voorstellen met financiële consequenties in reactie op het advies van de OCTAS welwillend bezien.

- De aanbevelingen van de OCTAS over het passender maken van de Participatiewet voor mensen zonder of met beperkt arbeidsvermogen wil het kabinet bezien in de fundamentele herziening van de Participatiewet. Hierin staan vertrouwen, menselijke maat, vereenvoudiging en passende ondersteuning naar werk en participatie centraal.
- Ook voor vereenvoudiging van de Toeslagenwet en de WW werkt het kabinet voorstellen uit. Op de WW dient een bezuiniging te worden gerealiseerd.
- Het kabinet herijkt het handhavingsbeleid in de sociale zekerheid. We introduceren met het wetsvoorstel Handhaving sociale zekerheid een recht op vergissen in de sociale zekerheid en we doen er alles aan om fouten te voorkomen. Dit wordt gefinancierd uit de herijking van het handhavingsinstrumentarium. Hierbij bezien we onder andere de verplichtingen waar mensen zich aan moeten houden.
- Het kabinet werkt voorstellen uit voor vereenvoudiging van het partnerbegrip in de AOW en streeft naar verdere vereenvoudiging van begrippen in het stelsel.

Mensen hebben in het hier en nu problemen.

Op korte termijn lossen we knelpunten en schrijnende situaties op binnen het huidige stelsel van sociale zekerheid, toeslagen en belastingen. Het kabinet wil een oplossing voor alleenverdieners met een inkomen onder het bestaansminimum. Dit doen we met een tijdelijke regeling en een wetwijziging voor de fundamentele fiscale oplossing. Om de complexe bruto/netto problematiek voor mensen op te lossen wil het kabinet daarnaast vanaf 2026 bij uitkeringen gaan terugvorderen ter hoogte van netto te veel ontvangen bedragen.

Om mensen in de knel zo snel mogelijk te helpen willen we bovendien gezinnen met een partner die noodgedwongen niet bij het gezin kan zijn, vanwege vermissing, detentie of vluchtsituatie, hetzelfde recht op toeslagen geven als alleenstaande ouders. Om hoge terugvorderingen en betalingsproblemen te voorkomen, gaat het kabinet voorstellen om niet langer met terugwerkende kracht toeslagen aan te passen als gevolg van besluiten over kinderbijslag of verblijfsstatus. Ook wil het kabinet de zekerheid vergroten door toeslaggerechtigden vier maanden langer de tijd te geven om de huurtoeslag, zorgtoeslag en het kindgebonden budget aan te vragen, zodat dit nog een heel jaar na het jaar waarop de toeslag ziet mogelijk is. Het kabinet wil het aantal hoge terugvorderingen van toeslagen significant verminderen. De benodigde budgettaire middelen om deze ambitie te realiseren, worden opgevangen binnen bestaande middelen. Omdat inkomen de belangrijkste oorzaak is van terugvorderingen start het kabinet een verkenning naar een betere inkomensregistratie.

Daarnaast vereenvoudigt het kabinet de aftrek van extra vervoerskosten door ziekte of invaliditeit in de inkomstenbelasting per 1 januari 2025 sterk. Om beter aan te sluiten bij de hoge kosten die mensen met een beperking maken voor vervoer, stelt het kabinet hier bovendien extra middelen voor beschikbaar.

Betaalbaar wonen en toegankelijke publieke voorzieningen

Het is belangrijk dat iedereen toegang heeft tot een huis, zorg en onderwijs. De inzet van het kabinet hierop wordt beschreven in de hoofdstukken 3a (Wonen), 6a (Zorg) en 6b (Onderwijs).

Integratie en maatschappelijke samenhang

Het kabinet staat voor een open en vrije samenleving en pleegt extra inzet op integratie, waaronder op inburgering. Een samenleving waarin we allemaal gelijkwaardige kansen hebben, ook op werk. De meeste mensen doen mee en zetten zich volop in voor de samenleving. Daarvoor heeft het kabinet veel waardering. Ondanks dat zij volwaardig

participeren voelen te veel mensen zich buitenstaander. Daarom blijven we discriminatie op de arbeidsmarkt en daarbuiten actief aanpakken.

Maar te vaak gaat het ook niet goed. Mensen die zich afkeren van de samenleving, de Nederlandse waarden zoals vastgelegd in de democratische rechtsorde niet respecteren en onderschrijven, of de vrijheden van anderen in de weg staan. Dat accepteren we niet. Een kleine groep houdt zich niet aan de regels van de democratische rechtsstaat met intolerante of onverdraagzame gedragingen of zet anderen daartoe aan. We verkennen de mogelijkheden om tegenwicht te bieden aan deze ondermijnende invloeden.

Het kabinet verwacht van een ieder openheid en deelname aan de samenleving. We ondersteunen mensen in hun weerbaarheid tegen ongewenste buitenlandse beïnvloeding. Het kabinet ondersteunt inburgeringsplichtige nieuwkomers actief, onder andere bij het leren van de taal. Kennis over de Holocaust wordt een vast onderdeel van inburgering.

Om dit te realiseren gaat het kabinet aan de slag voor een actieagenda integratie met in ieder geval de volgende stappen:

- Werk en taal zijn de basis van integratie. We gaan aan de slag met gelijke kansen voor iedereen, de aanpak van discriminatie op de arbeidsmarkt en het leren van de taal op de werkvloer – hierbij ontzorgen we werkgevers (vooral het midden- en kleinbedrijf), zodat zij er zo weinig mogelijk geld en tijd aan kwijt zijn. Dit geldt ook voor het sneller aan werk helpen van nieuwkomers (gezinsmigranten, statushouders en asielzoekers). Nog te veel statushouders zijn nog niet betaald aan het werk en daarmee nog afhankelijk van de bijstand.
- Het kabinet versterkt zelfbeschikking en de vrijheid om eigen keuzes te maken – ook in een gesloten gemeenschap moet je zelf richting kunnen geven aan je leven. Daarom zetten we extra in op verandering vanuit die groepen zelf en op de aanpak van schadelijke praktijken zoals huwelijksdwang en vrouwelijke genitale verminking.

- Het kabinet ondersteunt inburgeringsplichtige nieuwkomers bij het leren van de taal en brengt actief kennis bij over de Holocaust en de slachtoffers daarvan.
- Het kabinet wil betere regels voor versterkte oproepen tot gebed.
- Het kabinet blijft de dialoog aangaan om maatschappelijke samenhang te realiseren – hiermee willen we scheidslijnen in de samenleving overbruggen en verbinding stimuleren.
- Het kabinet wil de veerkracht en weerbaarheid van mensen verhogen om de sociale stabiliteit te behouden. Zo willen we Nederland sterker maken tegen interne en externe conflicten en tegen ongewenste buitenlandse beïnvloeding zoals via informele scholing in bijvoorbeeld weekendscholen.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Invulling geven aan onze ambities op inkomenszekerheid en werkzekerheid doen we gezamenlijk: met mensen, maatschappelijke organisaties, sociale partners, bedrijven, gemeenten en publieke dienstverleners. Een proces met actieve betrokkenheid van deze partijen is noodzakelijk om vertrouwen te vergroten en om te komen tot maatregelen die aansluiten bij de praktijk en effectief zijn. Het kabinet richt voor hervorming van de inkomensondersteuning gezamenlijke politieke sturing in door de meest betrokken bewindspersonen (inclusief een coördinerend bewindspersoon) via een samenhangend programma dat de voortgang en besluitvorming organiseert.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

In de Miljoenennota staan de middelen genoemd die zijn vrijgemaakt voor het thema Bestaanszekerheid.

Werkzekerheid

- Voor de meeste maatregelen uit het arbeidsmarktpakket zijn de budgettaire middelen reeds gereserveerd op de SZW-begroting of op de aanvullende post bij Financiën.
- Voor het wetsvoorstel re-integratie tweede spoor zijn middelen gereserveerd. De wet BAZ wordt gefinancierd via het heffen van een premie. Voor de overige wetsvoorstellen zijn de uitgaven minder groot of worden de maatregelen budgettair neutraal vormgegeven.

Inkomenszekerheid

- Conform het eindverslag van formateur van Zwol, zal het kabinet voorstellen met financiële consequenties in reactie op het advies van de onafhankelijke commissie toekomst arbeidsongeschiktheidsstelsel (OCTAS) welwillend bezien.

2

Grip op asiel en migratie

Inleiding

Nederland is een van de meest dichtbevolkte landen in Europa en jaarlijks neemt het inwonersaantal verder toe. Migratie is daarbij, zoals de staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 in haar adviesrapport ‘Gematigde groei’ duidelijk maakt, de drijvende factor en bepaalt de bevolkingsgroei in Nederland en Europa. Daarbij gaat het naast asielmigratie ook om arbeids- en studiemigratie. Al deze vormen van migratie zijn fors toegenomen.

Demografische ontwikkelingen leggen een enorme druk op onder meer de woningmarkt, de zorg, en het onderwijs en beïnvloedt de sociale samenhang en veiligheid in ons land. Misdrijven, incidenten en overlast door asielzoekers moeten stoppen. De komst van ontheemden uit Oekraïne betekent een extra opgave, ook voor het lokaal bestuur. Arbeids- en kennismigranten kunnen verlichting bieden voor specifieke tekorten op de arbeidsmarkt, maar ook zij doen een beroep op woningen en voorzieningen.

De omvang van migratie naar Nederland moet zo snel mogelijk drastisch beperkt worden met het omvangrijkste pakket voor grip op migratie ooit. Alleen door de instroom te beperken kan de regering blijven voldoen aan de grondwettelijke taken: zorgen voor volkshuisvesting, gezondheidszorg en onderwijs. Voor asielmigratie zet het kabinet als eerste, concrete stappen naar het strengste asielregime ooit. Nederland moet behoren tot de categorie lidstaten met de strengste toelatingsregels van de EU. Het kabinet neemt daarom alle maatregelen die de asielinstroom beperken voor zover die maatregelen in overeenstemming zijn met Europese regelgeving en internationale verdragen.

Asielmigratie

Nederland kan de grote instroom van asielzoekers niet aan. Aanvragen kunnen niet tijdig worden verwerkt en de asielopvang zit overvol. De mensen die recht hebben op bescherming kunnen niet doorstromen en van de asielzoekers die niet mogen blijven, vertrekt een deel niet uit Nederland.

Een deel van de asielzoekers veroorzaakt grote overlast. De kosten voor de asielopvang stijgen exponentieel door allerlei vormen van noodopvang. Kortom het Nederlandse asielsysteem is in de huidige vorm onhoudbaar. Daarom zet dit kabinet in op een breed pakket aan maatregelen om het asielstelsel ingrijpend te hervormen, de instroom te beperken en de asielketen per direct te ontlasten. Waar nodig zet het kabinet in op het hervormen van (Europese) regels en internationale verdragen.

1. Activeren van de uitzonderingsbepaling van de Vreemdelingenwet 2000

Op basis van artikel 110 van de Vreemdelingenwet 2000 (Vw) wordt op voordracht van de minister-president zo spoedig mogelijk een koninklijk besluit vastgesteld, waarmee artikel 111 Vw in werking wordt gesteld. Dit biedt de regering de mogelijkheid voor het geval van buitengewone omstandigheden regels te stellen die afwijken van bepalingen uit de hoofdstukken 1 tot en met 7 Vw. Na de inwerkingstelling moet volgens artikel 110, tweede lid, een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer worden ingediend over het voortduren van de werking van art. 111 Vw. Dit voortduringswetsvoorstel wordt zo snel mogelijk voorgelegd aan de Afdeling advisering van de Raad van State. Het kabinet vult vervolgens Algemene maatregelen van bestuur (amvb's) met afwijkende regels. Het koninklijk besluit, het bijbehorende voortduringswetsvoorstel en de eerste amvb's worden in één pakket voorgelegd aan de ministerraad, dragend gemotiveerd.

Voorbeelden van maatregelen die zich lenen om tijdelijk te worden geregeld in een amvb op basis van artikel 111 Vw zijn onder meer:

- Het afschaffen van de asielvergunning voor onbepaalde tijd, vooruitlopend op structurele wijziging via het asielhervormingspakket;
- Verruiming van de ongewenstverklaring om dit bij strafbare feiten vaker mogelijk te maken;
- Schrappen van de voornemenprocedure;
- Schrappen van de mogelijkheid tot nareis met meerderjarige kinderen;
- Strengere toets nieuwe feiten en omstandigheden;
- Verwijtbaarheidstoets bij opvolgende aanvragen; en

- Wettelijke mogelijkheid om aanvragen als kennelijk ongegrond af te wijzen als vreemdelingen niet op gehoor verschijnen.

2. Asielcrisiswet

Om geen tijd te verliezen start het kabinet tevens een traject voor een tijdelijke asielcrisiswet om de acute asielinstroom en opvangcrisis te bestrijden voor de duur van maximaal twee jaar, waarbij het kabinet eveneens maatregelen treft die buiten de bepalingen van de Vreemdelingenwet 2000 vallen, waaronder:

- de intrekking van de spreidingswet;
- het afdwingen van registratie;
- het opschorten van de behandeling van asielaanvragen ('asielbeslissingstop');
- het verder gedifferentieerd beperken en versoberen van opvang;
- mensen zonder verblijfstitel zoveel mogelijk, ook gedwongen, uitzetten.

Waar mogelijk neemt het kabinet ook additionele maatregelen aan de grens. De nationale asielketen wordt versterkt door deze onder eenduidige regie van de eerstverantwoordelijke bewindspersoon te brengen.

3. Opt-out clause voor het Europees asiel- en migratiebeleid

Het kabinet maakt zo snel mogelijk in Brussel kenbaar dat Nederland een opt-out van Europese asiel- en migratieregelgeving wil. Zo lang Nederland geen opt-out heeft is de implementatie van het Europees Asiel- en Migratiepact essentieel voor het beperken van de instroom in Nederland. Bovendien zal met gelijkgezinde en met omringende landen intensief worden samengewerkt om in tijden van een gezamenlijke crisis door instroom adequaat op te kunnen treden, in aanvulling op het structureel intensiveren van mobiel toezicht veiligheid ('mini-Schengen').

4. Asielhervormingspakket

A. Structurele hervormingen

Het kabinet start tevens meteen met een asielhervormingspakket. Zo werkt het kabinet aan tijdelijke én structurele hervorming van de wet- en regelgeving en het stelsel. Het doel is extra

bevoegdheden en maatregelen in te zetten om de asielinstroom te beperken en de asiel- opvangcrisis te bestrijden. Het kabinet start wetstrajecten om tot een structurele hervorming van het asielstelsel te komen:

- Dit kabinet voert een tweestatusstelsel in met strikte voorwaarden op het gebied van gezinshereniging en een zo smal mogelijke invulling van het kerngezin. De hoofdregel voor subsidiair beschermden wordt dat gezinshereniging alleen mogelijk is wanneer de referent woonruimte, een stabiel en toereikend inkomen heeft en wanneer hij minimaal twee jaar een verblijfstatus heeft. Dit betekent een beperking van het aantal mensen dat recht heeft om in te reizen. Een wetsvoorstel hiertoe zal in het najaar aan de Afdeling advisering van de Raad van State worden aangeboden.
- Daarnaast schaft het kabinet de asielvergunning voor onbepaalde tijd af, zodat bij gewijzigde omstandigheden kan worden getoetst of bescherming nog noodzakelijk is of dat iemand weer terug kan naar het land van herkomst. Ook dit wetsvoorstel zal in het najaar aan de Afdeling advisering van de Raad van State worden aangeboden. Ook de tijdsduur van de asielvergunning voor bepaalde tijd wordt aangepast.

Het asielhervormingspakket bestaat verder ook uit wijzigingen van amvb's (met name het Vreemdelingenbesluit), beleidswijzigingen en wijzigingen van werkinstructies, waaronder het afschaffen van de gunstigere voorwaarden tot gezinshereniging voor jongvolwassenen, en het afschaffen van het verplichte aanmeldgehoor en de standaard rust- en voorbereidingstermijn in de asielprocedure. Zo wordt de IND in staat gesteld om maatwerk te bieden: rust- en voorbereidingstijd voor wie dat nodig heeft, en een supersnelle procedure voor wie naar alle waarschijnlijkheid geen recht heeft op asiel. Startpunt voor de uitvoering voor het asielhervormingspakket is dat asielverzoeken van asielzoekers met kansarme aanvragen en overlastgevers die al in Nederland zijn zo snel mogelijk worden afgewezen. Deze groepen zullen daartoe met voorrang worden behandeld door de IND waarbij op aparte locaties met een zo veel mogelijk versoberd

en deels gesloten regime wordt opgevangen en bij afwijzing van de aanvraag aansluitend wordt ingezet op vertrek, waar nodig gedwongen. Omdat asielzoekers met een kansarme aanvraag sterk zijn oververtegenwoordigd in de overlastcijfers, zal met deze inzet de overlast naar verwachting sterk kunnen afnemen.

Vooruitlopend op de invoering van het EU asiel- en migratiepact neemt dit kabinet maatregelen om striktere voorwaarden te stellen aan komst, verblijf en nareis. Opvang en bescherming die Europeesrechtelijk verplicht is moet worden geboden, maar Nederland zal structureel behoren tot de categorie lidstaten met de strengste toelatingsregels in de EU. De bewijslast om aan te tonen dat recht op asiel bestaat wordt maximaal bij de asielzoeker gelegd, zodat het niet aan de IND is om aan te tonen dat iemand geen recht heeft om hier te blijven. De mogelijkheden voor de IND om dit te weerleggen worden verruimd, onder meer door het mogelijk maken om telefoons en andere gegevensdragers uit te lezen. Het gaat hier ook om locatiegegevens. De rechtsbijstand bij asielaanvragen wordt zo veel mogelijk beperkt. Zo wordt aan de groep waarvan de aanvraag evident geen reële kans van slagen heeft, waarbij inbegrepen de groep mensen die een volgaanvraag indient, niet langer kosteloze bijstand geboden, dan wel worden de vergoedingen, in overeenstemming met het hoeveelheid werk dat met de zaak gemoeid is tot een minimum beperkt. Daarnaast wordt gekeken hoe de rechtspraak vereenvoudigd kan worden en hoe voor asiel het beroep bij één instantie kan plaatsvinden waarmee hoger beroep kan komen te vervallen. De asielprocedures worden verkort en versoberd tot het Europese minimum, bijvoorbeeld door het verkorten van de beroepstermijn. Dwangsommen wegens termijnoverschrijding worden afgeschaft of beperkt. De toelatingsprocedure wordt verscherpt door geen beloning voor opzettelijk identiteit niet aantonen, aanpassing en handhaving criteria veilig land en verruiming op basis van ambtsberichten, en handhaving van de Dublin-verordening. Het kabinet beziet of ambtsberichten en

werkinstructies van de IND, in beginsel, niet openbaar gemaakt kunnen worden.

B. Lik op stuk voor overlastgevers

Daarnaast voert dit kabinet een lik op stuk aanpak op overlast, intimidatie en geweld. Wie misbruik maakt van onze gastvrijheid door bijvoorbeeld winkeldiefstallen te plegen, overlast te veroorzaken, of door vrouwen of meisjes lastig te vallen, zal dat merken ook. Voor hen is er geen plaats in Nederland. Daarom zal de glijdende schaal verder worden aangepast, de ongewenstverklaring worden uitgebreid en de lat voor verblijfsrechtelijke consequenties verlaagd, waardoor de vergunningen van criminele vreemdelingen kunnen worden ingetrokken en zij kunnen worden uitgezet.

Overlastgevers worden zo veel als mogelijk uit reguliere opvanglocaties gehouden en in ieder geval direct overgeplaatst naar een vrijheidsbeperkende locatie; afhankelijk van de zwaarte van de overlast in een handhavings- en toezicht of procesbeschikbaarheidslocatie. Daarnaast wordt speciale aandacht gegeven aan de veiligheid van kinderen, vrouwen en asielzoekers met een lhbtq+ en/of christelijke achtergrond in aanmeld- en opvanglocaties.

C. Versterkte binnengrenscontroles

De inzet aan de grens wordt onder de eenduidige regie van de minister van Asiel en Migratie versterkt om illegale migratie en mensensmokkel tegen te gaan, zowel aan de Nederlandse binnengrenzen, de buitengrenzen als in Caribisch Nederland. Aan de Nederlandse grenzen zal de controle geïntensiveerd worden binnen de kaders van de Schengen-grenscore. Het investeren in grenstoezicht is noodzakelijk om Nederland en het Schengengebied veilig, open en welvend te houden. Irreguliere migranten, waaronder migranten die zich niet kunnen identificeren, worden vervolgens waar mogelijk direct teruggestuurd. Tegelijkertijd investeert het kabinet in data gedreven en informatie gestuurde grenscontroles, en zet in op innovaties zoals de invoering van nieuwe Europese systemen als het Europees Entry Exit System (EES) en

het Europees reisinformatie en autorisatiesysteem (ETIAS). Controles aan de binnengrens worden geïntensiveerd door een aanscherping van het mobiel toezicht veiligheid en een verdere samenwerking met de buurlanden. Met het gebruik van sensoren (bijv. slimmere camera 's, telefoongegevens, warmtebeelden) kan een beter situationeel beeld van de binnengrenzen worden opgemaakt, waardoor er gericht kan worden geselecteerd.

Informatiegestuurd optreden bij intra-Schengen vervoersbewegingen wordt, conform Europese en nationale regelgeving, ingezet om tot een effectievere selectie te komen, waardoor met de schaarse capaciteit gericht controles worden uitgevoerd. Met deze aanpak worden de rechtmatige reiziger en de transportsector ontzien en worden illegale migratiestromen en grensoverschrijdende criminaliteit aangepakt. Irreguliere migranten worden teruggestuurd naar het land waar zij Europa zijn binnengekomen. Het kabinet bestrijdt mensensmokkel daarbij stevig, en versterkt de nationale en internationale aanpak.

D. Opvang

Uitgangspunt is dat de instroom wordt beperkt en dat er tegelijkertijd voldoende sobere opvang voorhanden is. Het kabinet neemt verder meteen maatregelen om de opvanggemeenten en woningmarkt te ontlasten. Zonder af te doen aan de ruimte die gemeenten hebben voor kleinschalige opvanglocaties, kan de huidige opvangbehoefte niet ingevuld worden zonder een aantal grote locaties, waardoor de (kosten) efficiëntie toeneemt. Het kabinet zet daarom in op een aantal grote sobere opvanglocaties zodat andere gemeenten worden ontlast. Hiertoe wordt zo snel als mogelijk met alle verantwoordelijken gesproken. Dure noodopvanglocaties worden zo snel als mogelijk afgestoten. De gemeentelijke opvang (financiering) wordt beperkt tot het meest basale.

Statushouders houden op dit moment circa 25% van alle asielopvangplekken bezet. Om de druk op de woningvoorraad en de asielopvang te

ontlasten, zetten we voor deze doelgroep onder meer in op onzelfstandige huisvesting, de verdere ontwikkeling van doorstroomlocaties en andere vormen van flexibele huisvesting. Om de druk op de woningmarkt te ontlasten, wordt de Huisvestingswet gewijzigd en stellen we een verbod op voorrang in voor statushouders bij de toewijzing van sociale huurwoningen op grond van het feit zij statushouder zijn. Statushouders moeten zo snel mogelijk productief worden op de arbeidsmarkt, bij voorkeur met een gerichte match van vraag en aanbod. Veel gemeenten kiezen ervoor om doorstroomlocaties ook voor eigen woningzoekenden te kunnen inzetten, en soms om een verbinding te maken tussen tekorten op de arbeidsmarkt en het arbeidspotentieel van statushouders.

E. Sneller vertrek

Om te zorgen dat personen die niet mogen blijven echt vertrekken wordt de terugkeerinzet over de hele linie versterkt, met prioriteit voor overlastgevers. Het kabinet maakt het niet meewerken aan terugkeer strafbaar en beperkt zoveel mogelijk de mogelijkheid tot herhaalde aanvragen. De rijksbijdrage aan de Landelijke Vreemdelingenvoorziening wordt beëindigd. Er wordt in overleg met gemeenten ingezet op aanpak van overlast en terugkeer van mensen zonder geldige verblijfstitel. Om (gedwongen) terugkeer fors te bevorderen wordt de beschikbare capaciteit voor vreemdelingenbewaring zo snel als mogelijk opgehoogd, waarbij rekening wordt gehouden met de algemene druk op de detentiecapaciteit. Verder trekt Nederland in Europa de kar om steun te krijgen voor het wijzigen van de Terugkeerrichtlijn, gericht op een efficiëntere terugkeerprocedure en het wegnemen van administratieve belemmeringen. Het frustreren van terugkeer door het stapelen van procedures zal met een pakket aan maatregelen, waaronder het tot een minimum beperken van de rechtsmiddelen, worden aangepakt. Via de Wet Terugkeer en vreemdelingenbewaring worden vreemdelingen verplicht medewerking te verlenen aan de voor terugkeer noodzakelijke presentatie bij de autoriteiten van het herkomstland.

F. Implementatie Asiel- en Migratiepact

De implementatie van het Europees Asiel- en Migratiepact is essentieel voor het beperken van de instroom in Nederland. De implementatie moet in de zomer van 2026 gereed zijn. Dit Pact bevat cruciale elementen gericht op beperking van en grip op asielmigratie. Bij de implementatie van het Pact wordt de nationale asielprocedure sterk vereenvoudigd en worden onverplichte procedurestappen geschrapt. Dit zal ook leiden tot minder momenten waarop (gefinancierde) rechtsbijstand hoeft te worden geboden. Bij de uitvoering van het pact kiest het kabinet voor afkopen in plaats van opvangen bij de herverdeling van asielzoekers. Ook worden de Europese buitengrenzen fors verstevigd door het invoeren van een screening van alle migranten en strikte asielgrensprocedures. Spoedige implementatie door alle lidstaten is essentieel. Het kabinet biedt buitengrensstaten daarbij desgewenst ondersteuning, bijvoorbeeld bij grensversterking. Naleving van de bestaande wetten zoals de Dublinverordening en de nieuwe regels van het Pact geven de beste garantie op het terugdringen van irreguliere migratie naar Nederland. Uiteraard gaat het kabinet nu al aan de slag om wijzigingen die nu al gerealiseerd kunnen worden uit te voeren.

G. Partnerschappen: instroom en vertrek

Om de irreguliere migratie tegen te gaan en terugkeer en opvang in de regio te bevorderen zet het kabinet, ook in Europees verband, in op brede, strategische partnerschappen met relevante migratielanden, inclusief de aanpak van mensenhandel, mensensmokkel en irreguliere migratieroutes. Ook innovatieve vormen van migratiesamenwerking zijn hier onderdeel van. In dit verband loopt het kabinet voorop in het met gelijkgezinde lidstaten en de Europese Commissie verkennen van out-of-the-box oplossingen, binnen de kaders van het internationaal en Europees recht, zoals de afspraken die Italië met Albanië maakt of terugkeerhubs. Het kabinet benut het volledige instrumentarium en schuwt strategische maatregelen in Europees verband om samenwerking te

bespoedigen niet. Nederland zet zich bovendien, waar mogelijk samen met gelijkgestemde EU-lidstaten, in voor aanpassingen van het VN-vluchtelingenverdrag. Het kabinet richt, onder sturing van de (onder)Raad Asiel en Migratie, een interdepartementale taskforce Internationale Migratie op om de inzet van mensen en middelen samen te brengen, te coördineren en gericht in te zetten. Ook gaat het kabinet in dit kader op zoek naar gestructureerd overleg met maatschappelijke partners en de private sector.

5. Zelfredzaamheid en participatie Oekraïense ontheemden

Het kabinet blijft inzetten op zelfredzaamheid en participatie van Oekraïense ontheemden in Nederland. Daarom vindt het kabinet het van belang dat sinds deze zomer het leefgeld moet worden stopgezet bij voldoende inkomsten uit werk en dat ontheemden een financiële bijdrage leveren aan de kosten van de opvang. Het kabinet streeft naar een hogere bijdrage. Er wordt strikt toegezien op het voldoen aan de voorwaarden van de Richtlijn Tijdelijke Bescherming (RTB) en daaruit volgend recht op opvang en voorzieningen. Indien de ontheemden zich niet tijdig melden bij de IND (voor een check op de voorwaarden RTB), beëindigt de betreffende gemeente de opvang en voorzieningen. De betreffende gemeente moet dan opvang en voorzieningen beëindigen. Daarnaast optimaliseert het kabinet de regeling met betrekking tot asielzoekers en inkomen en worden de voorzieningen voor ontheemden hieraan gelijkgesteld.

6. Eisen naturalisatie aangescherpt

Wie in Nederland mag blijven, moet maximaal meedoen en bijdragen aan de maatschappij. Werk is de basis van integratie en het deelnemen van statushouders aan de arbeidsmarkt draagt bij aan de krapte op de Nederlandse banenmarkt. Het kabinet scherpt verder de voorwaarden voor het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit aan door de taaleis voor naturalisatie in beginsel voor iedereen te verhogen naar niveau B1. Ook wordt de naturalisatietermijn verhoogd van vijf naar tien jaar en is de inzet dat afstand wordt gedaan van de oorspronkelijke nationaliteit na verkrijging

van het Nederlanderschap. Het Nederlanderschap wordt ingetrokken bij personen met meervoudige nationaliteit die onherroepelijk zijn veroordeeld voor een terroristisch misdrijf. Het kabinet onderzoekt daarbij de mogelijkheden tot uitbreiding van het intrekken van het Nederlanderschap naar andere ernstige misdrijven waarvoor het Europees Verdrag inzake Nationaliteit (EVN) dit toelaat. Waar nodig wordt ook bezien of wijziging van het EVN nodig is.

Arbeidsmigratie

Een selectiever en gericht arbeidsmigratiebeleid is nodig. Arbeidsmigranten maken deel uit van de Nederlandse samenleving, dat is en dat blijft zo. Met een gericht arbeidsmigratiebeleid zorgen we ervoor dat we kunde en krachten toevoegen aan onze economie, én dat we deze mensen kunnen ontvangen op een manier die past bij Nederland. Op dit moment wonen en werken arbeidsmigranten in Nederland niet zelden onder slechte omstandigheden en zijn de lusten en lasten niet eerlijk verdeeld. Bijvoorbeeld doordat werkgevers profiteren van laagbetaalde arbeidsmigranten met flexibele contracten, ten koste van goede arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Of doordat bepaalde bedrijvigheid in de huidige vorm een groot beslag legt op schaarse factoren, zoals arbeid, milieu en ruimte. Bovendien staan publieke voorzieningen, het woningaanbod en de lokale sociale samenhang onder druk. Het kabinet herkent de zorgen in de samenleving en wil daaraan gehoor geven door misstanden te bestrijden en gericht arbeidsmigratiebeleid te voeren. De inzet op hoogwaardige kennismigratie, die nodig is voor de Nederlandse concurrentiekracht, het innovatief vermogen van onze economie en brede welvaart, blijft daarbij belangrijk.

Door middel van gericht en weloverwogen arbeidsmigratiebeleid wordt arbeidsmigratie tegen lage lonen beperkt, worden slechte omstandigheden tegengegaan, en worden de lusten en lasten eerlijker verdeeld, in lijn met het door de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 geadviseerde scenario van gematigde groei.

Gericht arbeidsmigratiebeleid vraagt ook om een gedeelde visie op de economische structuur in Nederland en hoe economische bedrijvigheid kan bijdragen aan de brede welvaart (zie hoofdstuk 10). We leiden arbeidsmigratie in goede banen en verminderen de behoefte aan laagbetaalde arbeid. Voor arbeidsmigranten die onmisbaar zijn voor onze brede welvaart en kenniseconomie moet Nederland een aantrekkelijk bestemmingsland blijven. Tegelijkertijd bevordert het kabinet dat werkgevers innoveren, investeren in productiviteitsverhogende technologie en mensen met afstand tot de arbeidsmarkt helpen om (meer uren) te werken.

Het kabinet zal de aanpak voor arbeidsmigratie nader vormgeven. De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voert daarbij de regie en zoekt nauwe samenwerking met maatschappelijke partijen, uitvoeringsorganisaties en andere departementen. Deze samenwerkende partijen richten zich met name op de uitwerking van de volgende maatregelen:

- *Tegengaan van misstanden.* We versterken de positie van arbeidsmigranten op de arbeidsmarkt en hun participatie in de samenleving. Het kabinet zal de integrale uitvoering van aanbevelingen van het Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigranten onverminderd voortzetten. Zo worden malafide uitzendbureaus aan banden gelegd, onder andere met een toelatingsstelsel voor uitzendbureaus (Wtta) en de uitbreiding van de Nederlandse Arbeidsinspectie. Het kabinet start op korte termijn een technische verkenning naar de mogelijkheid om op sectoraal niveau het inlenen van arbeidskrachten te verbieden of een verplichting op te nemen om een minimaal percentage arbeidskrachten in eigen dienst te nemen. Bij de beslissing of deze bestaande bevoegdheid in de Waadi daadwerkelijk wordt ingezet, zal de sectorale impact worden meegewogen evenals de verwachte effectiviteit en proportionaliteit. Ook wordt ingezet om flexwerkers meer werk- en inkomenszekerheid te bieden conform het arbeidsmarktpakket. Daarnaast stelt het kabinet maatregelen voor om de tijdelijkheid

van terbeschikkingstelling van arbeidskrachten bij dezelfde inlener te waarborgen. We stimuleren de duurzame inzetbaarheid van arbeidsmigranten die hier langer of permanent blijven en zo ook hun participatie in den brede in de samenleving. Werkgevers moeten meer verantwoordelijkheid nemen in de taalscholing van arbeidsmigranten.

Het kabinet zet stevig in op samenwerking en informatiedeling binnen de handhavingsketen, voor alle vormen van arbeidsmigratie. Het kabinet vindt daadkrachtige handhaving een belangrijk instrument bij de integrale aanpak van arbeidsmisstanden. Daarom houdt de Nederlandse Arbeidsinspectie risicogericht toezicht, waarbij bijzondere aandacht is voor werkenden aan de onderkant van de arbeidsmarkt zoals arbeidsmigranten die werkzaam zijn in laagbetaalde banen. Arbeidsmigranten werken vaak tegen lage lonen met een flexibel contract en zijn daardoor extra kwetsbaar voor arbeidsmisstanden. Verder wordt het boetebeleid voor de Wet arbeid vreemdelingen aangepast, waarbij bij het bepalen van de boetehoogte meer gedifferentieerd zal worden en bij opzet en grove schuld hogere boetes kunnen worden gelegd. Met bovengenoemde maatregelen versterken we de positie van arbeidsmigranten, gaan we misstanden tegen en voorkomen we ongewenste concurrentie op arbeidsvoorwaarden.

- *Richtinggevende keuzes ten aanzien van de economie en arbeidsmarkt.* Met dit Regeerprogramma geven we invulling aan het type economie dat we willen zijn. Dit kabinet wil samen met sectoren werken aan een productiviteitsagenda, zie ook hoofdstuk 10 en de passage over arbeidsmarktkrapte. Dit biedt mogelijkheden om hetzelfde werk te doen met minder mensen, en om ons beroep op arbeidsmigratie selectiever te maken. Ook zal het kabinet gezamenlijk het huidige overheidsbeleid doorlichten, waarbij we subsidies, fiscale faciliteiten en regelingen in het licht van krapte, arbeidsmigratie en andere schaarstes bezien. Hierin worden ook de sectorale kenmerken en

maatschappelijke baten meegenomen. Daarnaast komt er een Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Arbeidsmigratie, met een analyse van hoe arbeidsmigratie op dit moment beïnvloed wordt door de verschillende vormen van overheidsbeleid en concrete beleidsopties die de grip op arbeidsmigratie vergroten. En het kabinet wil met de SER een adviesvraag verkennen over hoe gerichte arbeidsmigratie bereikt kan worden.

- *Afwegingskader voor nieuwe bedrijvigheid.* Het kabinet ontwikkelt samen met gemeenten en andere betrokken partijen een afwegingskader voor nieuwe bedrijvigheid, in relatie tot de benodigde arbeidsmigranten, ruimte en energie. Een uniform en verplicht kader voor alle gemeenten kan overbelasting van ruimte, energie en andere voorzieningen helpen voorkomen, en inzichtelijk maken welke bedrijfslocatie het meest geschikt is voor de vestiging van nieuwe bedrijvigheid. We onderzoeken de mogelijkheden waarop werkgevers en gemeenten afspraken maken over kortdurende of tijdelijke huisvesting en voorzieningen voor hun werknemers. Het kabinet vindt het belangrijk dat gemeenten in een regio hierover ook met elkaar in gesprek gaan en afstemmen. Met het afwegingskader bouwen we voort op de effectrapportage voor nieuwe bedrijvigheid. Hierbij past dat werkgevers van arbeidsmigranten verantwoordelijk worden voor overlast en kosten die kunnen ontstaan wanneer arbeidsmigranten geen reguliere huisvesting hebben zoals kortdurende of tijdelijke huisvesting. Bevorderd wordt dat medeoverheden meer ruimte laten voor huisvesting op het eigen terrein van de werkgever.
- *Aanscherping van de kennismigrantenregeling.* Kennismigratie is van essentieel belang voor de kenniseconomie, innovatiekracht en het vestigingsklimaat in Nederland. Het kabinet streeft ernaar om de komst van internationaal talent dat een bijdrage levert aan het innovatief vermogen te blijven faciliteren. Het kabinet onderzoekt de effectiviteit en uitvoerbaarheid

van verschillende varianten om de eisen van de kennismigrantenregeling te verhogen of aan te scherpen. Bijvoorbeeld door aanpassing van de salariscriteria of de voorwaarden waaronder bedrijven als erkend referent worden aangemerkt. Het doel hiervan is dat het kabinet gericht kennismigranten kan aantrekken. Dit is nodig om er voor te zorgen dat de regeling beter wordt toegespitst op kennismigranten die echt nodig zijn voor de Nederlandse kenniseconomie en om misbruik tegen te gaan. Daarnaast blijft het kabinet ongewenste kennis- en technologieoverdracht onverminderd tegengaan. In het hoofdstuk over de nationale veiligheid wordt dit onderwerp nader toegelicht.

- *Mensen in Nederland stimuleren om (meer) te werken.* Het kabinet wil in de context van een krappe arbeidsmarkt inzetten op het vergroten van arbeidsparticipatie van mensen die al in Nederland zijn. Bijvoorbeeld door mensen te stimuleren (meer uren) te werken. Als onderdeel daarvan wil het kabinet gezinsmigranten, statushouders en – in lijn met de herziene Opvangrichtlijn die wordt geïmplementeerd – asielzoekers van wie de kans groot is dat zij een asielvergunning krijgen stimuleren om deel te nemen aan de arbeidsmarkt en belemmeringen wegnemen. Dit bevordert hun integratie in de samenleving wanneer zij een status hebben gekregen en hiermee dragen zij meer bij aan de samenleving en de eigen opvangkosten.
- *Internationale inzet.* Het in goede banen leiden van arbeidsmigratie vraagt internationale samenwerking, zowel binnen de EU als daarbuiten. In Europees verband zet het kabinet zich in voor het bevorderen van eerlijke arbeidsmobiliteit door het tegengaan van oneigenlijke detachering van derdelanders, een sterkere Europese Arbeidsautoriteit, het verbeteren van de informatievoorziening in landen van herkomst en samenwerking met landen van herkomst rondom terugkeer.

Studiemigratie

Kennis- en studiemigratie is van belang voor de Nederlandse samenleving, (kennis)economie en onderwijsinstellingen, maar de omvang moet in verhouding staan tot wat Nederland maatschappelijk kan dragen. Voor iedere Nederlandse diplomastudent die naar het buitenland gaat, komen zes internationale diplomastudenten naar Nederland. De grote instroom van internationale diplomastudenten legt een onaanvaardbare druk op de studentenhuisvesting, zorgt voor overvolle collegezalen en hoge druk op docenten. Bovendien staat het behoud van de Nederlandse taal op onze hogescholen en universiteiten onder druk.

Vandaar dat het kabinet grip wil op de instroom van internationale diplomastudenten en tegelijk de ‘verengelsing’ op universiteiten en hogescholen tegen wil gaan met strategische uitzonderingen voor opleidingen voor tekortberoepen. Universiteiten en hogescholen worden uitdrukkelijk gevraagd hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen, regie te voeren op de instroom van internationale diplomastudenten, de positie van de Nederlandse taal te versterken en gebruik te maken van aangekondigde maatregelen zoals de uitbreiding van de *numerus fixus*. Deze maatregelen zijn verder uitgewerkt in het hoofdstuk/paragraaf over onderwijs en in het bijzonder het voorstel Wet Internationalisering in Balans.

Financiële paragraaf

Gezien het belang dat het kabinet hecht aan grip op asiel is besloten dit als generaal dossier te behandelen. In de komende periode worden verschillende uitvoeringstoetsen gedaan om de financiële (en uitvoerings-)consequenties van de maatregelen in kaart te brengen voor de uitvoering in de keten. Voor het intensiveren van de grensbewaking door de KMar is extra geld beschikbaar gesteld. De middelen die beschikbaar worden gemaakt worden opgenomen in de Miljoenennota 2025.

Slot

Grip op migratie vraagt een fundamentele wijziging van beleid en nieuwe wet- en regelgeving, Nationaal en Europees. Tegelijkertijd is directe actie noodzakelijk om de druk op de samenleving het hoofd te bieden. Dit vereist een intensieve samenwerking tussen Rijk, lokale overheden, de migratieketen, maatschappelijke organisaties en private partijen. Dit kabinet wil samen optrekken en werken aan een breed pakket op migratie. Het zal hiertoe doorlopend in gesprek gaan met partners, zowel over de inzet in het hier en nu, als bij de uitwerking van de maatregelen.

In navolging van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 wordt het effect van het ingezette beleid, de bevolkingsontwikkeling en de impact hiervan op de samenleving gemonitord. Hierbij wordt in kaart gebracht hoe veranderingen in de omvang en samenstelling van de Nederlandse bevolking als gevolg van geboorte, sterfte en migratie, van invloed zijn op het samenleven in Nederland en waar aangrijpingspunten liggen voor verdere beleidsontwikkeling. Begin vierde kwartaal wordt een top op migratie georganiseerd om de eerste concrete stappen en resultaten te bespreken, en vooruit te kijken naar de gezamenlijke inzet in 2025 en verder.

3a

Wonen en
volkshuisvesting

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

Nederland is een van de dichtstbevolkte landen van Europa. De verschillende opgaven waar we gezamenlijk voorstaan - waaronder wonen, energie, bereikbaarheid, landbouw, water en bodem, natuur, economie en defensie - hebben allemaal grote impact op de schaarse ruimte. Om onze ambities te kunnen halen en een gezond, veilig en leefbaar land te houden met een hoge leefkwaliteit is een samenhangende afweging tussen deze opgaven nodig en moeten we keuzes maken.

Het is daarom ook ingewikkeld om voldoende ruimte voor woningbouw te vinden. We willen niet alleen voldoende woningen bouwen, maar ook ervoor zorgen dat mensen veilig, met plezier en gezond kunnen leven, met voldoende toegang tot werk, onderwijs, recreatie en cultuur. Dat lukt alleen als we keuzes maken over de inrichting van ons land en de schaarse ruimte slim gebruiken, waarbij we recht doen aan de verschillende ruimtelijke opgaven en de (ruimtelijke) verschillen tussen regio's.

Onze woning is de basis waarop we ons leven bouwen. Voor jongeren is een eigen huis de belangrijke eerste stap naar een zelfstandig leven. Wie buitenshuis werkt, wil 's avonds fijn thuiskomen. En wie geniet van zijn of haar oude dag, heeft een woning nodig die daarbij past.

Helaas is wonen voor steeds meer mensen juist een bron van zorgen en onzekerheid. Ruim 400.000 huishoudens zijn op zoek naar een woning. En dat aantal neemt toe. Dat raakt een brede groep mensen. Bijvoorbeeld jongeren die geen betaalbare woning kunnen vinden en daarom wachten met het stichten van een gezin. Of ouderen die behoefte hebben aan een kleinere woning zonder drempels en trappen. Voor wie in een slecht geïsoleerde woning woont, is de volgende energierekening een bron van zorgen. In een aantal wijken staat de leefbaarheid onder druk, door een optelsom van sociale en economische uitdagingen.

Hoge huren en huizenprijzen vergroten de ongelijkheid. Dit komt mede door het historisch hoge woningtekort. Het terugdringen daarvan is topprioriteit voor het kabinet. Er is jarenlang te weinig gebouwd om de groeiende vraag die het gevolg is van demografische ontwikkelingen en de veranderende samenstelling van huishoudens te kunnen bijbenen. Bovendien drukt de fors toegenomen migratie hard op de vraag naar woningen. Vooral voor mensen met een laag inkomen of middeninkomen is het erg moeilijk om een betaalbare woning te vinden.

Woningbouw gaat gepaard met hoge kosten. Het is daarom aantrekkelijk om vooral dure woningen te bouwen. Hierdoor komen er te weinig betaalbare huizen bij voor mensen met een laag inkomen of middeninkomen. Hoge grondkosten maken het voor woningcorporaties en private verhuurders moeilijk om de kosten van nieuwbouw terug te verdienen, en voor gemeenten om kosten van bijvoorbeeld infrastructuur te dekken. Regels, lange procedures, stikstof, netcongestie en capaciteitstekorten bij onder andere gemeenten vertragen de nieuwbouw en het toevoegen van nieuwe woningen aan de bestaande woningvoorraad.

Wat wil het kabinet bereiken?

Schaarse ruimte eerlijk verdelen

- We maken integrale en gebiedsgerichte ruimtelijke keuzes, gelet op de schaarse ruimte en de vele ruimtelijke claims, en ontwikkelen toekomstbestendig met kwaliteit.
- We willen recht doen aan alle regio's en de onderscheidende kracht van alle delen van Nederland, want elke regio telt! We schuiven problemen niet af naar elders of naar toekomstige generaties.
- De Omgevingswet is randvoorwaardelijk hiervoor en draagt als nieuw stelsel bij aan het bieden van oplossingen en het aanpakken van de opgaven in de fysieke leefomgeving waar ons land voor staat.

Bouw van meer passende en betaalbare woningen

- In heel Nederland gaan we meer woningen bouwen. Het doel is 100.000 woningen per jaar. We sturen op voldoende locaties: zowel in de vorm van grootschalige woningbouw als een ‘straatje erbij’. Met de wet Versterking regie volkshuisvesting maken we afspraken hierover afdwingbaar.
- We maken bouwgrond meer betaalbaar en beschikbaar.
- We bouwen meer betaalbare woningen voor mensen met een laag inkomen of middeninkomen.
- We bouwen meer middenhuurwoningen en vergroten het aanbod voor ouderen en specifieke doelgroepen, zoals jongeren, kleinere huishoudens en dak- en thuislozen.
- We versnellen de woningbouw door efficiëntere processen en procedures.
- We benutten de mogelijkheden van innovatieve, conceptuele en industriële bouw om de woningbouw sneller, betaalbaarder, duurzamer en klimaatadaptief te maken.
- We versterken de uitvoeringskracht van de woningbouw bij gemeenten door betere samenwerking en meer capaciteit, kennis en kunde.
- We verminderen belemmeringen voor woningbouw. We kijken onder andere naar de stapeling van lokale regels en procedures, en schrappen of verminderen waar mogelijk nationale koppen op Europees beleid.
- We vergroten de investeringsbereidheid in huurwoningen voor zowel corporaties als private verhuurders.
- We maken integrale en gebiedsgerichte ruimtelijke keuzes, gelet op de schaarse ruimte in Nederland en de vele ruimtelijke claims, en bouwen toekomstbestendig.
- We wijzen extra grootschalige woningbouwlocaties aan in heel Nederland, waar we werken aan regionale economie, bereikbaarheid, energie, voorzieningen, landbouw en natuur.

Beter benutten van bestaande gebouwen en verbeteren van de leefbaarheid in wijken en dorpen

- Vanwege de schaarse grond moeten we bestaande gebouwen beter benutten. Daarbij gaat het onder andere om het herbestemmen van kantoor- en bedrijfspanden tot woningen, het optoppen en splitsen van bestaande woningen en het faciliteren van familie-wonen en woningdelen.
- We maken het beter benutten mogelijk door belemmeringen op nationaal en lokaal niveau weg te nemen.
- Om gelijke kansen voor woningzoekenden te creëren, werken we aan een verbod op voorrang voor statushouders bij de toewijzing van sociale huurwoningen op grond van het feit dat zij statushouder zijn.
- Om de bestaanszekerheid van huurders met een laag inkomen te beschermen nemen we extra maatregelen.
- We wijzigen de fiscale positie van woningeigenaren niet.
- In wijken en dorpen pakken we ook uitdagingen aan rond leefbaarheid en veiligheid, onderwijs, economie, bereikbaarheid, zorg, verduurzaming, klimaatbestendigheid en funderingsschade.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Schaarse ruimte eerlijk verdelen

Samenwerken aan ruimtelijke ordening

Het kabinet voert regie op de ruimtelijke ordening. Hierbij heeft de minister van VRO een coördinerende rol. Om hier invulling aan te geven werken we gezamenlijk aan de Nota Ruimte. Dit is een actualisatie van de Nationale Omgevingsvisie, die een integrale afweging maakt van de inrichting van Nederland op de lange termijn. De nieuwe Nota Ruimte zal in lijn worden gebracht met dit Regeerprogramma en de uitwerking zal op punten anders zijn dan in het voorontwerp Nota Ruimte. Goede, betrouwbare en toegankelijke data over de fysieke leefomgeving zijn daarvoor essentieel.

We hebben daarbij ook aandacht voor ruimtelijke kwaliteit: de manier waarop we keuzes maken draagt bij aan de maatschappelijke ambities, is toekomstbestendig en versterkt de kwaliteit van onze leefomgeving. Met behulp van ontwerpgericht onderzoek verkennen we mogelijke toekomstige om onze keuzes goed te onderbouwen, en werken we aan concrete oplossingen voor de opgaven waar we voor staan.

In gebieden komen verschillende opgaven samen. Daarom is het van belang om gebiedsgericht aan de slag te gaan en aan te sluiten bij de lokale opgaven en kansen. In het programma NOVEX werkt het Rijk samen met de provincies en regio's aan de inpassing en realisatie van nationale en decentrale ruimtelijke opgaven. Binnen het programma NOVEX maken we afspraken over hoe we deze opgaven oppakken, via de ruimtelijke arrangementen die we afsluiten met provincies en de uitvoeringsagenda's van de NOVEX-gebieden.

We werken op verschillende manieren samen met de regio's. We werken aan samenhangende ruimtelijke ordening in de nationale Nota Ruimte en de provinciale omgevingsvisies. Met de provincies sluiten we ruimtelijke arrangementen. Op basis daarvan worden nationale en provinciale ruimtelijke opgaven ingepast. In de (NOVEX-)gebieden met veel dynamiek en complexe ruimtedruk werken we aan plannen, uitvoering en ruimtelijke investeringsagenda's en organiseren we slagkracht in de uitvoering van de keuzes die we maken. In de verstedelijkingsregio's hebben we rijk-regio programma's voor verstedelijking en mobiliteit. We werken onder coördinatie van de minister van VRO met de provincies en regio's toe naar regionale investeringsagenda's in vervolg op en in samenhang met de NOVEX aanpak en de Regio Deals.

Bouw van meer passende en betaalbare woningen

Maken van afdwingbare afspraken

We moeten sneller en meer woningen bouwen. Het doel is 100.000 woningen per jaar. De overheid heeft de verantwoordelijkheid om duidelijke afspraken te maken over welke woningen we waar

en voor wie bouwen, en ervoor te zorgen dat die afspraken worden nagekomen. Volkshuisvesting is een verantwoordelijkheid van ons allemaal: van de verschillende overheden, woningcorporaties, ontwerpers, bouwers, ontwikkelaars en investeerders. Om het woningtekort snel in te lopen, moeten we er samen de schouders onder zetten. Daarom organiseren we eind 2024 een Woontop waar we concrete, landelijke afspraken maken met onder andere medeoverheden, investeerders, marktpartijen en woningcorporaties. Zo maken we meer locaties beschikbaar voor woningbouw: zowel binnen- als buitenstedelijk. Via grootschalige woningbouw, verdichten en ook met een straatje erbij.

Vanaf begin 2025 actualiseren we de huidige afspraken in de woondeals over hoeveel woningen we waar en voor wie bouwen. Daarnaast maken we vanaf de eerste helft van 2025 regionale afspraken over de toevoeging van extra woningen op bestaande grootschalige woningbouwlocaties en de bijbehorende investeringen door Rijk, medeoverheden en marktpartijen. Daarbij kijken we ook naar de ontsluiting van deze locaties, ontwikkeling van bestaande en nieuwe bedrijvigheid, huisvesting van specifieke doelgroepen, betaalbaarheid en innovatie. Vanuit actieve Rijksbetrokkenheid verkennen we waar we deelnemen aan publiek-private samenwerkingen. Bijvoorbeeld via een grondfaciliteit, die stimuleert dat gemeenten actief grondbeleid voeren waarmee zij hun regierol versterken en de gebiedstransformatie kunnen versnellen. Rijk en provincies krijgen met het wetsvoorstel Versterking regie volkshuisvesting de bevoegdheid dwingend te sturen op gemaakte afspraken. Ook bevat het wetsvoorstel instrumenten om het bouwproces te versnellen.

Meer betaalbare grond

We willen de huidige wet- en regelgeving rondom het grondbeleid verbeteren. Publieke investeringen die noodzakelijk zijn voor de gebiedsontwikkeling moeten zo veel mogelijk uit de waardevermeerdering van de grond bekostigd kunnen worden. Veel plannen kennen een tekort dat de overheid moet betalen.

Via een planbatenheffing, of vergelijkbaar systeem, kan waardeestijging die ontstaat als de functie van grond verandert, gebruikt worden voor plannen met een tekort. Met gemeenten spreken we af dat zij deze inkomsten inzetten voor bereikbaarheid en het realiseren van betaalbare huur- en koopwoningbouw. Ook kijken we hoe een belasting op onbebouwde grond met een woonfunctie kan worden vormgegeven, met als doel woningbouw te bevorderen en speculatie met bouwgrond tegen te gaan. In de vormgeving van deze instrumenten betrekken we de onderzoeken die zijn gedaan in het kader van het interdepartementaal beleidsonderzoek (IBO) 'Op grond kun je bouwen'. Het kabinet komt uiterlijk voorjaar 2025 met voorstellen.

Bouwen van meer betaalbare woningen

Twee derde van de te bouwen woningen moet betaalbaar zijn voor huishoudens met een laag of middeninkomen. Het is van belang dat corporaties hun woningbouwproductie zowel sociale huur als middenhuur substantieel moeten verhogen. Dit past bij de keuze van dit kabinet dat ten minste 30% van de woningbouw sociale huur moet zijn. Dit vraagt investeringscapaciteit van woningcorporaties. De financiële positie van woningcorporaties wordt dit najaar herijkt. Dit zal onder meer inzicht geven in het effect van deze woningbouwdoelstellingen op de investeringscapaciteit van corporaties en laten zien in hoeverre deze doelen haalbaar zijn. De minimale eis van 30% sociaal is een gemiddelde en geldt niet op projectniveau. Er blijft ruimte voor regionale differentiatie. Bijvoorbeeld als de vraag naar sociale huurwoningen lager is door krimp of omdat de lokale sociale woningvoorraad voldoende robuust is. Het wetsvoorstel Versterking regie volkshuisvesting wordt aangepast om gemeenten hier mee lokale ruimte te geven. Het uitgangspunt is een goede balans in de regionale en provinciale woningvoorraad, zodat zowel middeninkomens als lage inkomens in de hele regio kans op een passende en betaalbare woning hebben. In woondeals vertalen we deze landelijke opgaven met medeoverheden naar afspraken over concrete locaties.

Het kabinet geeft financiële ondersteuning voor de bouw van sociale huur, middenhuur, betaalbare koop en woningtypes zoals geclusterde en zorggeschikte woningen.

Bouwen voor ouderen, specifieke doelgroepen en acuut woningzoekenden

De Staatscommissie 'Demografische Ontwikkelingen 2050' brengt de grote gevolgen van vergrijzing en migratie op de woningvoorraad in beeld. De bestaande woningvoorraad voorziet onvoldoende in de toenemende woonbehoefte van ouderen en specifieke doelgroepen. Hierdoor stopt de doorstroming op de woningmarkt. Om mensen meer mogelijkheden te bieden, zetten we in op de bouw van voldoende passende woningen. We blijven inzetten op de bouw van 290.000 geschikte woningen voor ouderen tot en met 2030 met voldoende geclusterde en zorggeschikte woningen. De minister van VRO en de minister van VWS werken samen uit welke zorginzet passend is bij deze woningen, bijvoorbeeld ten aanzien van verzorging en verpleging (zie hoofdstuk 6a, Zorg). In de woondeals worden afspraken gemaakt over het regionale aandeel binnen de landelijk vastgestelde bouwopgave, de programmering van deze opgave op concrete locaties en de inzet op doorstroming naar de nieuwe woningen. Het kabinet biedt financiële ondersteuning voor de bouw van geclusterde en zorggeschikte woningen. Ook blijven we regie voeren op de bouwopgave voor specifieke doelgroepen, zoals jongeren waaronder studenten, kleinere huishoudens en dak- en thuislozen. In het volkshuisvestingsprogramma worden afspraken gemaakt over de bouwopgave voor specifieke doelgroepen.

Woningbouw versnellen

We verkorten de tijd tussen de planvorming en daadwerkelijke bouw van (transformatie)woningen via snellere processen en procedures. Zo introduceren we parallel plannen als 'nieuwe norm'. Hiermee worden fases in het bouwproject meer gelijktijdig, in plaats van na elkaar, uitgevoerd. Het sturen op doorlooptijden wordt een standaardvoorwaarde bij gebiedsontwikkelingen en projecten waarbij het Rijk betrokken is.

Conceptueel en industrieel bouwen, waaronder modulaire bouw, zijn bouwwijzen om sneller, betaalbaarder en duurzamer te kunnen bouwen en ontwikkelen. We stellen daarom een aanpak industrieel bouwen op en streven ernaar dat per 2030 de helft van de jaarlijkse nieuwbouwwoningen industrieel wordt gebouwd. Verdere digitalisering in de bouwketen kan de versnelling van de bouw ondersteunen, bijvoorbeeld door een brede toepassing van het Digitaal Stelsel Gebouwde Omgeving (DSGO). Via het programma Schoon en Emissieloos Bouwen (SEB) zetten we in op de verduurzaming van bouwmachines en de bouwlogistiek. Ook de landbouw kan een sleutelrol spelen voor de bouw als teler van biograndstoffen zoals vezelgewassen voor toepassing in de bouwsector.

De uitvoeringskracht van gemeenten wordt onder andere versterkt door efficiënter om te gaan met bestaande capaciteit, samenwerking tussen gemeenten te bevorderen, kennis te vergroten en standaardisering en digitalisering te bevorderen. Capaciteit en deskundigheid wordt gedeeld, zowel tussen overheden als tussen overheid en markt. We versterken de realisatiekracht van gemeenten met onder andere eerstelijns- en specialistische hulp, en betere kennisdeling.

De stem van woningzoekenden wordt onvoldoende gehoord. We ondersteunen daarom lokale initiatieven waar de stem van woningzoekenden structureel wordt verankerd bij woningbouw en bij het woonbeleid. Op landelijk niveau starten we een nieuwe Raad van woningzoekenden. Met het wetsvoorstel Versterking regie volkshuisvesting versnellen we de behandeling van beroepszaken over woningbouw bij de rechter. Zo wordt sneller duidelijk of een project door kan gaan.

Verminderen van belemmeringen woningbouw

Het kabinet gaat samen met medeoverheden, marktpartijen en corporaties aan de slag om de stapeling van lokale regels en procedures aan te pakken en regeldruk te verminderen. Regelgeving wordt aangepast als dit bijdraagt aan verdere versnelling. Er komen geen nieuwe, nationale koppen op

Europees beleid en bestaande koppen worden waar mogelijk geschrapt.

We nemen in de bouwregelgeving voor woningen geen nieuwe duurzaamheidseisen op, tenzij het de invulling van Europese richtlijnen betreft. Medeoverheden mogen geen zwaardere eisen stellen dan landelijk geldende regelgeving voor gebouwen. Dit stimuleert de gewenste standaardisering van de bouw. Voor innovatie in de bouw maken we uniforme handvatten, zodat opschaling meer kans kan krijgen. Waar nodig passen we bouwregelgeving aan om industriële bouw, flexbouw, verbouw (zoals optoppen) en de bouw van zorgwoningen gemakkelijker te maken. We starten een programma om tegenstrijdige en overbodige regelgeving te schrappen. Dit doen we in nauw overleg met andere overheden, departementen en marktpartijen.

De bouw van nieuwe woningen en andere ruimtelijke opgaven kunnen gevolgen ondervinden van factoren als netcongestie, geluidsbelasting, drinkwaterbeschikbaarheid, stikstof, water- en bodem, en knelpunten rond infrastructuur. Een deel van deze factoren heeft als doel de gezondheid, veiligheid en leefbaarheid te beschermen, maar kan tegelijkertijd een belemmerend effect hebben op de bouw. Het kabinet wil deze negatieve gevolgen zoveel mogelijk beperken. Dit kan bijvoorbeeld door het aanpassen van regelgeving door innovatie te stimuleren en door te prioriteren bij schaarste tussen verschillende functies. Ook onderzoekt het kabinet hoe de huidige Hoge Milieu Categorie (HMC-) bedrijven zich verhouden tot de woningbouwopgave. Het kabinet investeert € 2,5 miljard in infrastructuur ten behoeve van woningbouwlocaties. Voor projecten die vastlopen, forceren we aan de regionale en nationale versnellingsstafels een doorbraak zodat projecten snel van start kunnen.

We nemen juridische en financiële belemmeringen voor coöperatief wonen weg. Hiervoor richten we een ondersteuningsfonds in en ondersteunen we Cooplinc, de vereniging van wooncoöperaties.

Via twee amendementen (2022 en 2023) is hiervoor € 40 miljoen vrijgemaakt. Het fonds neemt de belangrijkste financiële belemmeringen weg, zodat wooncoöperaties betaalbare woningen kunnen realiseren. Ook bespreken wij met gemeenten hoe zij wooncoöperaties kunnen stimuleren.

Vergroten van de investeringsbereidheid

We zetten ons maximaal in om in Europa meer ruimte te krijgen om de realisatie van middenhuurwoningen door woningcorporaties en beleggers financieel te ondersteunen. In afwachting hiervan bereiden we de implementatie voor en kijken we wat al mogelijk is. We gaan in gesprek met de partijen die investeren in middenhuur, zoals pensioenfondsen, woningcorporaties en particuliere beleggers, om ervoor te zorgen dat zij voldoende middenhuurwoningen kunnen bijbouwen.

We nemen maatregelen om investeren in private huur, middenhuur en vrije huur aantrekkelijker te maken. We verlagen het algemeen tarief van de overdrachtsbelasting voor beleggers in woningen naar 8%. Ook verhogen we de maximale renteaftrek in de vennootschapsbelasting van 20% naar 25% van de gecorrigeerde winst (EBITDA¹). Naar aanleiding van de arresten van de Hoge Raad van 6 en 14 juni 2024 werkt het kabinet een tegenbewijsregeling voor box 3 uit. Dit biedt verhuurders de mogelijkheid om het werkelijke rendement over hun gehele vermogen, niet alleen de beleggingen in vastgoed, bij de Belastingdienst aan te tonen.

We monitoren de effecten van de onlangs ingevoerde huurmaatregelen. Daarbij kijken we in het bijzonder naar de invloed van de maatregelen op betaalbaarheid, beschikbaarheid, investeringsbereidheid, leefbaarheid en verduurzaming. We werken een voorstel voor een huurregister uit dat het voorgaande monitort en dat helpt bij de zekerheid van de uitvoering van de huurtoeslag.

Ruimte maken

Het kabinet wijst in de Nota Ruimte door heel Nederland nieuwe locaties voor grootschalige woningbouw aan. Zo kunnen we ook in de toekomst voldoende woningen bouwen. Afspraken over bijvoorbeeld energievoorziening en bereikbaarheid moeten aansluiten bij lokale opgaven en kansen. Ook is het van belang dat woningbouw en economische ontwikkeling samen opgaan.

In NOVEX-verstedelijkingsgebieden werken we samen met de medeoverheden onze ambities voor de langere termijn verder uit. Daarbij kijken we onder meer naar wonen, economische ontwikkeling, recreëren en bereikbaarheid, water en bodem, groen, en het energiesysteem om verdere netcongestie te voorkomen. Toekomstbestendig bouwen betekent ook rekening houden met klimaatveranderingen.

Toekomstbestendigheid gaat niet alleen over de gebouwen zelf, maar ook over de omgeving: iedereen wil naast een passende woning ook een veilige, prettige en gezonde leefomgeving om te wonen, werken en ontmoeten. We houden rekening met economie, water en bodem, landschap, cultureel erfgoed, stedenbouwkundige kwaliteit en kwaliteit van de leefomgeving, onderwijs, zorg, en de nabijheid van winkels. De beperkte ruimte verplicht ons hierbij tot effectief ruimtegebruik en combinatie van functies. Ook bij de keuze voor nieuwe woningbouwlocaties houden we rekening met toekomstbestendigheid.

Het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) krijgt de opdracht om bij de verkoop van rijksvastgoed (gronden en gebouwen) maximaal in te zetten op het realiseren van maatschappelijke opgaven, waaronder (betaalbare) woningen. Verwerven van gebouwen en grond kan hier deel van uitmaken. De inzet van het RVB bij grootschalige gebiedsontwikkelingen zoals de lopende grootschalige woningbouwprojecten in Almere-Pampus, Lelystad Zuider-C en Oosterwold, wordt voortgezet. De grond en expertise van het RVB wordt ook op andere plaatsen benut.

1 Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization

De provincies krijgen de opdracht om samen met de gemeenten voldoende woningbouw- en verstedelijkingslocaties aan te wijzen, inclusief een buffer van extra locaties om uitval of vertraging op te vangen. Hierbij gaat het om zowel binnen- als buitenstedelijke locaties en een wijk of straatje erbij. In nieuw te bestemmen gebieden gaat woningbouw - als er sprake is van concurrentie om grond - voor zonnevelden en windmolens. Dit vergt nadere uitwerking.

Beter benutten van bestaande gebouwen, en verbeteren van de leefbaarheid in wijken en dorpen

Beter benutten van bestaande gebouwen en de bijbehorende omgeving

De grote woningnood vraagt om directe actie door beter gebruik te maken van bestaande gebouwen en de bijbehorende omgeving. Daarbij gaat het onder andere om het herbestemmen van monumenten, kantoor- en bedrijfspanden voor woondoeleinden, het optoppen en splitsen van bestaande woningen, het faciliteren van familie-wonen en woningdelen en mogelijk om het permanent bewonen van recreatiewoningen. We zetten in op een 'ja, tenzij'- aanpak waarbij de potentie en mogelijkheden ten volste worden benut. Dit doen we door het maken van bestuurlijke regionale afspraken, waar nodig door nationale wetgeving aan te passen en de inzet van financiële middelen. We houden hierbij oog voor de leefbaarheid en veiligheid.

In de woondeals maken we nog aanvullende, regionale afspraken over het beter benutten van bestaande gebouwen en de bijbehorende omgeving. We sturen actief op de uitvoering en doorvertaling hiervan in beleid van medeoverheden. Bijvoorbeeld door het bieden van meer ruimte in het omgevingsplan en de huisvestingsverordening. In het wetsvoorstel Versterking regie volkshuisvesting nemen we op dat gemeenten in het gemeentelijk volkshuisvestingsprogramma een plan moeten maken voor hoe zij het benutten van de bestaande voorraad faciliteren, hoe zij leegstand bestrijden en welke acties zij daarvoor ondernemen.

In onze aanpak nemen we op korte termijn acties op die passen binnen bestaande wet- en regelgeving. Dat zetten we direct in gang. Waar nodig passen we wetgeving aan om het beter benutten van de bestaande voorraad makkelijker te maken. Vooruitlopend daarop maken we gebruik van de experimenteerbepaling in de Omgevingswet om alvast aan de slag te gaan met toekomstige wijzigingen. Enkele wijzigingen in nationale wetgeving zetten we nu al in gang. Ten eerste wordt de besluitvorming bij VvE's vereenvoudigd met het oog op het treffen van verduurzamingsmaatregelen. Ook onderzoeken we of we de besluitvorming voor optoppen eenvoudiger kunnen maken. Ten tweede evalueren we de Leegstandwet om te bezien hoe gemeenten de bestaande wet goed kunnen benutten. Ten derde bereiden we een wetswijziging voor om belemmeringen rond hospitaverhuur weg te nemen, zoals een vereenvoudiging van het beëindigen van het huurcontract van de hospitahuurder bij verkoop van de woning. Door bij hospitaverhuur een opzeggingsgrond bij verkoop van de woning te introduceren, wordt het grootste knelpunt voor hypotheekverstrekkers bij het verlenen van toestemming voor hospitaverhuur weggenomen. Ook introduceren we een tijdelijk huurcontract voor hospitaverhuur en onderzoeken we het uitzonderen van hospitaverhuur bij de inkomensafhankelijke hogere huurverhoging. Die uitzondering onderzoeken we ook voor andere vormen van woningdelen.

We verstrekken leningen en geven subsidie om de transformatie van leegstaande kantoorpanden en andere bestaande gebouwen te stimuleren en we gaan deze maatregelen breder inzetten. We geven ruimte aan het benutten van daarvoor geschikte agrarische bebouwing. We pakken daarmee tegelijkertijd opgaven voor stad en platteland aan, zoals leefbaarheidsproblematiek of de noodzaak tot grootschalige renovatie en verduurzaming van woningen.

Voor de sociale zekerheidswetten met een kostendelersnorm (onder andere Participatiewet, Anw en Toeslagenwet) verkent het kabinet wat de consequenties zijn als de kostendelersnorm wordt aangepast of afgeschaft en welk effect dit heeft op woningdelen. Voor de AOW verkent SZW een vereenvoudiging van het partnerbegrip en onderzoekt SZW daarnaast met de Sociale Verzekeringsbank (SVB), VWS en VRO door middel van een maatschappelijke kosten-baten analyse of het huidige partnerbegrip een belemmering vormt om te woningdelen en mantelzorg te verlenen.

Het kabinet wil gelijke kansen voor woningzoekenden op de woningmarkt creëren. We wijzigen daarom de Huisvestingswet 2014 en stellen een verbod op voorrang in voor statushouders bij de toewijzing van sociale huurwoningen op grond van het feit dat zij statushouder zijn. We zetten voor deze doelgroep onder meer in op onzelfstandige huisvesting, de verdere ontwikkeling van doorstroomlocaties en andere vormen van flexibele huisvesting.

Voor de groepen acuut woningzoekenden, zoals mensen in een echtscheiding en dak- en thuislozen, zet het kabinet in op het versterken van de bestaanszekerheid door het vergroten van de beschikbaarheid van (tijdelijke) woonplekken die snel gerealiseerd kunnen worden.

We blijven de aanbevelingen van het Aanjaagteam bescherming arbeidsmigranten op het terrein van wonen ('rapport Roemer') uitvoeren. We introduceren een doelgroepencontract voor verhuur van woonruimten aan arbeidsmigranten, waarmee zowel voor de arbeidsmigrant als voor de werkgever duidelijkheid wordt gegeven over de geldende huur(prijs)bescherming. Werkgevers van arbeidsmigranten moeten afspraken maken met gemeenten over waar hun tijdelijke werknemers worden gehuisvest. Het wordt bevorderd dat medeoverheden meer ruimte laten voor huisvesting op het eigen terrein van de werkgever.

Betaalbaarheid bestaande voorraad

Het huurbeleid van de sociale verhuurders zal de betaalbaarheid moeten blijven borgen. Met woningcorporaties maken we in de Nationale Prestatieafspraken afspraken over hoe we de bestaanszekerheid van huurders met een beperkt inkomen op peil houden, inclusief een afspraak over de jaarlijkse huurprijsverhoging. Met een bestendige en vereenvoudigde huurtoeslag kunnen we de bestaanszekerheid van huurders met de laagste inkomens beschermen. We pakken oneerlijke praktijken voor huurders aan, onder meer door de wet- en regelgeving voor servicekosten duidelijker te maken en te versimpelen voor huurders en verhuurders.

We wijzigen de fiscale positie van de eigen woning niet. De huidige regeling rond hypotheekrenteaftrek en het eigenwoningforfait blijft ongewijzigd. We gaan met gemeenten in gesprek en onderzoeken met hen of en hoe we de stijging van de gemeentelijke woonlasten (OZB) kunnen maximeren. Verder onderzoeken we of en onder welke strikte voorwaarden we het recht van huurders van sociale huurwoningen, met uitzondering van scheefwonders, op koop van hun huurwoning kunnen vormgeven (sociale koop).

Om de energierekening betaalbaar te houden verduurzamen we bestaande woningen en gebouwen. Bijvoorbeeld door in te zetten op isolatie. We zorgen ervoor dat mensen met een kleine beurs en kleine ondernemers ook actief kunnen deelnemen aan de energietransitie. Verduurzamingsmaatregelen door corporaties moeten zoveel mogelijk bijdragen aan betaalbare woonlasten voor huurders. Daarnaast zet dit kabinet de uitfasering van huurwoningen met EFG-labels door om een lagere energierekening voor huurders te faciliteren. We werken aan een samenhangende aanpak van funderingsschade op nationaal niveau, waarbij alle partijen vanuit hun eigen verantwoordelijkheid bijdragen. Hierbij starten we met het oprichten van een landelijk informatiepunt funderingsproblematiek voor vier jaar en onderzoeken we uit hoe mensen met funderingsproblemen op lokaal niveau geholpen kunnen worden met funderingsonderzoek en advies.

We bevorderen aan de hand van een eigen aanpak, de Beleidsagenda Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening voor Caribisch Nederland, dat op Bonaire, St. Eustatius en Saba ruim 2200 betaalbare woningen voor verschillende doelgroepen worden gebouwd. Met een vorm van huurtoeslag beschermen we de bestaanszekerheid van huurders met de laagste inkomens.

Leefbaarheid, veiligheid en investeren in de bestaande voorraad
Het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (NPLV) wordt doorgezet. De uitvoering vindt plaats in publiek-private allianties. Hierbij werken departementen en stakeholders samen in het stedelijk focusgebied. Dat gebeurt voor en met bewoners. De vanuit de ministeries van VRO, JenV, OCW, SZW en VWS beschikbare geldstromen voor investeringen in deze gebieden worden zoveel mogelijk gecontinueerd. Hierdoor kunnen publiek-private allianties beter focussen op de uitvoering. Er wordt naar gestreefd om deze geldstromen zoveel mogelijk te bundelen en het aantal specifieke uitkeringen verder terug te dringen om de administratieve lasten bij gemeenten te verminderen. Deze werkwijze sluit aan bij de gezamenlijke aanpak die het kabinet onder de noemer bestaanszekerheid heeft geformuleerd om kinderarmoede tegen te gaan.

De beoogde bouw van 130.000 woningen in deze gebieden draagt bij aan het realiseren van gemengdere wijken. Het kabinet bevordert dat gemeenten en corporaties het beschikbare wooninstrumentarium daadwerkelijk inzetten, en verbreedt de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek ('Rotterdamwet').

Het kabinet draagt bij aan de vitalisering van regio's en gebieden waar de leefbaarheid onder druk staat, zoals stedelijke focusgebieden, en regio's aan de randen van het land die centraal staan in de aanpak van Elke regio telt. Dit doen we onder andere door de daar lopende Regio Deals door te ontwikkelen naar lange termijn investeringsagenda's op het gebied van onder andere onderwijs, bereikbaarheid, economie en zorg.

Het verbeteren van de leefbaarheid is een belangrijke opgave die we tijdens het sneller en meer bouwen in acht moeten nemen. Dit doen we door rekening te houden met voldoende groen in en om de stad, met ruimte om te bewegen, met het cultureel erfgoed, zoals cultuurlandschappen, monumenten en archeologische sites, en door de omgeving zo in te richten dat deze beter kan omgaan met het veranderende klimaat. De leefbaarheid van zowel nieuwe als bestaande woongebieden heeft namelijk een grote impact op het welzijn van iedereen.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

In heel Nederland gaan we meer woningen bouwen. Het doel is 100.000 woningen per jaar. Voor de ondersteuning van de bouw van deze woningen is in totaal € 5 miljard beschikbaar gesteld tot en met 2029.

Met de middelen ondersteunen we de bouw van meer betaalbare woningen voor mensen met een laag of middeninkomen. We ontwikkelen hiervoor een realisatiestimulans. Met deze stimulans ontvangen gemeenten een vast bedrag per woning op het moment dat de woningen gerealiseerd worden. Met deze financiële stimulans worden sociale huurwoningen, middenhuurwoningen en betaalbare koopwoningen ondersteund. De realisatiestimulans vervangt deels de verschillende specifieke uitkeringen, waardoor voortaan niet het plan maar de prestatie wordt beloond en de administratieve last voor het aanvragen van subsidies aanzienlijk wordt verlaagd. De bijdrage aan gemeenten kan deels worden ingezet voor het vergroten van de uitvoeringskracht bij gemeenten.

Vanwege de grote opgave om voldoende woningen te realiseren die geschikt zijn voor ouderen en de extra kosten die dit met zich meebrengt wordt bij de realisatie van zorggeschikte woningen en geclusterde woonvormen een extra bijdrage geleverd.

We zetten in aanvulling op de realisatiestimulans in op het vergroten van de investeringsbereidheid in huurwoningen door zowel woningbouwcorporaties als

private verhuurders. Dit onder voorbehoud van een afspraak over een extra prestatie van deze partijen. Ook stellen we aanvullende middelen ter beschikking voor het opschalen van de woningbouwproductie door het stimuleren van innovatie op het gebied van conceptueel bouwen en het wegnemen van belemmeringen.

Naast het stimuleren van de woningbouw sturen we op voldoende woningbouw met een gebiedsgerichte aanpak. We sturen actief op woningbouw in grootschalige woningbouwgebieden, kwetsbare gebieden en complexe gebiedsontwikkelingen.

Voor de bestaande grootschalige woningbouwgebieden, waar tot en met 2033 bovenop de bestaande afspraken nog eens potentie is voor 70.000 extra woningen, en de nieuwe grootschalige locaties in nieuwe gebieden, stellen we aanvullend op de realisatiestimulans voor de woningen die in deze gebieden gerealiseerd worden middelen beschikbaar. Dit is noodzakelijk omdat hier actievere Rijksbetrokkenheid aan de orde kan zijn en omdat randvoorwaardelijke investeringen in het gebied nodig zijn die niet vanuit het project bekostigd kunnen worden. Naast de middelen vanuit VRO vraagt dit nadrukkelijk om een interdepartementale inzet.

In de kwetsbare gebieden, zoals opgenomen in het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (NPLV), is sprake van een grote woningbouwpotentie van circa 130.000 woningen. Ook is er potentie voor woningbouw in gebieden die vallen onder Elke Regio Telt. Om deze te kunnen verzilveren kunnen aanvullende investeringen aan de orde zijn zoals het aanpakken van de openbare ruimte of het op peil brengen van voorzieningen. Daarom wordt voor deze gebieden geld beschikbaar gemaakt aanvullend op de realisatiestimulans.

Tot slot maken we in de woondeals afspraken over complexe gebiedsontwikkelingen. Het gaat om lastigere locaties waar een substantiële aanvullende Rijksbijdrage nodig is om bij te dragen aan de publieke onrendabele top, vanwege bijvoorbeeld uitplaatsing van hinderactiviteiten (vernieuwde Woningbouwimpuls).

Bij de invulling van de hierboven genoemde gebiedsgerichte middelen wordt aangesloten op de inzet van andere departementen in deze gebieden, waaronder het ministerie van IenW.

Voor de huurtoeslag worden structureel extra middelen ter beschikking gesteld. Met een bestendige en vereenvoudigde huurtoeslag kunnen we de bestaanszekerheid van huurders met de laagste inkomens beschermen.

3b

Infrastructuur,
openbaar vervoer
en luchtvaart

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

We zijn trots op de bereikbaarheid van Nederland. Goede bereikbaarheid van voorzieningen, zoals werk, zorg, onderwijs, de supermarkt, familie en vrienden is noodzakelijk om mee te kunnen doen in de samenleving. Nederland heeft een van de beste infrastructuurnetwerken van de wereld. We hebben een uitgebreid wegennet van goede kwaliteit, een fijnmazig openbaar vervoer netwerk, een veilig en efficiënt vaarwegennet en dankzij onze havens en luchthavens een unieke verbinding met de wereld voor mensen en goederen. In de kern gaat het erom dat iedereen - op eigen wijze - veilig, betaalbaar en binnen acceptabele tijd en moeite en met respect voor de leefomgeving zijn of haar bestemming kan bereiken.

Juist voor een handelsland als Nederland is het belang van een goede en veilige doorstroming op de weg, het spoor en de vaarwegen enorm. Dit is belangrijk voor het vestigingsklimaat en verdienvermogen van Nederland. In het bijzonder geldt dit voor de verbindingen van en naar onze mainports zoals onze havens en Schiphol. We werken aan de weerbaarheid en veiligheid van deze knooppunten onder meer om misbruik door georganiseerde, ondermijnende criminaliteit tegen te gaan en om onze vitale processen en infrastructuur te beschermen tegen digitale, terroristische en militaire dreigingen.

Door samen te werken met provinciale en gemeentelijke overheden, en ook private partners, gaan we maatregelen nemen om ook in de toekomst één van de beste infrastructures van de wereld te hebben.

Ontwikkelingen:

- Dagelijks rijden er zo'n 3,5 miljoen auto's en 400.000 vrachtwagens over onze wegen en reizen er 3,3 miljoen mensen met het openbaar vervoer en ongeveer 200.000 mensen per vliegtuig. Er wordt ca. 900.000 ton per dag aan goederen via de binnenvaart vervoert en ca. 4.000 per dag per vliegtuig. Dit dankzij de hoge kwaliteit van ons (vaar

wegennet, maar ook internationale verbindingen via lucht en zee, en fijnmazige ov-netwerk.

- De bereikbaarheid staat echter zowel nationaal als internationaal onder druk door bevolkingsgroei en economische groei, wat gaat leiden tot extra mobiliteit
- Het infrastructuur systeem is de laatste jaren kwetsbaar gebleken. We staan voor een enorme instandhoudingsopgave.
- De ruimte in Nederland is schaars. Naast ruimte om de bereikbaarheid goed te houden, is er meer en meer ruimte nodig voor o.a. nieuwe woningen en onze bedrijven en willen we ruimte houden om te recreëren; en dat alles met oog voor ruimtelijke kwaliteit.
- Bij de aanleg van nieuwe infrastructuur moet ook rekening worden gehouden met beperkte vergunningsruimte, schaarse financiële middelen, en de beschikbaarheid van vakmensen bij uitvoeringsorganisaties en de markt.
- In een aantal regio's neemt de bereikbaarheid af doordat voorzieningen worden geconcentreerd of verdwijnen.
- De verkeersveiligheid staat onder druk. Cijfers laten zien dat het aantal verkeersslachtoffers na jarenlange daling niet verder afneemt en het aantal ernstige verkeersgewonden stijgt.

De overheid is verantwoordelijk voor de bereikbaarheid in en van Nederland. Het Rijk is daarbij verantwoordelijk voor het onderhoud, ontwikkeling en veilig en duurzaam gebruik van de rijkswegen, -vaarwegen, spoor. Daarnaast bepaalt het Rijk de kaders voor het algehele mobiliteitsbeleid in Nederland, bijvoorbeeld door wet- en regelgeving. De medeoverheden zijn verantwoordelijk voor regionale (vaar)wegen en regionaal openbaar vervoer zoals bussen, trams en metro's. Door samen te werken met provinciale en gemeentelijke overheden, en ook private partners, zorgt de rijksoverheid voor een geïntegreerd en toekomstbestendig vervoersnetwerk. De bereikbaarheid in Caribisch Nederland heeft ook de aandacht, met inachtneming van de geldende taak- en verantwoordelijkheidsverdeling.

Wat wil het kabinet bereiken?

Nederland behoort tot de top als het gaat om onze bereikbaarheid. We zijn trots op onze wegen, vaar- en spoorwegen en luchtvaart. Om bij de top te blijven behoren, moeten we blijven werken aan onze bereikbaarheid. Aan de instandhouding van de bestaande infrastructuur en aan de bouw van nieuwe wegen en spoor en ontwikkeling van het vaarwegennetwerk. Met onderhoud, kleine maatregelen en nieuwe aanleg brengen we de bereikbaarheid en logistieke verbindingen in heel Nederland en in iedere regio op orde. De Nederlandse zeehavens en hun verbindingen met het Europese achterland zijn ook in het kader van militaire mobiliteit van groot belang. In Nota Ruimte wordt dat nader uitgewerkt.

Om de bereikbaarheid van heel Nederland, ook op lange termijn, op orde te houden en verder te verbeteren, is actie nodig. De infrastructuur heeft ook een belangrijke structurerende werking voor de inrichting van Nederland. Inzetten op nabijheid helpt om reisafstanden te verkleinen en zo de infrastructuur zo goed mogelijk te benutten.

De ambitie is om ook op infrastructuurterrein het maximale te doen, maar het kabinet ziet ook dat de komende jaren niet alles tegelijk mogelijk is. De ruimte om nieuwe projecten te starten is schaars. Dit geldt voor de vergunningsruimte, schaarse financiële middelen, en de beschikbaarheid van vakmensen bij uitvoeringsorganisaties en de markt. Het opstarten van nieuwe zaken zal scherpe keuzes vergen wat wel en wat niet gedaan kan worden.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Instandhouding wegen, spoor en vaarwegen

Dit kabinet gaat aan de slag met de grootste instandhoudingsopgave ooit. Instandhouding van de (vaar)weg- en spoorinfrastructuur en het watersysteem op het basiskwaliteitsniveau is van groot belang voor onze welvaart, welzijn, vrijheid en veiligheid. Het kabinet geeft veel aandacht aan deze opgave,

zodat Rijkswaterstaat en ProRail de komende jaren fors meer werk kunnen verzetten. De Kamer wordt jaarlijks via de reguliere begrotingscyclus geïnformeerd over de gerealiseerde productie op instandhouding in het afgelopen jaar en de beoogde productie voor de aankomende jaren.

Aanleg nieuwe wegen en spoor

Om Nederland in de top te houden, gaat het kabinet nieuwe wegen en nieuw spoor aanleggen, onder meer zodat bestaande en nieuwe woningen goed bereikbaar zijn. Bij aanleg van Rijksinfrastructuur zal de nadruk liggen op het afronden van bestaande projecten.

- Dit kabinet stelt € 2,5 miljard extra beschikbaar voor infrastructuur ten behoeve van het ontsluiten van (nieuwe) woningbouwlocaties. In 2025 worden de plannen waar woningbouw komt en hoe deze woonwijken bereikbaar worden gemaakt nader uitgewerkt. Zo zal er een gezamenlijke netwerkanalyse worden gedaan naar de effecten van de nieuwe woningbouwlocaties op de hoofdnetwerken en de bereikbaarheid van voorzieningen, zoals werklocaties. Samen met de medeoverheden wordt een inventarisatie gemaakt van mogelijke maatregelen om projecten vergund te krijgen.
- De 17 gepauzeerde aanlegprojecten (bijv. A1/A30 (Barneveld Oost), A67 (Leenderheide – Geldrop), Volkerak- en Kreekraksluizen, vaarweg IJsselmeer – Meppel) worden, bij voldoende personeel, beschikbare maatregelen voor vergunningsruimte en financiële middelen, gefaseerd opgepakt. Van alle gepauzeerde projecten wordt een analyse gemaakt van de benodigde vergunningsruimte, financiële middelen en personeel, waarna al dan niet wordt begonnen met het opstarten van een paar van de projecten.
- Dit kabinet wil ook de volgende prioritaire projecten een stap verder brengen:
  - Het kabinet gaat aan de hand van de resultaten uit het onderzoek naar de Nedersaksenlijn met de regio bespreken hoe we dit deel van Nederland beter kunnen ontsluiten en zo kansen voor economische en maatschappelijke ontwikkeling

- op onder meer wonen, werken en leren kunnen vergroten.
- Op basis van de resultaten van het onderzoek naar de Lelylijn komt het kabinet in overleg met de regio – eind 2024 – tot een vervolgopdracht
- Voor de OV-verbinding Amsterdam-Haarlemmermeer wordt de komende jaren – richting eind 2025 - gewerkt om een voorkeursbeslissing te kunnen nemen.
- Om de files en de drukte in de treinen te verminderen wordt op verzoek van de Kamer gewerkt aan een landelijke aanpak. We willen verkennen welke slimme maatregelen we kunnen toepassen (zoals vergroten capaciteit van op- en afritten). Ook zullen er onder andere afspraken met onderwijsinstellingen, bedrijven en andere overheden worden gemaakt om meer verspreid over de dag te reizen en de bereikbaarheid van stad en regio op orde te houden. De rijksoverheid zal hierin het goede voorbeeld geven.
- Duurzame binnenvaart en betrouwbare vaarwegen zijn essentieel voor onze leveringszekerheid van goederen. Daarmee hebben ze een grote economische waarde voor Nederland. Richting 2026 werkt het kabinet aan eerste maatregelen in het kader van de Nationale Adaptatiestrategie voor een betere bevaarbaarheid en bodemherstel van de rivieren, met name op de IJssel en de Waal.
- De komende decennia bestaat het wagenpark uit elektrische auto's en brandstofauto's. Het is belangrijk dat de lasten over beide groepen eerlijk worden verdeeld, zodat autorijden betaalbaar blijft en de elektrische auto in voldoende mate wordt ondersteund om de afgesproken klimaat- en energiedoelen te halen en stikstofreductie te realiseren. Door de geleidelijke toename van elektrische auto's zullen de overheidsinkomsten afnemen, terwijl we juist streven naar een stabiele opbrengst van de autobelasting op de lange termijn. Van de elektrische rijder wordt een eerlijke bijdrage gevraagd. En hierbij moet de bereikbaarheid in Nederland op orde blijven. De komende tijd gaan we op zoek naar een nieuwe toekomstbestendige balans tussen deze ontwikkelingen en presenteren hiervoor in het eerste kwartaal van 2025 een plan voor een hervorming van de autobelastingen en het aanpalende mobiliteitsbeleid. In dit plan zullen verschillende opties worden uitgewerkt, waarbij rekening gehouden zal worden met de afspraken over de hervorming van de autobelastingen en de daaraan gerelateerde CO₂-reductie zoals opgenomen in het Nederlands Herstel- en Veerkrachtplan (HVP). De randvoorwaarden hierbij zijn dat we alle nieuwe aanschafsubsidies voor personenauto's per 2025 stopzetten. Vanaf 2026 komt er in de motorrijtuigenbelasting een nieuwe tariefkorting voor emissievrije personenauto's, die gedeeltelijk compenseert voor het technisch meergewicht van het accupakket.
- We willen verkennen welke slimme maatregelen we kunnen toepassen (bijvoorbeeld sneller afhandeling wegverstoren) om files en drukte te verminderen.
- We verkennen voorts welke extra maatregelen de trend van toenemende verkeerslactoffers kunnen keren.

Wegverkeer

De auto is voor veel Nederlanders het meest gebruikte vervoersmiddel. Daarom investeren we in een betrouwbaar, veilig, betaalbaar en toekomstbestendig hoofdwegennet, met prioriteit voor instandhouding. Zodat we vandaag én morgen kunnen blijven rijden.

- De maximumsnelheid op de snelweg wordt – daar waar dat kan - verhoogd naar 130 kilometer per uur. Het kabinet komt nog dit jaar met een Actieagenda Auto. Met daarin onder andere de aanpak voor 130 km/uur en het - op een veilige en verantwoorde manier - inspelen op technologische en autonome ontwikkelingen, zoals de opmars van de elektrische (vracht)auto en verdere digitalisering en automatisering.

Openbaar Vervoer

Een toekomstbestendig, betrouwbaar, veilig, betaalbaar, en toegankelijk openbaar vervoer (bijvoorbeeld voor mensen in een rolstoel of met een visuele beperking) is onze inzet. Niet overal in Nederland is dit vanzelfsprekend.

- Het is een prioriteit van dit kabinet dat openbaar vervoer en de stations veilig moeten zijn, voor zowel de reiziger als voor de mensen die er werken. Het kabinet komt dit jaar samen met de sector met een plan om de veiligheid te verbeteren. De handhaving door vervoerders wordt verstevigd, zodat overlastgevers en notoire zwartrijders worden aangepakt. We doen een onderzoek naar het delen van gegevens van overlastgevers en notoire zwartrijders met de OV-sector. Met de NS wordt gewerkt aan concrete maatregelen, te denken valt aan de bredere invoering van de bodycampilot voor servicepersoneel van de NS.
- Belangrijke voorzieningen moeten voor alle Nederlanders bereikbaar zijn. We willen het openbaar vervoer verbeteren in het landelijk gebied. We maken bestuurlijke afspraken met de medeoverheden die hier over gaan. Onze inzet is dat belangrijke busverbindingen tussen dorpskernen blijven bestaan en het OV in heel Nederland betrouwbaar en betaalbaar is. Daarbij kijken we ook naar kansen voor slimme combinaties van OV op afroep, zoals de regiotaxi, met doelgroepenvervoer en deelmobiliteit. Het kabinet gaat in het najaar van 2024 in gesprek met decentrale overheden over effectieve maatregelen voor beter ov in landelijk gebied. De aanpak in Zeeland met publiek vervoer is hiervoor een voorbeeld.
- Om het spoor betrouwbaar, veilig en toekomstbestendig te houden investeren we in het spoor met veel aandacht voor instandhouding, maar ook uitbreiding.
- Steeds meer mensen gaan ook met de trein naar het ons omringende buitenland. Er komt een voorstel voor grensoverschrijdend spoorvervoer, inclusief de aansluiting van vijf treinstations op stations van de hogesnelheidslijnen net over de grens.

- Het kabinet streeft ernaar om in 2026 een besluit te nemen over de principes van marktordening op het spoor na 2033, als de concessie voor het hoofd railnet afloopt.
- De implementatie van ERTMS (digitale treinbeveiliging en bediening) is de eerste noodzakelijke stap voor de digitalisering van het unieke Nederlandse Spoorstelsel. ERTMS wordt stapsgewijs geïntroduceerd om de bestaande, verouderde treinbeveiliging te vervangen en de spoorsector klaar te maken voor de toekomst. Hiermee kunnen treinen voor reizigers en goederen straks veiliger en betrouwbaarder rijden. In 2025 wordt de aanpak herijkt.

Luchtvaart

De inzet voor de luchtvaart is gericht op het op orde brengen van de rechtsbescherming van omwonenden (geluidsbelasting) en de regelgeving met behoud van de netwerkkwaliteit van Schiphol. We zijn trots op Schiphol en de verbindingen met de rest van wereld. Doorgroei van Schiphol is op lange termijn mogelijk met stillere en schonere vliegtuigen.

- Het luchtvaartbeleid wordt met verschillende stakeholders ontwikkeld. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van onder andere de Maatschappelijke Raad Schiphol, de Bestuurlijke Regie Schiphol, de Commissies Regionaal Overleg van de regionale luchthavens van nationale betekenis, het Luchthaven Eindhoven Overleg en de Duurzame Luchtvaarttafel.
- Het kabinet wil de rechtspositie van omwonenden van Schiphol zo snel mogelijk herstellen en de geluidsbelasting met 20% terugdringen. De lopende Europese procedure Balanced-Approach wordt voortgezet en de resultaten worden in een luchthavenverkeerbesluit (LVB) vastgelegd. Dit is ook nodig om te voldoen aan de uitspraak van de rechter in de zaak van de stichting Recht op Bescherming tegen Vliegtuighinder. Het luchthavenverkeerbesluit voor Schiphol wordt in 2025 verwacht. De regelgeving zal vervolgens periodiek geactualiseerd moeten worden.
- Daarnaast zal het kabinet in 2025 duidelijkheid geven over de opening van Lelystad Airport.

- Het kabinet is voornemens te sturen op milieunormen die de negatieve effecten van de civiele luchtvaart steeds verder laten afnemen. Voor de luchtvaart ontstaat dan op de langere termijn groeiruimte als vliegtuigen stiller en schoner worden onder andere met innovatie van vliegtuigen en vliegtuigbrandstoffen, waaronder SAF (biogene en synthetische brandstof) en waterstof. De uitwerking van het normenstelsel zal nog een aantal jaar in beslag nemen.
- We maken een aanpak op de energietransitie van de luchtvaart en een SAF roadmap, om schoner te kunnen vliegen en om te zorgen dat er ook in de toekomst voldoende energie (vanuit Nederland en Europa) beschikbaar is. Het kabinet komt in het voorjaar van 2025 met deze aanpak.
- We werken aan een verbeterde indeling van het luchtruim. Het kabinet creëert ruimte voor Defensie (Koninklijke Luchtmacht) door het oefengebied in het noordelijk deel van het Nederlands luchtruim uit te breiden. Dit vraagt ook om aanpassing en modernisering van het civiele luchtruim. In de nieuwe indeling van het luchtruim moet sprake zijn van zo kort mogelijke routes en dus van minder omvliegen. Het verbeterde luchtruim speelt in op de geopolitieke ontwikkelingen en vormt de basis voor verbetering van de leefomgevingskwaliteit rond de luchthavens. De plannen hiervoor worden eind 2024 gepresenteerd. Begin 2025 wordt een externe adviescommissie ingesteld. Dit advies wordt betrokken in het politieke besluitvormingstraject (vergelijkbaar met voorhangprocedure) dat in 2025 zal plaatsvinden.
- Een gedifferentieerde vliegbelasting naar afstand wordt ingevoerd. Deze maatregel heeft als doel om de hogere uitstoot van lange afstandsvluchten zwaarder te belasten en zal een budgettaire opbrengst genereren van 248 mln. per jaar. De verhoging van de vliegbelasting wordt per 1 januari 2027 ingevoerd (via apart wetstraject of Belastingplan 2026). Bij de uitwerking wordt onder andere gekeken naar de effecten op emissies, netwerkqualiteit en de hubfunctie van Schiphol, werkgelegenheid en vestigingsklimaat

Goederenvervoer en scheepvaart

- Onze economie en samenleving vereisen een hoge mate van leveringszekerheid voor zowel goederen als energie. Samen met de decentrale overheden en de logistieke sector zet het kabinet in op een aanpak dat deze verbindingen versterkt, verstoringen in de aan- en afvoer voorkomt en verkeersfiles tegengaat. Het kabinet zal in 2025 een nieuwe beleidsagenda voor het goederenvervoer over weg, spoor en water presenteren waarin de integrale aanpak van leveringszekerheid, energietransitie en bestrijding van files centraal staan. Hierbij wordt uitgegaan van het inzetten van de juiste modaliteit op de juiste plaats en tijd. Het kabinet versterkt in realisatiepacten de rol van zeehavens en multimodale knooppunten op de corridors en als schakelpunt met de regio. En wordt ingezet op een verdere digitalisering van transportinformatie in logistieke ketens.
- De energietransitie van onze scheepvaart is belangrijk voor een toekomstbestendige sector. Voor een eerlijke concurrentie zet het kabinet in op goede afspraken met andere landen over financiële maatregelen en verplichtingen. Nederlandse maritieme ondernemers kunnen nu alvast aan de slag, met subsidies vanuit met name het Klimaatfonds en Nationaal Groeifonds en door samen te kijken naar wat voor de transitie nodig is. Hierdoor kunnen ze economisch gezond zijn en blijven.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

Dit kabinet stelt € 2,5 miljard extra beschikbaar voor het ontsluiten van (nieuwe) woningbouwlocaties. Deze middelen worden toegevoegd aan het Mobiliteitsfonds.

4

Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

Onze landbouw- en visserijsector behoort tot de beste van de wereld. We produceren kwalitatief goed voedsel op een zeer efficiënte wijze. Daar zijn we trots op en die trots draagt het kabinet graag uit. We vervullen een voorbeeldrol, die we graag willen behouden.

Dit kabinet slaat een nieuwe koers in het landelijk gebied in. Voedselzekerheid en innovatie van de land- en tuinbouw en visserij staan hierbij centraal. Boeren, vissers en tuinders krijgen de ruimte om te ondernemen en tegelijkertijd bij te dragen aan het halen van de verschillende doelen die de maatschappij van hen vraagt. Een efficiënte en innovatieve voedselproductie draagt bij aan voedselzekerheid en aan ruimte voor en behoud van biodiversiteit en natuur, zowel nationaal als mondiaal. De dragers van ons prachtige landschap koesteren wij. In een vitaal platteland gaan een toekomstgericht voedselsysteem, met een sterke landbouw en visserijsector en een bloeiende en robuuste natuur, hand in hand. Daar maakt dit kabinet zich hard voor.

De afgelopen jaren is het vertrouwen van boeren en vissers in de overheid sterk afgenomen. Samenwerking tussen boeren en tussen vissers, onderling en in de hele keten, heeft onze voedselproductie in het verleden succesvol gemaakt. De laatste jaren is die verbinding en dus het overleg onder druk komen te staan, ook tegen de achtergrond van het gepolariseerde maatschappelijk debat. Dit kabinet gaat hard werken aan vertrouwensherstel. Dit is nodig om in de toekomst een goede samenwerking met onze voedselproducenten te waarborgen en hen te ondersteunen bij het doorontwikkelen van hun bedrijven op een wijze die hand in hand gaat met het werken aan en behalen van maatschappelijke doelen. Vertrouwen is de basis van elke relatie. Dit vraagt om het (ver)kennen van elkaars invalshoeken, luisteren naar elkaars zorgen en het maken van de juiste keuzes. Een goede toekomst van onze land- en tuinbouw en visserij is hierbij voor ons van groot belang. Het kabinet neemt het initiatief tot

strategisch periodiek overleg over landbouw en visserij en een integrale voedselstrategie met een evenwichtige vertegenwoordiging van stakeholders.

Dit kabinet zet in op ondersteunend innovatiebeleid, een actieve rol in de Europese en andere internationale beleidsarena's, op zorgvuldige, haalbare en uitvoerbare (Europese) wetgeving, investeringen in brede maatschappelijke dialoog, draagvlak en een slagvaardige uitvoering. Een goede samenwerking met de medeoverheden is hiervoor essentieel.

Om voeling te houden met wat in de praktijk werkt, is verbinding tussen beleid en praktijk op alle niveaus nodig. Op het boeren- en vissersschip, met ondernemers en samenwerkingsverbanden in de gehele keten over de volle breedte, in de regio's, landelijk, met maatschappelijke partners, medeoverheden zoals provincies, gemeenten en waterschappen, met kennisinstellingen, de wetenschap, uitvoerders en toezichthouders zoals RVO en NVWA en vele andere spelers, in Europa en internationaal. Ieder vanuit zijn eigen rollen en verantwoordelijkheden, met een duidelijke regisserende rol voor de Rijksoverheid. We hechten aan een open, effectieve en constructieve samenwerking met al deze partijen.

Ondernemers zien ook dat verandering van alle tijden is en willen hun bedrijven doorontwikkelen. Ze vragen daarbij wel realistisch en uitvoerbaar beleid dat hen het toekomstperspectief niet ontnemt, maar juist stimuleert en faciliteert. De landbouw en visserij staan niet tegenover natuur. Deze systemen zijn van elkaar afhankelijk. Zo gaan we met gedeelde energie en enthousiasme samen met andere partijen werken aan de opgaven in het landelijk gebied, met als uitkomst een vitaal platteland, waar het prettig wonen, werken en recreëren is. Dit is ook nodig omdat het kabinet zich committeert aan de verplichtingen die volgen uit (inter) nationale wet- en regelgeving ten aanzien van natuur en biodiversiteit en klimaat. Ook voor luchtkwaliteit, water en stikstof is er commitment om resultaten te boeken, zowel nationaal als op de Europese dimensie.

Nieuwe wet- en regelgeving zullen we aan de voorkant scherper juridisch toetsen om rechtszaken achteraf te voorkomen. Wel schrappen we nationale koppen waar mogelijk en komt het kabinet met nieuw beleid dat beter aansluit bij de praktijk.

Wat wil het kabinet bereiken?

Het kabinet wil voedselzekerheid als elementaire maatschappelijke voorziening borgen voor héél Nederland. Met het belang hiervan zijn we de afgelopen jaren steeds nadrukkelijker geconfronteerd. Door oorlogen en voedseltekorten in verschillende delen van de wereld en door mondiaal stijgende voedselprijzen is de toegang tot gezond en betaalbaar voedsel voor grote bevolkingsgroepen veel onzekerder geworden.

Boeren, tuinders en vissers moeten daarom ruimte krijgen om te ondernemen en langjarige duidelijkheid krijgen over de doelen waaraan zij moeten voldoen, zonder dat er ieder jaar opnieuw extra eisen worden opgelegd. Beleid moet werkbaar zijn op het erf en vissersschip: eenvoudig uitvoerbaar, handhaafbaar, geënt op het vakmanschap, de kundigheid en het verantwoordelijkheidsbesef van de ondernemer; en oog hebben voor de maatschappelijke en sociale consequenties. Om deze reden kiest het kabinet ervoor om toe te werken naar doelsturing met haalbare bedrijfsspecifieke normen voor klimaat- en stikstofemissie, waarbij ondernemers voldoende tijd krijgen om aan deze doelen te voldoen. We gaan over op beleid dat gericht is op doelen in plaats van maatregelen. We ondersteunen ondernemers bij hun inspanningen om door te ontwikkelen en te innoveren, gericht op emissiereductie voor klimaat, natuur, water (inclusief kaderrichtlijn water), stikstof, geur en fijnstof. We gaan hen beter belonen voor de diensten die ze leveren aan de maatschappij, bijvoorbeeld op het gebied van agrarisch natuurbeheer en biodiversiteit. En we monitoren de effecten van deze innovaties op doelbereik en de bijdrage aan ondernemerschap. In algemene zin is dit kabinet daarbij van mening dat berekeningen en rekenmethoden regelmatig getoetst

moeten worden aan de realiteit, in Nederland en in Europa.

We stellen een brede en vrijwillige beëindigingsregeling open voor veehouders die zelf willen stoppen, bijvoorbeeld bij gebrek aan opvolging. Het kabinet stuurt niet op gedwongen krimp van de veestapel of op gedwongen onteigening in het kader van stikstofdoelen en overige milieu- en natuurdoelen. We sluiten beleid zoveel mogelijk aan bij de autonome ontwikkelingen van de sectoren. We geven extra aandacht aan jonge boeren, zodat zij bedrijven kunnen overnemen of starten. Ook zet het kabinet zich in voor passende oplossingen voor PAS-melders.

Om de Nederlandse natuur op het land en in het water te behouden is effectief beleid nodig. Waar het goed gaat, waarderen we dat, waar de kwaliteit stabiel is, behouden we die, en waar het slecht gaat, werken we aan herstel. En we hechten eraan dat we over toereikende hoeveelheden schoon (zoet) grond- en oppervlaktewater blijven beschikken.

De mestcrisis verdient urgente aandacht: boeren zitten klem en hier moet snel perspectief worden geboden. Daarvoor gaan we met goede voorstellen naar Brussel en verlichten we nationaal zo snel mogelijk de druk waar mogelijk. Op korte termijn stuurt het kabinet separaat een samenhangend pakket voor de aanpak van de mestcrisis naar de Kamer.

Voor het perspectief van de agrarische sector en de voedselproductie zet het kabinet zich in om hoogwaardige landbouwgrond te beschermen. Onttrekking van hoogwaardige landbouwgrond moet zoveel mogelijk worden voorkomen en vraagt in alle gevallen een zorgvuldige afweging waarbij de waarde van de voedselproductie en landbouwkundige waarde wordt afgewogen ten opzichte van andere functies. Het kabinet ontwikkelt hiervoor een passend afwegingskader en definitie, inclusief de borging en voert dat kader in. Met het lopende 'Agroprogramma Groningen' wordt aan de agrariërs in dit bijzondere gebied herstel én perspectief geboden. Dat programma voeren we uit.

In 2030 moet voor het klimaat de broeikasgasuitstoot in Nederland tenminste 55% lager zijn dan in 1990. Dat vraagt flinke inzet van alle sectoren in Nederland, inclusief landbouw en landgebruik. We houden vast aan het afgesproken sectorale restemissiedoel voor landbouw en voor landgebruik. We bezien hoe die zo goed mogelijk te realiseren en daarbij ondersteunen we boeren, tuinders, overheden en landbeheerders in hun inspanningen om de emissies te verminderen en extra koolstof vast te leggen, in het bijzonder in natuur- en landbouwbodems, veenweiden en bossen. Met het Klimaatplan 2025-2035 bereiden we ons voor op de klimaatdoelen voor de lange termijn, op basis van de verplichtingen in de Klimaatwet. Daarnaast onderzoeken we de mogelijkheid om rekening te houden met de zogenoemde correctiefactor van tijdelijke onttrekking van CO₂ aan de atmosfeer in de zogenaamde korte koolstofkringloop in gras en voedergewassen/voedsel. We willen bovendien dat boeren, tuinders en natuurbeheerders beter kunnen omgaan met de effecten van klimaatverandering en klimaatadaptatie. Dat gaat om zaken zoals verzilting, wateroverlast en droogte, en dat de veerkracht van het landelijk gebied wordt vergroot. Door in te zetten op een goed gevulde ‘gereedschapskist’ voor de agrarische ondernemers met o.a. innovatieve groenblauwe oplossingen en weerbare rassen wordt bijgedragen aan duurzaam bodem- en waterbeheer, wat cruciale elementen zijn voor klimaatrobuustheid, dier- en plantgezondheid en voedselzekerheid. Bovendien wordt door de aanleg van landschapselementen onze cultuurhistorie ondersteund.

Voor ons welzijn en onze welvaart én voor de voedselzekerheid is ons mooie Nederlandse landschap belangrijk. Om de natuur te behouden en te versterken kijken we naar de daadwerkelijke staat van de natuur. We blijven streven naar robuuste natuurgebieden en een goede basiskwaliteit van de natuur. Natuur is veel méér dan alleen stikstofgevoelige natuur. Wat betreft het deel van de natuur dat stikstofgevoelig is, blijven we werken aan stikstofreductie. Op die manier versterken we ook de natuur waarvoor stikstof een

drukfactor is. Onderdeel van de koerswijziging die dit kabinet voorstaat is dat we de stikstofaankoop op een andere leest gaan schoeien waarbij we deze baseren op emissie in plaats van depositie. Wij borgen dat de emissie van stikstof structureel verder daalt. Voor de landbouwsector dragen ingezette en beoogde beëindigingsregelingen daar voor een belangrijk deel aan bij. Op langere termijn ligt de focus op innovatie. Het is de inzet van het kabinet om met stimuleren van innovatie, reductie bij stallen te realiseren.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Voedsel, landbouw en visserij

Wij willen blijven beschikken over voldoende gezond en veilig voedsel. Dat is van essentieel belang, zeker met het oog op de instabiele mondiale situatie van dit moment. Hiertoe moeten we voortdurend aandacht besteden aan onze relaties met andere landen en zorgdragen voor de omgeving waarin ons voedsel wordt geproduceerd zet het kabinet zich aanvullend in voor een weerbare voedselvoorzieningsketen die bestand is tegen verstoringen. Daarnaast is voldoende ruimte voor voedsel uit zee en grote wateren nodig. Voor voedselzekerheidsopgaven op zowel mondiaal, Europees als nationaal niveau blijft een belangrijke rol voorzien voor het Nederlands agro- en visserijcomplex. Onze landbouw en visserij zijn immers hoogproductief en zeer efficiënt, hetgeen zich vertaalt in relatief lage emissies per eenheid product. Dit vraagt om verspreiding van onze kennis op zowel Europees als mondiaal niveau, en om het binnenhalen van kennis van andere toonaangevende landen met een agrarisch profiel. Dit is het fundament onder onze internationale strategie. Het kabinet komt in 2025 met een integrale nationale voedselstrategie en zal zich op EU-niveau ook hard maken voor een Europese voedselstrategie.

We stoppen met het Nationaal Programma Landelijk Gebied. We gaan op een andere manier werken aan de internationale doelstellingen. De structurele middelen die beschikbaar zijn voor agrarisch natuurbeheer vervullen hierbij een belangrijke rol. Deze middelen willen wij optimaal inzetten ook daar

waar de gebiedsspecifieke opgaven en uitdagingen voor de agrarische sector het grootste zijn en waar een specifieke aanpak nodig is om ondernemers te ondersteunen om de doelen te bereiken, zoals in de veenweidegebieden, gebieden rondom kwetsbare Natura 2000-gebieden, brede beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden.

De Rijksoverheid neemt de regie bij de effectieve besteding van deze middelen, de ruimtelijke regie, en ondersteunt vanuit het Rijk met een uitvoeringsgerichte aanpak. Deze aanpak richt zich op specifieke omstandigheden waarbij we met de uitvoering maximaal effect kunnen geven voor individuele ondernemers en op basis van de aard van de opgave kunnen inzetten op een vitaal landelijk gebied. We sturen hierbij zo veel mogelijk op doelen en niet op maatregelen en bieden meerjarige zekerheid.

De Rijksoverheid hecht belang aan het sturen op bovenstaande, bijvoorbeeld ten aanzien van de benutting van grond met instrumenten als het sturen op herverkaveling, een afwegingskader bescherming landbouwgrond en een Nationale Grondbank. Dat doen we natuurlijk samen met medeoverheden. Deze uitvoeringsgerichte en gebiedsspecifieke aanpak komt in de plaats van het NPLG. De eerste richting van deze aanpak sturen we voor het einde van 2024 naar de Kamer. Dit doen we in samenhang met de ruimtelijke keuzes die in het kader van de Nota Ruimte worden uitgewerkt en de ruimtelijke afspraken die in het kader van Programma NOVEX met provincies en medeoverheden worden gemaakt. Het proces van NOVEX en Nota Ruimte wordt vormgegeven onder coördinatie van de minister van VRO.

Het kabinet vindt een leefbaar en sociaaleconomisch vitaal landelijk gebied, waar het goed wonen, werken, recreëren en ondernemen is, belangrijk. De landbouwsector vervult daarin een cruciale rol. In lijn met het gedachtegoed van ‘Elke Regio Telt’ zet het kabinet zich ervoor in dat nationaal beleid goed aansluit bij de omstandigheden van het landelijk gebied en zodoende bijdraagt aan het verbeteren van de leefbaarheid. We zullen onze inzet op dit

terrein in 2024 nader preciseren en concretiseren. De Kamer wordt hierover begin 2025 geïnformeerd. Daarnaast borgen we deze inzet onder andere in de strategische investeringsagenda’s die onder coördinatie van de minister van VRO met de regio’s gemaakt worden. Het kabinet heeft aandacht voor arbeidsomstandigheden waarbij het misstanden bij arbeidsmigratie aanpakt en daar ligt ook een verantwoordelijkheid voor werkgevers.

Een actieve inzet en een gelijk speelveld in Europa is voor het verdienvermogen van de agrarische sector cruciaal. We werken aan een stevige agenda om in Europa resultaten te boeken op de inzet uit het Hoofdlijnenakkoord en dit regeerprogramma, bijvoorbeeld op het mestdossier, het weer mogelijk maken van de pulsvisserij en de herijking van Natura 2000 gebieden. Dit najaar wordt de Kamer geïnformeerd over de nieuwe EU-strategie en inzet voor LNVN. Het kabinet betreft daarbij de uitkomsten van ‘De strategische dialoog over de toekomst van de landbouw’ die op initiatief van de voorzitter van de Europese Commissie is gevoerd. We bezien de mogelijkheden om op Europees niveau eisen te stellen aan de invoer van producten die binnen de EU niet geproduceerd mogen worden. Zoals uitgesproken in het Hoofdlijnenakkoord, wil het kabinet ‘nationale koppen’ op Europees beleid vermijden en bestaande koppen waar mogelijk schrappen. Doel hiervan is vermindering van lasten en regeldruk voor agrarische ondernemers en het creëren van een gelijk speelveld. Het kabinet zet in op zuivere en lastenluwe implementatie door:

1. bij nieuwe regelgeving de keuzes (politiek en bij de uitvoering) en consequenties beter in beeld te brengen;
2. nationale koppen in de bestaande regelgeving waar mogelijk te schrappen, mede naar aanleiding van meldingen van de sector en de uitvoeringspraktijk bij het meldpunt regelgeving;
3. bij de voorbereiding en heroverweging van regels praktijkkennis te betrekken via de agrarische praktijktoets; en
4. samenwerking en afstemming tussen de toezichthouders in de EU-lidstaten te bevorderen.

Vakkennis en verantwoordelijkheid van boeren, tuinders en vissers moeten weer centraal staan. Om de opgaven op het gebied van zowel natuur, milieu en klimaat te realiseren is het van belang dat boeren aan de slag gaan met emissiereductie. Om hierin stappen te zetten is handelingsperspectief voor agrarische ondernemers noodzakelijk. Daarom kiest het kabinet ervoor om toe te werken naar doelsturing. We gaan realistische bedrijfsspecifieke doelen voor stikstof en broeikasgassen bepalen. Ondernemers krijgen voldoende tijd om aan deze normen te voldoen. In samenwerking met sector- en ketenpartijen wordt er een (op termijn afrekenbare) stoffenbalans, gericht op stikstof, nutriënten en broeikasgassen, ontwikkeld en in 2025 getoetst met pilots gericht op haalbaarheid en uitvoerbaarheid in de praktijk. We brengen in beeld wat nodig is om te werken met een stoffenbalans voor verschillende duurzaamheidsthema's, zoals broeikasgassen, stikstof en waterkwaliteit. Om eventueel bij te kunnen sturen op de toepasbaarheid van deze stoffenbalans zullen doeltreffendheid en haalbaarheid worden gemonitord. Deze monitoring, maar ook toezicht en handhaving worden ingericht op doelsturing in plaats van maatregelsturing. Voor de implementatie wordt nog in 2024 een actieagenda opgesteld.

Voor een toekomstbestendige veehouderij komt het ministerie van IenW samen met het ministerie van LNV tot een nieuw stelsel van stalbeoordeling in het Programma Vernieuwing Stalbeoordeling. Hiermee worden technieken voor het reduceren van stalemissies (ammoniak, fijnstof, geur, broeikasgassen) beoordeeld. Dit biedt een toetsingskader voor milieubelastende activiteiten én kan ook een basis bieden voor toestemmingverlening en de bruikbaarheid van de Regeling Ammoniak Veehouderij (RAV, nu onderdeel van de Omgevingswet) in dit verband. Het kabinet informeert de Kamer nog dit jaar over de uitgangspunten voor het nieuwe stelsel.

Innovatie vormt een onmisbaar spoor om maatschappelijke doelen te halen. Daar zetten wij fors op in en we werken aan een lange termijn-aanpak

voor investeringen en innovatie. Zo ondersteunen wij de toepassing van innovatieve stal- en managementmaatregelen, innovaties voor weerbare teelten, visserij, robotisering, en digitalisering. Tevens zetten we in op een aantrekkelijk en up-to-date (groen) onderwijs en kennisverspreiding. Ondernemers zullen ook gebruik gaan maken van een nieuw systeem waarbij werkelijke emissies op basis van (sensor)meetsystemen en datasystemen inzichtelijk gemaakt worden. We bezien hoe de productie van hoogwaardige biobased grondstoffen die aansluit op de primaire functie van voedselproductie een waardevolle bijdrage kan leveren.

De opschaling van mestvergisting wordt gefaciliteerd met het oog op emissiereductie, de mestmarkt, duurzame energieproductie (groen gas) en het realiseren van verdienvermogen voor agrarische bedrijven.

Door inzet op kennis, innovatie en vaardigheden zal de Nederlandse land- en tuinbouw en de keten ook in de toekomst tot de meest concurrerende, innovatieve en duurzame systemen van de wereld behoren. Hiermee zetten we in op technologieën en markten waar voor Nederland groeikansen liggen. Zo komt er met ingang van 2025 een integraal innovatieprogramma 'Robots naar de boerenpraktijk', gericht op het besparen van arbeidskrachten en het verbeteren van de arbeidsinzet in de land- en tuinbouw. Doel van het programma is de doorontwikkeling en het praktisch gebruik van robots, inpasbaar in alledaagse bedrijfsvoering.

Het ministerie van LNV stimuleert en faciliteert innovatie door bestaande structuren en beleid te versterken en werkt daarbij samen met jonge ondernemers en (nieuwe) innovatieve partijen. Daarnaast wordt vraag-gestuurd een netwerk van experimenteelocaties opgebouwd, worden gerichte kennis- en innovatieprogramma's opgezet en wordt de toepassing in de praktijk verder versterkt via onder andere kennisoverdracht naar het boeren- (Sabe-regeling) en gerichte sociaaleconomische begeleiding.

Bij de inzet op innovatie hebben we uiteraard oog voor lokale uitdagingen, zoals verzilting in het kustgebied.

Ons beleid moet begrijpelijk en uitlegbaar zijn. Zo stellen wij, binnen de internationale kaders en afspraken, geen nieuwe harde data waarop gewassen gezaaid of geoogst moeten zijn (geen ‘kalenderlandbouw’). Waar wel data verplicht zijn, gaan wij daar zo flexibel mogelijk mee om. Er wordt de komende jaren steeds zorgvuldig en op onderbouwde wijze gekeken naar de noodzakelijke stappen die horen bij uitzonderlijke weersituaties zoals exceptionele neerslag. Dat alles met als doel om tot een meer reëel en navolgbaar beleid te komen.

Het is van groot belang dat er voor ondernemers perspectief is om hun bedrijf voort te zetten. Als individuele ondernemers ondanks dat perspectief de voorkeur geven aan stoppen, dan respecteren en faciliteren wij dat. Daarom komen wij in 2026, en zo mogelijk eerder, met een financieel ruimhartige brede beëindigingsregeling voor veehouders in Nederland. Bijkomend voordeel is dat op die manier mogelijk extra stappen kunnen worden gezet in het halen van maatschappelijke doelen. De belangrijkste uitgangspunten van de regeling zullen we voor het einde van 2024 aan de Kamer sturen.

Om de positie van agrarische ondernemers te versterken maken we met ketenpartijen en banken goede afspraken over het verdienvermogen van de boer en ieders rol en bijdragen, mede om de markt en afzet voor Nederlandse producten te vergroten. Daarbij betrekken we ook duurzaamheid, dierwaardigheid en biologische landbouw. Ook kijken we naar de kansen van de export voor het verdienvermogen, waarbij de Nederlandse export en promotie van dierlijke producten (zoals vlees en zuivelproducten) onze aandacht verdient. We houden nadrukkelijk oog voor de fiscale positie van boeren en vissers en verlagen de brandstofkosten voor agrarische ondernemers.

Een verdere versterking van de aanpak van dierziekten en zoönosen, ondersteund door een sterke (para)veterinaire beroepsgroep, draagt bij aan diergezondheid en volksgezondheid en verbetert ook het toekomstperspectief en de winstgevendheid van de Nederlandse veehouderij. Er worden in een realistisch tijdpad concrete stappen gezet naar een nog dierwaardiger veehouderij, waarbij ook wordt gezien hoe het vervoer van dieren over lange afstanden beëindigd kan worden, als dit niet volgens de geldende, Europese dierenwelzijnseisen kan en niet kan worden gehandhaafd. We letten daarbij op nationale koppen, het verdienvermogen van en investeringen door het agrarisch bedrijf en onderstrepen het belang van samenwerking met alle betrokken partijen. Daarnaast laten we voor de zomer van 2025 een kennisagenda opstellen, werken we aan de ontwikkeling van pilots en ketendeals, en zorgen we voor een onafhankelijke toets op de voortgang in de vorm van een autoriteit.

Bij besluitvorming over de Europese goedkeuring en de nationale toelating van gewasbeschermingsmiddelen, respecteert het kabinet de onafhankelijke wetenschappelijke adviezen van daartoe aangewezen en bevoegde instanties. Belangrijk hierbij zijn eenduidige Europese kaders bijvoorbeeld waar het gaat om de waterkwaliteit, zodat die hierbij kunnen worden betrokken. Voor normoverschrijdingen wordt ingezet op een lokale aanpak samen met de sectoren en met andere overheden. Bij de risicobeoordeling ten behoeve van de toelating van gewasbeschermingsmiddelen worden waar mogelijk geen nationale koppen toegepast. Het kabinet zet de Rijkstaken uit het Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie gewasbescherming 2030 voort.

De glastuinbouwsector is met hoogtechnologische productie van belang voor de Nederlandse economie en voedselzekerheid wereldwijd. Kabinet en sector blijven samen werken aan ambities op het gebied van energie, waterkwaliteit, circulariteit en robotisering. Het Convenant energietransitie glastuinbouw 2022-2030 blijft voor het kabinet leidend. Het samenhangend

pakket om het restemissiedoel in 2030 te bereiken wordt doorgezet, met een goede balans tussen beprijzen, normeren en subsidiëren. Daarnaast werken we aan ‘De kas als ecosysteem’ met als doel ziekten en plagen te beheersen.

Generatievernieuwing op het agrarisch bedrijf is minder dan vroeger een vanzelfsprekendheid en vraagt daarom gerichte aandacht. Daartoe ontwikkelen we een samenhangend maatregelpakket voor het vergroten van het aantal succesvolle bedrijfsopvolgingen binnen de familie, maar ook van overnames en bedrijfsstarts door bevolgen zij-instromers. In het GLB wordt gewerkt aan de nieuwe interventie ‘Samenwerken aan generatievernieuwing’ waarmee de kans wordt vergroot om agrarisch ondernemer te kunnen worden. Samen met NAJK wordt een kenniscentrum Bedrijfsovername vormgegeven.

We onderzoeken hoe we de uitvoering dichterbij de ondernemer kunnen versterken door producenten- of brancheorganisaties meer mogelijkheden te bieden voor het algemeen verbindend verklaren van collectieve afspraken of dat productschappen z.o.w. wenselijk zijn. Met dit pakket aan maatregelen wil het kabinet agrarische ondernemers die de ambitie hebben hun bedrijf door te ontwikkelen, maximaal ondersteunen.

Voedselwinning uit zee en grote wateren hoort bij Nederland. Vissers moeten in staat worden gesteld hun vloot aan te passen zodat deze klaar is voor de toekomst. We gaan met vissers in gesprek over hun toekomst, de keuzes die zij kunnen maken en de ondersteuning die hierop nodig is. Daarbij hoort voldoende ruimte om te vissen in een Noordzee waarin veel ruimte wordt gevraagd voor windparken die, naast kernenergie, nodig zijn voor het verduurzamen van de industrie (‘groene groei’) en het behalen van de klimaatdoelstellingen. Mogelijke invulling van visakkers wordt nader uitgewerkt in overleg met de sector en andere belanghebbenden. Als dit ruimtelijke impact op de Noordzee heeft, zal dit in het volgende Programma Noordzee een plek kunnen krijgen.

Visserij betreft het oogsten van voldoende en kwalitatief voedsel uit de natuur, in balans met het ecologisch systeem uit gezonde wateren, zeeën of oceanen. Daarom zetten we stevig in op het wederom mogelijk maken van de puls. Hiervoor gaan we in Europa draagvlak creëren en gaan we werken aan het schrappen van belemmerende EU-regelgeving. Ook is ondersteuning nodig voor andere innovaties in de visserij, onder meer op het vlak van verduurzaming en robuuste natuur. Voor de garnalenvisserij wordt ingezet op een vrijwillige saneringsregeling in combinatie met een toekomstvisie voor hen die door willen. Deze toekomstvisie wordt in het eerste kwartaal van 2025 aan de Kamer verzonden. Voor visserij is innovatie een belangrijke prioriteit in de uitvoeringsagenda, die de komende tijd verder zal worden uitgewerkt.

Natuur

De Nederlandse natuur is waardevol en karakteristieke landschappen en wateren vormen mede onze identiteit. Natuur en landschap zijn verweven met onze samenleving, van parken in de stad en vogels op het boerenland tot onze indrukwekkende Nationale Parken. Het kabinet ziet natuur dan ook breder dan alleen onze natuurgebieden.

We zetten in op het realiseren van de natuurdoelen via verdere integratie van natuur in onze woon-, werk- en leefomgeving. Daarmee verdelen we de opgave eerlijk over de verschillende gebieden en sectoren in ons land en werken we toe naar ruimte voor maatschappelijke en economische activiteiten voor het perspectief van PAS-Melders en het op gang krijgen van de vergunningverlening. Door samen te werken binnen het Rijk en met medeoverheden verbinden we de natuurherstelopgave onder meer met de energietransitie, de woningbouw-bereikbaarheid-, water- en klimaatopgaven, het versterken van het verdienvermogen van de boer en bijvoorbeeld via multifunctioneel ruimtegebruik de uitbreidingsopgave van Defensie. Daarbij stimuleren we actieve betrokkenheid van de betrokken sectoren, inclusief private financiering, bijvoorbeeld via de Agenda Natuurinclusief.

Essentieel voor het bieden van perspectief aan economische ontwikkelingen is het voorkomen van natuurverslechtering en het realiseren van daarvoor noodzakelijk natuurherstel. Dat vraagt blijvende inzet op het verminderen van negatieve invloeden op de natuur zoals verdroging, versnippering en overmatige stikstofneerslag. Dit doen we met zo min mogelijk regeldruk. Om een generieke korting of intrekking van vergunningen op last van de rechter te voorkomen, zijn op korte termijn oplossingen noodzakelijk om de verslechtering van de natuur te stoppen.

Het kabinet wil de gebiedseigen natuur in een goede staat brengen met robuuste natuurgebieden op land en water, ook in Caribisch Nederland. Het kabinet verduidelijkt de bestaande mogelijkheden om tot aanpassing van Natura 2000-doelen te komen. Provincies en departementen met beheerverantwoordelijkheid voor Natura-2000 gebieden kunnen daarbinnen aanpassingen van doelen (herijking) voorstellen. Waar dit modernisering van Europese natuurbeschermingsregels vraagt, gaan we daarover in gesprek met de Europese Commissie en Europese partners. Ondanks een Nederlandse tegenstem, moet Nederland bovendien aan de slag met de uitvoering van de Natuurherstelverordening door een nationaal natuurherstelplan op te stellen, in eerste instantie gericht op 2030 en zonder nationale koppen.

De opgave voor natuur kan niet los worden gezien van de opgaven in de landbouw. Juist door landbouw en natuur te verbinden, ontstaat er meer ruimte voor beide. Boeren zijn onmisbaar als hoeders van ons Nederlandse cultuurlandschap. Het kabinet geeft daartoe een stevige structurele financiële impuls aan agrarisch natuurbeheer om zodoende boeren en andere beheerders langjarig en marktconform te vergoeden voor hun bijdrage aan het landschap en behoud en versterking van de biodiversiteit. Bij de besteding van deze middelen nemen wij als Rijksoverheid de regie en werken we samen met medeoverheden en andere spelers. Voor het einde van het jaar stuurt het kabinet een contourenbrief hierover aan de Kamer. In het licht van de door de Europese Commissie gestarte

inbreukprocedure ten aanzien van weidevogels is een substantiële bijdrage aan doelbereik, met aandacht voor predatiebeheer, van belang voor de uitwerking van de omvang en zwaarte van de beheerpakketten.

Omdat we willen sturen op de gemeten staat van de natuur wordt de natuurmonitoring versterkt en geïntensiveerd, mede in het kader van de Natuurherstelverordening. Zo wordt de daadwerkelijk gemeten staat van de natuur leidend voor verdere ontwikkelingen in het landelijk gebied. Dit is ook van belang om een alternatief te vinden voor de kritische depositiewaarde (KDW) in de wet. De natuurdoelanalyses besteden daarom, naast stikstof, ook aandacht aan andere drukfactoren. Er wordt ingezet op verbeterde VHR-monitoring, voor betere, meer uniforme en gebiedsgerichte data binnen en buiten natuurgebieden, en meer inzicht in systeemherstel en effectiviteit van maatregelen. In het najaar van 2024 wordt de Kamer geïnformeerd over het Verbeterprogramma VHR-Monitoring. De Nationale Databank Flora en Fauna wordt in 2025 publiek opengesteld.

We zetten ons in om oplossingen te vinden voor realisatie van belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen die stagneren vanwege de vergunningsverleningsproblematiek. Daarom kiest het kabinet voor een andere koers in het stikstofbeleid. We gaan met alle betrokken sectoren aan de slag om sturen op emissie van stikstofoxiden en ammoniak, in plaats van het sturen op depositie, mogelijk te maken. We werken aan een juridisch houdbaar alternatief in plaats van sturen op de KDW waarmee de huidige omgevingswaarden voor stikstofdepositie in de Omgevingswet kunnen worden vervangen. Daarnaast willen we meer eenheid brengen in het beleid voor toestemmingverlening en saldering, om verschillen tussen provincies tegen te gaan en meer duidelijkheid te bieden aan initiatiefnemers. We zullen onderzoeken hoe AERIUS Calculator kan worden vervangen. Om economische en maatschappelijke ontwikkelingen met een kleine stikstofbijdrage mogelijk te maken, zoals woningbouw, energietransitie

maar ook kustvisserij, wordt ook gekeken naar andere oplossingen zoals het invoeren van een juridisch houdbare rekenkundige ondergrens. Dit is echter een complex traject.

Het kabinet heeft de ambitie om PAS-melders zo snel mogelijk van een oplossing te voorzien. Naast het onverkort uitvoeren van het legalisatieprogramma, moeten PAS-melders ook kunnen kiezen voor andere oplossingen. Het kabinet wil die andere oplossingen samen met provincies faciliteren. Dat is mogelijk via maatwerk, vrijwillige uitkoop en/of een schadevergoeding. Het kabinet zorgt dat PAS-melders die dat willen, worden ondersteund en begeleid en in het proces – bijvoorbeeld via persoonlijke begeleiding – en zo te helpen om regie en duidelijkheid te krijgen en tot oplossingen te komen.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

Het kabinet zet zich in voor een houdbaar voedselstelsel met een toekomstgerichte land- en tuinbouw en visserijsector, alsmede voor natuur- en biodiversiteitsherstel en een vitaal platteland. Er is in het Hoofdlijnenakkoord eenmalig €5 miljard beschikbaar gesteld voor een meerjarige investering in de agrarische sector, onder andere voor innovatie en doelsturing, een brede opkoopregeling, natuurbeleid, mest, en visserij. Daarnaast is er €500 miljoen per jaar beschikbaar voor agrarisch natuurbeheer door boeren.

De middelen komen vanaf 2026 beschikbaar en zijn, in het licht van bovenstaande en het Hoofdlijnenakkoord, bestemd voor innovatie en doelsturing, een brede opkoopregeling, mest, visserij, natuur, agrarisch natuurbeheer en andere prioriteiten, zoals onder andere het verdienvermogen van (jonge) boeren, ketenafspraken, dierwaardigheid en -gezondheid, klimaatadaptatie en voedsel educatie. Ook de uitvoeringskosten om de hier genoemde zaken mogelijk te maken zullen worden gedekt uit de in het Hoofdlijnenakkoord beschikbaar gestelde middelen.

Om in het komende jaar een start te maken met de uitdagingen uit dit regeerprogramma, is in het Hoofdlijnenakkoord een bedrag van €40 mln. voor 2025 voorzien. Dit wordt aan de Kamer voorgelegd via de LVVN-begroting 2025. Deze middelen zijn bestemd voor maatregelen ter verlichting van de mestmarkt, doelsturing, natuurmonitoring, visserij, innovatie en pilots dierenwelzijn.

Het wetsvoorstel voor het Transitiefonds wordt ingetrokken en de daarvoor gereserveerde middelen op de Aanvullende Post bij Financiën vervallen (€20,5 miljard). Vanzelfsprekend zal ook gekeken worden op welke wijze private middelen, publiek-private samenwerkingen, en publieke middelen elders op de Rijksbegroting kunnen bijdragen aan het verwezenlijken van deze inzet, bijvoorbeeld door het investeren in innovatie in de landbouw binnen Invest-NL. Tenslotte zijn ook in de afgelopen periode middelen en programma's ingezet die de komende periode nog tot realisatie komen en bijdragen aan de doelen van dit regeerprogramma.

5

Energietransitie,
leveringszekerheid
en klimaatadaptatie

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

We willen een welvarend land blijven én een schonere en gezondere wereld doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen. We willen minder afhankelijk worden van andere landen voor de levering van onze energie en (kritieke) grondstoffen. En willen we als land de kansen van de klimaat- en energietransitie verzilveren. Dit doen we zowel in Europees als in Caribisch Nederland. De wereldwijde klimaat- en energie-uitdagingen van vandaag scheppen namelijk de groeimarkten van morgen. Om groen te groeien, onze welvaart te behouden en onze energieafhankelijkheid te vergroten moeten we nú de juiste keuzes maken. Door de juiste randvoorwaarden te scheppen en stabiel overheidsbeleid te voeren houden we vaart in de transitie. Daarbij stellen we de samenleving in staat om te verduurzamen in hoe we wonen, hoe we ons geld verdienen en hoe we ons van A naar B verplaatsen. Samen met de bestaande en nieuwe innovatieve bedrijven en organisaties bouwen wij aan een bloeiende economie van morgen. De bestaande klimaat- en energiedoelen en -afspraken zijn hierbij ons kompas.

Dat gaat niet vanzelf: we staan voor een grote en urgente opgave om te zorgen voor een duurzame, betaalbare en zekere energievoorziening, nu en in de toekomst, waarbij we minder afhankelijk zijn van onbetrouwbare landen. Het kabinet wil grote knelpunten versneld oplossen, waarvan netcongestie het belangrijkste voorbeeld is. Ook nemen wij maatregelen zodat Nederland zich kan aanpassen aan de huidige en toekomstige klimaatverandering (klimaatadaptatie); voor onze waterveiligheid, voedselproductie, gezondheid en woon- en leefomgeving.

Groene groei creëren we door vernieuwing, (vak) kennis en innovatie aan te jagen. We geven Nederlands ondernemerschap en creativiteit volop de ruimte en scheppen groene markten. De koploerspositie van Nederland in een verduurzamende wereld versterken

we en bouwen we uit. We zorgen ervoor dat het aantrekkelijk blijft om in ons land te investeren in verduurzaming, ook voor het mkb. Zo kunnen we verdienen door te vergroenen; door bestaande toekomstbestendige bedrijven en (maak)industrie te ondersteunen en nieuwe bedrijvigheid voor een klimaatneutrale, circulaire en natuurinclusieve economie te stimuleren.

We hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een duurzamer Nederland en de meeste mensen willen hier graag aan bijdragen. Tegelijkertijd zijn er begrijpelijke zorgen: kan ik wel meekomen? Kan ik het wel betalen? Welke gevolgen heeft dit voor mij en de (ruimtelijke) omgeving? Deze zorgen nemen we serieus: iedereen moet de transitie kunnen meemaken. We gaan het gesprek aan met de omgeving, luisteren naar omwonenden en nemen zorgen waar mogelijk weg. Alleen in samenspraak met bewoners, het maatschappelijk middenveld, medeoverheden en bedrijven, kunnen we de klimaat- en energieopgave realiseren.

Wat wil het kabinet bereiken?

De komende maanden zetten wij de maatregelen uit het hoofdlijnenakkoord in gang - waarbij we ons houden aan bestaande afspraken – aan de hand van drie pijlers:

1. Energietransitie;
2. Leveringszekerheid;
3. Klimaatadaptatie.

Onder deze pijlers stelt het kabinet zichzelf verschillende doelen:

- Vergroten van energieafhankelijkheid en het stimuleren van duurzame energieproductie, met aandacht voor een veilige en gezonde leefomgeving en een weerbaar energiesysteem;
- Faciliteren van burgers, bedrijven, medeoverheden en maatschappelijke organisaties met verduurzaming;
- Borgen betaalbare energie voor mensen met een kleine beurs;

- Verminderen van uitstoot van broeikasgassen conform de doelen van het Parijsakkoord en zoals o.a. vastgelegd in de Europese en Nationale Klimaatwet;
- Met voorrang oplossen van netcongestie;
- Versterken van de leveringszekerheid en voorzieningszekerheid;
- Aanpassen aan, voorbereid zijn op en omgaan met klimaatverandering (klimaatadaptatie);
- Bevorderen van kennis en vaardigheden voor de transitie, met oog voor krapte en ondervetegenwoordigde groepen en zij-instromers, waaronder vrouwen in de techniek;
- Bevorderen van de grondstoffentransitie en hergebruik.

Bij de onderliggende maatregelen zijn draagbaarheid, haalbaarheid en uitvoerbaarheid essentiële randvoorwaarden.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Energietransitie

Om Nederland toekomstbestendig te maken en nieuwe economische kansen te scheppen, moeten we de energietransitie op koers houden, de noodzakelijke hernieuwbare opwek en infrastructuur realiseren en sectoren ondersteunen om te verduurzamen. Dit doen wij met een gebalanceerde mix van normeren, beprijzen en subsidiëren. In de EU zijn we een constructieve partner, met de Europese klimaat- en energiewetgeving als belangrijke basis. EU-brede coördinatie van groene investeringen en een sterkere gezamenlijke elektriciteitsmarkt kunnen energiekosten verlagen én helpen bij goede bescherming van de consument.

Duidelijkheid en voorspelbaarheid zijn van groot belang voor iedereen. We zorgen voor stabiel en uitlegbaar beleid, waarbij we vasthouden aan bestaande afspraken voor 2030 en 2050, en de maatregelen en aangekondigde investeringen die we hiertoe hebben vastgelegd, met de aanpassingen uit het Hoofdlijnenakkoord. Ook blijven we inzetten op

innovaties (o.a. technieken, nieuwere brandstoffen en procesinnovaties) met ondersteuning van de topsector Energie. Alleen als we de doelen niet halen, maken we alternatief beleid, waaronder extra inzet om bestaande belemmeringen weg te nemen en randvoorwaarden te versterken.

Voor het vaststellen van klimaat- en energiebeleid wordt het proces gevolgd zoals vastgelegd in de Klimaatwet. Het kabinet legt elk najaar verantwoording af over het klimaat- en energiebeleid op basis van de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) in de Klimaatnota. Jaarlijks wordt in het voorjaar op basis van de KEV alternatief beleid vastgesteld indien dat nodig is om de doelen te bereiken. Het kabinet biedt met de verdere uitwerking van het nieuwe Nationaal Plan Energiesysteem in de Energienota, op basis van de energiewet, meer duidelijkheid over energiebeleid voor de lange termijn. Dit geeft burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties meer zekerheid en handelingsperspectief. Ook maakt het kabinet uitvoeringsafspraken met gemeenten en provincies over het energiesysteem. Conform de Klimaatwet presenteert het kabinet in Q2 2025 het Klimaatplan, met daarin het beleid voor de komende 10 jaar gericht op klimaatneutraliteit in 2050.

Kernenergie

Kernenergie kan als betrouwbare energiebron een sleutelrol spelen in een duurzaam en robuust energiesysteem. Kernenergie vormt een regelbare baseload die niet weersafhankelijk is en vermindert daarmee de behoefte aan flexibiliteitsmaatregelen en opslag. Ook zorgt kernenergie voor verdere diversificatie van het energiesysteem. De voorbereidingen op de bouw van twee kerncentrales worden doorgezet, en de kerncentrale in Borssele blijft open. We werken toe naar een aanbesteding en besluiten over de rol van de Nederlandse overheid in de financiering van de bouw (medio 2025). Aanvullend op de eerder in gang gezette stappen voor de realisatie van twee kerncentrales, bouwt het kabinet twee extra kerncentrales in Nederland, waarbij ook de mogelijkheden voor

meerdere kleine centrales worden betrokken. Het verkennen van mogelijke locaties en een integrale afweging van ruimtelijke belangen is daarbij cruciaal. Bij het uitwerken van ruimtelijke randvoorwaarden voor kleine modulaire centrales wordt de samenhang gezocht met de Nota Ruimte. Het kabinet richt besluitvorming met snelheid en zorgvuldigheid in, met oog voor participatie en draagvlak.

Met het programma voor Small Modular Reactors (SMR's) verkent het kabinet de mogelijkheden om op termijn ook kleine modulaire kernreactoren te realiseren in Nederland. Hierbij worden eerst de potentie en randvoorwaarden voor de ontwikkeling en bouw van SMR's in Nederland onderzocht. Het kabinet werkt toe naar een nationale visie op SMR's medio 2025, in overleg met medeoverheden. Bij de uitbreiding van kernenergie in Nederland vraagt het veilig beheer van radioactief afval voor de veiligheid en gezondheid nu en in de toekomst extra aandacht. Het kabinet verkent daarom wat nodig is om het besluitvormingsproces naar voren te halen om tot een veilige eindberging te komen. Ook wordt bekeken of middelen uit het Klimaatfonds vrijgemaakt kunnen worden voor additionele investeringen in de capaciteit van de Autoriteit voor Nucleaire Veiligheid en Stralingsbescherming (ANVS). Bovendien worden het meetnet en de ongevalsorganisatie (RIVM) toekomstbestendig gemaakt. Nederland werkt in de EU samen om de uitrol van kernenergie te versnellen, onder andere op kennisuitbreiding, het versterken van de nucleaire waardeketen en eventuele opslag van radioactief afval.

Netcongestie

Het kabinet gaat stevig regie voeren op netcongestieproblemen en het toekomstbestendig maken van het elektriciteitsnet. Het kabinet zet daartoe het Landelijk Actieprogramma Netcongestie (LAN) door. Hierbij is een belangrijke focus in de komende periode om geïdentificeerde maatregelen tegen congestie - zoals die bijvoorbeeld in het landsdeel Flevoland-Gelderland-Utrecht al worden uitgevoerd, waaronder extra tijdelijke elektriciteitsproductie, slimmer gebruik

van laadpalen en stimulering van flexibiliteit bij bedrijven - waar relevant en mogelijk breder toe te passen in alle regio's met netcongestie.

Energie-infrastructuurprojecten van nationaal belang worden zorgvuldig ruimtelijk ingepast onder verantwoordelijkheid van het Rijk, via de projectprocedure onder de Omgevingswet. Daarbij kijken we ook hoe we de uitvoering en realisatie kunnen versnellen. Met het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) versnellen we de besluitvorming over de aanleg van de benodigde energie-infrastructuurprojecten, geven we bepaalde projecten meer prioriteit in de investeringsplannen van de netbeheerders en proberen we knelpunten bij de realisatie van projecten weg te nemen. Omdat de ruimte schaars is en er vele ruimtelijke opgaven zijn, moeten er keuzes gemaakt worden. De Minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening heeft daarin een coördinerende rol. Daarnaast versterkt het kabinet de coördinatie van besluitvorming en werkt het aan vereenvoudigen en versnellen van vergunningverlening. Waar nodig en mogelijk worden wet- en regelgeving hierop aangepast, zoals het doorlopen van een snellere beroepsprocedure voor duurzame energie-infrastructuurprojecten. We verkennen daarnaast of een bredere stikstofaanpak voor energie-infrastructuur juridisch haalbaar is, ook omdat deze projecten stikstofreductie in de toekomst mogelijk maken.

Om draagvlak voor energie-infrastructuurprojecten te versterken en regionaal afspraken te maken over de aanpak van netcongestie, werken we nauw samen met provincies, gemeenten, waterschappen en Rijkswaterstaat en netbeheerders. We luisteren naar de behoeftes van de verschillende regio's en maatschappelijke functies zoals het spoor. Nieuwe huizen en woonwijken moeten op het net kunnen worden aangesloten zonder grote vertraging. Bij het tegengaan van netcongestie kan ook gedacht worden aan het stimuleren van huishoudens door positieve prijsprikkels bij het gebruik van elektriciteit in dal momenten of wanneer de zon

schijnt. Omdat er veel ontwikkelingen en projecten tegelijkertijd plaatsvinden, hanteren we hierbij zoveel mogelijk een integrale, gebiedsgerichte aanpak en zorgvuldige inpassing waarbij rekening wordt gehouden met internationale verplichtingen. In het versnellen en realiseren van energie-infrastructuur op regionaal niveau ondersteunen we de provincies in de regionale prioritering via het provinciale MIEK. We luisteren naar omwonenden en nemen zorgen waar mogelijk weg. We verkennen of we, mogelijk via regionale gebiedsinvesteringen, de leefkwaliteit kunnen verbeteren in regio's waar veel energie-infrastructuurprojecten samenkomen.

Om de al beschikbare capaciteit beter te benutten worden decentrale oplossingen bevorderd, zoals de ontwikkeling van zogeheten energyhubs. We plannen de realisatie van een hernieuwbaar energiesysteem efficiënt door. Zo stimuleren we energieopslag en flexibele vraag – bijvoorbeeld in de vorm van batterijen, waterstof, of het gebruik van diepe ondergrond. Slimmer gebruik vraagt om meer digitale toepassingen, hierbij hebben we oog voor cybersecurity. Ook zorgen wij voor inpassing in het systeem die bijdraagt aan de vermindering van netcongestie door vraag en aanbod dichter bij elkaar te realiseren. Inzet op energiebesparing blijft belangrijk, want energie die we niet gebruiken hoeven we niet te transporteren. Waar nodig wordt bestaand of nieuw regelbaar vermogen ingezet, bijvoorbeeld gasgestookte opwek, om op piekmomenten tijdelijk bij te kunnen springen totdat het elektrisch net uitgebreid is. Bedrijven, maatschappelijke instellingen en medeoverheden die op korte termijn aanlopen tegen netcongestieproblemen worden geholpen bij het vinden en toepassen van oplossingen, onder andere via de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). De verduurzaming van de gebouwde omgeving vraagt met het oog op beschikbare netcapaciteit een gebalanceerde aanpak.

Het aanpakken van netcongestie vormt ook breder binnen de EU een uitdaging. Wij kijken daarom naar mogelijkheden voor Europese samenwerking.

Door verdere integratie van het Europees energienetwerk en verbeterde interconnectie worden vraag en aanbod op elkaar afgestemd.

Nederland verder verduurzamen

Verduurzaming industrie

Om groene groei in Nederland te realiseren, moet het aantrekkelijk blijven voor zowel bestaande als nieuwe bedrijven om in ons land te investeren in verduurzaming. Het kabinet zet het Nationaal Programma Verduurzaming Industrie (NPVI) door. Met de maatwerkaanpak kan onze basisindustrie in Nederland verduurzamen. De maatwerkaanpak richt zich op de ombouw van de bestaande industrie naar groene productieprocessen, met als doel het faciliteren van de verduurzaming, extra CO₂-reductie en een gezondere leefomgeving. Daarvoor is commitment van zowel de overheid als de bedrijven cruciaal. Voor bedrijven buiten de top-30 wordt het Actieplan cluster 6 voortgezet en versterkt. Ook blijft het kabinet inzetten op de verduurzaming van het mkb. We hebben hierbij ook oog voor het perspectief van ondernemers, de grote diversiteit binnen deze groep en de rol van intermediairs, zoals installateurs. Het kabinet onderzoekt een regionale clusteraanpak voor bedrijfsoverstijgende uitdagingen (voor bijvoorbeeld de Botlek of Chemelot) en beziet een uitbreiding naar nieuwe bedrijven, waarbij aansluiting bij groeimarkten en nieuwe technologieën een belangrijke leidraad zal zijn. Voor de verduurzaming van de industrie zoekt het kabinet zoveel mogelijk aansluiting op het uitroltempo en beschikbaarheid van hernieuwbare energie, zoals windenergie op zee. De Clean Industrial Deal die de Europese Commissie heeft aangekondigd zal de concurrentiekracht en weerbaarheid van de Europese industrie versterken.

We investeren in een tijdige uitrol van cruciale infrastructuur voor de verdere verduurzaming, zoals de waterstofbackbone, Delta Rhine Corridor, importterminals, en verzwaring van elektriciteitsnetten. Voor het reduceren van CO₂-uitstoot richting 2030 en daarna is Carbon Capture and Storage (CCS) essentieel. De tijdige realisatie van (hoofd)infrastructuur is

noodzakelijk voor efficiënte toepassing van CCS. Een belangrijke stap hierin is het Aramis-initiatief, waarmee in de eerste fase een transport- en opslagcapaciteit van 7,5 Megaton per jaar wordt gerealiseerd. Ook zal waterstof de komende jaren in toenemende mate op een duurzame manier worden geproduceerd, ofwel groene waterstof. Blauwe waterstof, geproduceerd met fossiele energie in combinatie met CO₂-opvang en -opslag, is een tussenstap.

Het kabinet wil energiekosten niet significant uit de pas laten lopen met buurlanden, zodat Nederlandse bedrijven kunnen concurreren met het buitenland. We volgen de ontwikkeling van de energierekening en netwerktarieven voor bedrijven doorlopend. Het kabinet reageert spoedig na publicatie op de beleidsaanbevelingen uit het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Bekostiging Elektriciteitsinfrastructuur (voorzien bij VJN25). In de kabinetsreactie zal ook de optie voor eventuele verlenging van de indirecte kostencompensatie (IKC) worden gezien.

De verhoging van het tarief van de CO₂-heffing industrie wordt teruggedraaid om een gelijk spelveld te creëren. Er worden geen nieuwe nationale koppen op Europees beleid ingevoerd. Bestaande nationale koppen kunnen eventueel worden heroverwogen wanneer er geen negatief effect op het behalen van de klimaat- en energiedoelen optreedt of er betere alternatieven zijn. Ook wordt ingezet op het in Europees verband afbouwen van de fossiele subsidies gericht op de energievoorziening, zodat klimaateffecten die gepaard gaan met het gebruik van fossiele brandstoffen Europees geprijsd worden. Het kabinet hecht aan duidelijke en stabiele marktprikkels die bedrijven stimuleren om duurzame energieoplossingen te ontwikkelen en toe te passen, en zo onafhankelijker te worden van het importeren van fossiele energie. Het kabinet zal het jaarlijks overzicht van de omvang van fossiele subsidies voortzetten.

Gebouwde omgeving en betaalbaarheid

We blijven investeren in de verduurzaming van onze woningen en gebouwen. Niet alleen om klimaat- en energiedoelen te halen, maar ook omdat het betere gebouwen oplevert waarin het prettig wonen, werken en leven is. Bovendien geeft het mensen (met een laag of middeninkomen) en kleine ondernemers meer grip op hun energierekening. Hierdoor blijft energietransitie draagbaar voor iedereen. Daarnaast gaan we door met de lokale aanpak voor onder meer isolatie en warmtenetten, waarbij gemeenten hun inwoners meenemen en duidelijkheid bieden over de transitie in de wijk en de voordelen die het hen biedt. Er komen geen verplichte labelsprongen voor koopwoningen en geen verplichte (hybride) warmtepomp bij vervanging van de verwarmingsketel of nieuwe, nationale duurzaamheidsregels bovenop Europese regelgeving voor de nieuwbouw, tenzij het de invulling van Europese richtlijnen en bestaande afspraken betreft. Bij de uitwerking van EU-regelgeving is aandacht nodig voor de consequenties voor het maatschappelijk vastgoed.

Het kabinet verkent hoe de energierekening voor kwetsbare huishoudens betaalbaar kan blijven en hoe energiearmoede kan worden tegengegaan. De reeds beschikbare financiële middelen voor klimaat worden voor een deel gebruikt om mensen met een laag of middeninkomen, kleine ondernemers en maatschappelijke organisaties te helpen in de energietransitie. Zo worden middelen uit het Klimaatfonds ingezet voor het continueren van rentevrije leningen voor energiebesparende maatregelen voor woningeigenaren met een laag- of middeninkomen via het Warmtefonds en verduurzaming van bedrijfspanden en maatschappelijk vastgoed. Daarnaast blijft subsidie voor isolatie bestaan en blijven we warmtepompen stimuleren: dit draagt direct bij aan een lagere energierekening. Zoals in Hoofdstuk 1 al is aangegeven is voor 2025 en 2026 een reservering opgenomen voor een energiefonds dat steun biedt aan huishoudens die hun energierekening niet kunnen betalen.

Betaalbaarheid van warmteaansluitingen is van belang voor de energietransitie. Het kabinet heeft dus aandacht voor mensen die als gevolg van aansluiting op een warmtenet geconfronteerd worden met een veel hogere energierekening. Hiervoor wordt een pakket aan maatregelen geïnventariseerd, wat in ieder geval bestaat uit kostengebaseerde tarieven, een waarborgfonds en de Wet gemeentelijke instrumenten warmtetransitie (Wgiw) en de Wet collectieve warmte (Wcw) die nog door het parlement aangenomen moeten worden. Tevens verkent het kabinet de volgende opties: een tarieflijmit, borging van prijszekerheid, het bundelen van subsidies voor inpannige kosten en een nationale deelneming. Ook draagt de verlaging van het tarief van de energiebelasting op aardgas in de eerste en tweede schijf bij aan een lagere energierekening. Daarnaast zet dit kabinet de uitfasering van huurwoningen met EFG-labels door.

Mobiliteit en transport

In Europa is de regelgeving voor het wegvervoer vergaand uitgewerkt. Zo zijn voertuigfabrikanten verplicht om een toenemend aandeel emissievrije auto's te verkopen, worden tot 2030 normen gesteld aan de inzet van hernieuwbare energiedragers en de uitrol van publieke laad- en tankinfrastructuur. Naast de implementatie van Europees beleid faciliteren we op nationaal niveau de ingroei van emissievrije voertuigen met onder meer de gedeeltelijke gewichtscorrectie in de motorrijtuigenbelasting en is de uitrol van laadinfrastructuur noodzakelijk. Beleid gericht op elektrificatie van personenvervoer is opgenomen in Hoofdstuk 3. In de implementatiefase heeft het beleid effect op steeds meer mensen, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Daarom zal het kabinet extra aandacht hebben voor een eerlijke verdeling van kosten tussen bestuurders van emissievrije en fossiele voertuigen. Het kabinet stimuleert de groei van laadinfrastructuur bij bedrijfsterreinen en voor vrachtauto's. Ook op verzorgingsplaatsen wordt ingezet op opschaling, zodat aan de Europese verordening wordt voldaan. Het kabinet beziet de verdere ombouw en elektrificatie van de verzorgingsplaatsen.

Het kabinet vindt het belangrijk dat de binnensteden voor ondernemers bereikbaar blijven. Bezien wordt op welke manier het instellen van zero-emissiezones kan worden uitgesteld, onder andere om uitzonderingen voor bijvoorbeeld ondernemers landelijk te kunnen regelen (standaardiseren). We streven naar een uniform toegangsregime en bebording van deze zones, rekening houdend met ondernemers die gefaseerd overstappen op een elektrisch voertuig. De instelling van zero-emissiezones blijft een gemeentelijk besluit. Eind 2024 maken we hierover afspraken met partijen en leggen die vast in een nieuw convenant.

We zetten in op eigen productie en toepassing van duurzame brandstoffen in de nationale en internationale mobiliteit- en transportsectoren. Hier liggen kansen voor de industrie, vanwege de kennis en kunde en gunstige ligging van Nederland. Ook draagt het bij aan de energie-onafhankelijkheid. In Hoofdstuk 3 gaat het kabinet nader in op de verduurzaming van de internationale sectoren lucht- en scheepvaart.

Landbouw en landgebruik

De klimaat- en energieopgave in de sectoren landbouw en landgebruik vergt bijzondere aandacht aangezien er veelal sprake is van biologische processen en er samenhang is met andere opgaven ten aanzien van water, natuur, mest, stikstof, dierenwelzijn en een duurzaam economisch perspectief voor de sector. Deze opgaven worden zoveel mogelijk tegelijk aangepakt. Het kabinet stimuleert emissiereductie, onder andere door innovaties op het gebied van stal, management, voer, fokkerij en mest. Het moet gaan om bewezen maatregelen die broeikasgasemissie reduceren zodat de boer toekomstgericht kan investeren.

Het kabinet houdt vast aan de bestaande doelen en afspraken en werkt aan de omslag naar doelsturing. De landelijke klimaatopgave voor de landbouw wordt waar nodig en mogelijk doorvertaald naar bedrijfsspecifieke en gebiedsspecifieke doelen. Om de klimaatopgave voor de landbouw haalbaar te maken, zowel op bedrijfsniveau als voor de sector als

geheel, is het van belang dat de ontwikkeling van de sector daartoe wordt ondersteund, bijvoorbeeld door ruimhartige en vrijwillige beëindigingsregelingen.

Het doel is om koolstofvastlegging te versterken, bijvoorbeeld via vernatting van veenweiden, duurzaam beheer van landbouwbodems, het uitvoeren van de Bossenstrategie en het realiseren van natte natuur. Groenblauwe-dooradering en Agroforestry en ecosysteemdiensten dragen daarnaast bij aan alternatieve verdienmodellen voor de landbouw.

Het samenhangend pakket voor de glastuinbouw wordt doorgezet, met het convenant als belangrijk onderdeel. Voor de realisatie van de opgave zijn beschikbaarheid van biogene CO₂ als meststof, tijdige realisatie van energie-infrastructuur en het tegengaan van netcongestie van belang.

Elektriciteit en energiesysteem

Met de ambitie om 50 GW windenergie op zee in 2040 te realiseren, voeren we de huidige Routekaart voor 21 GW onverkort uit. Windturbines komen zoveel mogelijk op zee, in plaats van op land. In 2025 stellen we een nieuwe Routekaart voor windenergie op zee in 2040 vast. Bij het inpassen van nieuwe windenergiegebieden in de Partiële Herziening van het Programma Noordzee, eind 2025 voorzien, kijkt het kabinet eerst naar ruimte voor de visserij. Eind 2025 dienen er afspraken te zijn over de budgettaire dekking van de (gevolg) kosten voor het Rijk. Ook zorgt het kabinet samen met de partijen van het Noordzeeoverleg voor een zorgvuldige balans met andere activiteiten op de Noordzee, waaronder naast visserij ook mijnbouw, scheepvaart en defensie, met oog voor de natuur, kustverdediging, zandwinning en maritiem erfgoed. Hierbij stemt het kabinet waar relevant af met buurlanden en wordt rekening gehouden met de Europese natuur- en milieuwetgeving. Voor het borgen van scheepvaartveiligheid voert het kabinet bij de bouw van windparken op zee risicoanalyses uit volgens de aanbevelingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid. Het kabinet investeert in de bescherming van de Noordzee-infrastructuur. Daarnaast investeert

het kabinet komende jaren in een tweetal demonstratieprojecten voor waterstofproductie op zee om zowel de waterstofdoelen als de doelen voor windenergie op zee in 2040 mede mogelijk te maken. Het kabinet zet de uitvoering van het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) door als ruimtelijk beleid voor de Energietransitie.

De salderingsregeling voor kleinverbruikers wordt met ingang van 1 januari 2027 beëindigd. De consument ontvangt voor alle ingevoede elektriciteit een redelijke vergoeding. Het wetsvoorstel voor de bijmengverplichting groen gas ligt voor bij de Raad van State en wordt, zo spoedig mogelijk na ontvangst van het advies, ingediend bij de Tweede Kamer. Hierdoor versnellen we de energietransitie en maken we ons minder afhankelijk van import van aardgas.

Er wordt zo snel mogelijk gestopt met het subsidiëren van laagwaardige toepassingen van biograndstoffen conform het eerder afgesproken afbouwpad uit het Duurzaamheidskader biograndstoffen. Parallel wordt de opbouw voor hoogwaardige toepassingen van biograndstoffen vormgegeven. Hier komt het kabinet op terug bij de voortgangsbrief over het duurzaamheidskader biograndstoffen in het najaar. Daarnaast komt het kabinet met een biograndstoffenstrategie. Er wordt, ook in Europees verband, ingezet op (beleidsontwikkeling rond) koolstofverwijdering. Het kabinet komt begin 2025 met een bredere visie op koolstofverwijdering in het Klimaatplan en de routekaart koolstofverwijdering.

Leveringszekerheid en betrouwbaarheid

Terwijl we werken aan het energiesysteem van de toekomst, moet de energievoorziening in het hier en nu betrouwbaar, betaalbaar en weerbaar blijven. Het kabinet wil vitale infrastructuur, waaronder defensielocaties en -materieel, zekerstellen en beter voorbereid zijn op – en weerbaar zijn voor – verstoringen door bijvoorbeeld cyberaanvallen. Omdat we de energie die we niet gebruiken ook niet hoeven te produceren, te importeren, te transporteren of te betalen, neemt het kabinet binnen het Nationaal

Programma Energiebesparing uiterlijk bij Voorjaarsnota 2025 een besluit over streefwaarden per sector voor energiebesparing en daarmee over de sturing op de energiebesparingsdoelen. Hiermee wordt de Europese energiebesparingsrichtlijn (EED) ingevuld. Daarnaast wordt de energiebesparingsplicht voor bedrijven en instellingen verbeterd.

Het kabinet gaat het aanbod van energie diversifiëren door kosteneffectief verschillende energiebronnen te stimuleren (zon, wind, aardgas, geothermie, kernenergie, etc.), onder meer via het Klimaatfonds. Zo worden we minder afhankelijk van één of een beperkt aantal landen. Denk aan de verdere ontwikkeling van geothermie voor de verwarming van woningen, gebouwen, kassen en industrie. Ook wordt via energiediplomatie ingezet op importcorridors met partners binnen en buiten Europa. Voor het veilig gebruik van de diepe ondergrond voor waterstofopslag publiceert het kabinet in 2025 een visie, inclusief de benodigde maatregelen om de eerste opslag te realiseren.

Leveringszekerheid gas

Aangezien gas ook de komende jaren nog een belangrijke rol speelt in onze energievoorziening, borgt het kabinet de gasleveringszekerheid, voortbouwend op de maatregelen die de voorgaande jaren zijn ingezet om vraag te verminderen, de import te diversifiëren (voldoende LNG-importcapaciteit en aandacht voor langetermijncontracten), gasopslagen te vullen en nationale productie te optimaliseren. We schalen de gaswinning op de Noordzee op door een sectorakkoord te sluiten, waarbij de Rijksoverheid en sector samenwerken om investeringszekerheid en voorspelbaarheid van overheidsbeleid te vergroten. Er wordt geen gas meer gewonnen uit het Groningenveld.

Het kabinet komt met een wet waarmee zowel de crisisparaatheid op het gebied van gas wordt versterkt, als de robuustheid van het gassysteem wordt vergroot. Streven is om in Q4 2024 de internetconsultatie voor deze wet te starten. Voor een robuust gassysteem

is een goed functionerende gasmarkt essentieel. In EU-verband wordt hier dan ook actief op ingezet, bijvoorbeeld via de naderende herziening van de verordening op gasleveringszekerheid. Nederland zal hier actief pleiten voor een gemeenschappelijke inzet op besparing als belangrijkste maatregel om afhankelijkheden te verkleinen. Het kabinet bekijkt hoe de overheid, aanvullend op de markt, een proactievere rol kan innemen bij het borgen van het vullen van de gasopslagen.

Leveringszekerheid elektriciteit

De laatste Monitoring Leveringszekerheid elektriciteit van TenneT uit april 2024 laat zien dat de leveringszekerheid tot en met 2030 in Nederland goed geborgd is. Voor de periode na 2030 bestaat er meer onzekerheid. Het kabinet onderzoekt welke maatregelen nodig zijn om de leveringszekerheid (op langere termijn) te versterken en informeert de Kamer hierover eind 2024. Verder vergroten we onze leveringszekerheid door de interconnectiecapaciteit met onze buurlanden te versterken via internationale samenwerking op o.a. het Pentilaterale Energieforum.

Grondstoffen en circulaire economie

Circulaire maatregelen dragen bij aan de klimaat- en energiedoelstellingen. De beschikbaarheid van materialen is cruciaal voor de draagbaarheid, haalbaarheid en uitvoerbaarheid van transitie. Bij dijkversterking, kustverdediging en de bouwopgave zetten we in op verantwoord hergebruik van secundaire bouwstoffen. Om plastics circulair te maken, gebruiken we een combinatie van normeren, stimuleren en beprijzen. Als onderdeel van het bredere pakket is het kabinet is van plan om per 2028 een heffing op plastic in te voeren. In het najaar van 2024 wordt in kaart gebracht op welke manieren de plastic heffing kan worden vormgegeven en wat de beleidseffecten zijn. Ook wordt gekeken wat mogelijke alternatieve beprijzingsmaatregelen zijn voor het stimuleren van circulair plastic. Op basis hiervan vindt bij VJN2025 besluitvorming plaats.

Klimaatadaptatie

Door klimaatverandering wordt het natter in de winters, droger en warmer in de zomers. De weersextremen nemen toe, ook in Caribisch Nederland. De bodem en het grond- en oppervlaktewater verzilt. Het kabinet presenteert daarom in 2026 een nieuwe Nationale Klimaatadaptatie Strategie (NAS) met doelen voor infrastructuur, zoetwaterbeschikbaarheid, gezondheid, wonen, cultureel erfgoed, landbouw en natuur. Er komt een kabinetsbrede actieagenda hitte (2025). In 2024-2025 worden bovenregionale stresstesten wateroverlast uitgevoerd. Dan weten we wat de effecten kunnen zijn van een vergelijkbare bui als in Limburg (in 2021) ('waterbom'). In het najaar 2026 komt het kabinet met een beleidsprogramma 'Bodem, Ondergrond en Grondwater' zodat bodems klimaatbestendiger zijn.

Voor de funderingsproblematiek is er een nationale aanpak. In het najaar van 2026 ontvangt de Kamer een kwetsbaarheidsanalyse van de infrastructuur voor bodemdaling. Het KNMI gaat eerder en gericht (lokaler) waarschuwen om risico's terug te dringen en schade en slachtoffers te beperken. Ten behoeve van de stabiliteit van andere landen, zet het kabinet internationaal in op een integrale benadering van klimaatadaptatie waarbij ruimtelijke ordening, waterbeheer en voedselzekerheid centraal staan. Dit doet het kabinet middels klimaatdiplomatie, bilaterale samenwerking en export van onze kennis en kunde.

Zoetwater, drinkwater en grondwater

Voldoende, veilig en schoon water is van essentieel belang voor de drinkwatervoorziening, landbouw, industrie, energievoorziening, recreatie en de natuur, daarmee raakt het direct onze veiligheid, gezondheid en bestaanszekerheid. Voor de beschikbaarheid van voldoende en schoon zoetwater zet het kabinet in afstemming met de verschillende sectoren in op: bewust watergebruik, een robuust watersysteem en een toekomstbestendige drinkwatersector.

Het kabinet maakt inzichtelijk waar waterbeschikbaarheid en laagwater zomers een probleem kunnen geven, waar verzilting op termijn onafwendbaar is en welke concrete keuzes we daarin kunnen maken. In droge periodes is er niet genoeg water voor het huidige gebruik, dan moeten iedereen zuinig omgaan met water en volgen we de gemaakte afspraken over waterverdeling (verdringingsreeks). We onderzoeken welke grote (technische) ingrepen in ons watersysteem effectief en betaalbaar zijn om de beschikbaarheid van zoetwater te vergroten en verzilting tegen te gaan. In 2027 komt de Verankering waterverdeling en herijkte zoetwaterstrategie 2100 in het Nationaal Waterprogramma gereed. Deze inzichten en keuzes geven richting aan waar welke (nieuwe) functies haalbaar zijn en onder welke voorwaarden toegelaten kunnen worden. Deze maken onderdeel uit van het Ontwerp Nota Ruimte/ Nota Ruimte. Waar mogelijk houden we zoetwater vast en sturen we op slim verdelen. Voor een goed gebruik van ons grondwater reguleren we de onttrekkingen en stellen we de Nationale Grondwater Reserves vast. Vanwege het belang van de KRW en goede waterkwaliteit voor heel Nederland, zijn stappen noodzakelijk om de waterkwaliteit aan te pakken. Er worden stappen gezet in onder andere de landbouwsector, zoals de uitspoeling van mest en gewasbeschermingsmiddelen, de industrie en het reduceren van geneesmiddelenresiduen, als onderdeel van de brede, bestaande aanpak voor water. De stikstof- en fosfaatnormen in oppervlaktewater worden in lijn gebracht met de ons omringende landen.

Rivieren

Rivieren zijn van groot belang voor Nederland, voor goederenvervoer per binnenvaart, zoetwaterbeschikbaarheid, waterberging, industrie, natuur en recreatie. Klimaatverandering en uitslijtende rivierbodems belemmeren de gewenste zoetwaterverdeling over ons land, de bevaarbaarheid van de rivieren en leiden ook tot verdroging in de uiterwaarden en het achterland. Daarbij moet het rivierengebied ook beschermd worden tegen hoogwater. In lijn met het Programma Integraal Riviermanagement zet het

kabinet in op een rivierengebied dat klaar is voor de toekomst. Dit wordt uitgewerkt in een hernieuwd programma Ruimte voor de Rivier met maatregelen voor de korte en waar mogelijk lange termijn gericht op herstel van rivierbodems en ruimte voor hoge rivierafvoeren. In 2026 zijn de nationale beleidskeuzes en het type benodigde maatregelen uitgewerkt.

Waterveiligheid

Voor Nederland met zijn laaggelegen ligging en doorsneden door vele rivieren, geldt dat het werken aan de waterveiligheid nooit af is. Daarom is het belangrijk om onze dijken voortvarend en tijdig te blijven versterken, ook met het oog op de gevolgen van klimaatverandering, zoals verwachte zeespiegelstijging en hogere rivierafvoeren. Het kabinet herijkt hiervoor samen met de waterschappen en Rijkswaterstaat het Hoogwater Beschermingsprogramma (HWBP). Enerzijds door het scherper bepalen van de dijkversterkingsopgaven (waarbij eerdere bandbreedtes worden verkleind) en anderzijds het verbeteren van de sturing en aanpak van het HWBP en vernieuwen van lopende financiële afspraken. Eind 2025 worden hierover bestuurlijke afspraken gemaakt.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

Het perceel kernenergie van het Klimaatfonds wordt met €9,5 miljard verhoogd voor de bouw van de twee extra kerncentrales. Het budget voor het Klimaatfonds voor de ontwikkeling van batterijen en groene waterstof wordt (naar rato van het huidige budget) verlaagd met €1,2 miljard. Alle wijzigingen in het Klimaatfonds zijn opgenomen in de Klimaatfondsbegroting en toegelicht in Meerjarenprogramma Klimaatfonds 2025. In het Hoofdlijnenakkoord is een korting van €1 miljard op de prijsrisicobuffer van de SDE++ toegepast. Wanneer tekorten ontstaan die niet met de prijsrisicobuffer kunnen worden opgevangen, zal dit uit begrotingsreserve duurzame energie worden gedekt. De verdere budgettaire verwerking van de taakstelling op de middelen voor de SDE++ wordt in de KGG-begroting opgenomen. De heffing op

plastic of alternatieve beprijzingsmaatregelen hebben een beoogde netto-opbrengst van €547 miljoen structureel.

De investeringsopgave bij de klimaat- en energietransitie kan niet enkel door publieke middelen gedragen worden. Een groene financiële sector maakt het goedkoper voor bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers om de transitie te financieren en kan zo groeikansen bieden voor ondernemers en de druk op publieke middelen beperken. Het kabinet zet dan ook in op een innovatieve financiële sector die de kansen op het gebied van verdere vergroening grijpt, met focus op het opschalen en mobiliseren van de private financiering voor de transitie, onder meer met investeringen van de Europese Investeringsbank (EIB).

6a

Zorg

De toegang tot zorg wordt gelijkwaardiger. Je urgentie wordt leidend. Het afwenden van onbeheersbare arbeidsmarkttekorten heeft grote prioriteit en we gaan voor een gezonder en fitter Nederland.

Onze zorg is van onschatbare waarde en staat al langere tijd onder grote druk. Het wordt steeds lastiger voor medewerkers om de groeiende zorgvraag op te vangen. Een ongelijke toegang tot zorg, waarbij veel mensen zorg mijden uit angst voor de kosten, is ongewenst. Ze worden vaak later een ziekere en duurdere patiënt. Niet blijven doorlopen met medische klachten is een effectieve vorm van preventie. Met het flink verlagen van het eigen risico creëert het kabinet een gelijkwaardigere toegang tot zorg, waarbij je urgentie leidend wordt.

Zorg is mensenwerk. Voorkomen moet worden dat het arbeidsmarkttekort onbeheersbaar wordt. We kunnen niet afwachten wat er gebeurt als er te weinig ambulanceverpleegkundigen zijn om uit te rukken in geval van nood, als er te weinig chirurgen en operatieassistenten zijn om noodzakelijke operaties uit te voeren, als er te weinig behandelaars zijn voor mensen met mentale problemen, als er te weinig zorg hulpen zijn om een broodje te smeren voor mensen die dat vanwege een handicap zelf niet kunnen of als er te weinig verzorgenden zijn om onze alleroudsten te helpen bij het wassen, aankleden, haren kammen of tanden poetsen.

Het is geen gemakkelijke tijd om deze problemen op te lossen. Het geld is op en houdbare zorgkosten zijn van belang. Al is het maar omdat mensen die ziek zijn veel zorgkosten maken. Toch zien we momentum. Overal in het land bruist het van de ontwikkelingen die het onbeheersbare arbeidsmarkttekort kunnen afwenden. Belangrijke ambities zoals een gezond opgroeiende jeugd, een fitter en sportiever Nederland en het voorkomen van ziekte, blijven - ook als het financieel even tegenzit - een belangrijk deel van ons beleid bepalen. Voorkomen blijft immers beter dan genezen.

Thema 1: Een gelijkwaardigere toegang tot zorg

‘Steeds meer mensen mijden zorg om financiële redenen’ (NIVEL). ‘Als we niets doen stevenen we af op een harde tweedeling. Aan de ene kant staan dan de mensen voor wie de zorg nog steeds beschikbaar is, omdat zij de weg kennen en over voldoende middelen beschikken. Aan de andere kant staan dan de mensen die niet over voldoende middelen beschikken en de weg niet kennen’ (De Nederlandse Zorgautoriteit).

Het eigen risico wordt in 2025 en 2026 bevroren op 385 euro en vanaf 2027 fors verlaagd naar 165 euro. En in het ziekenhuis gaat een maximum van 50 euro per behandelprestatie gelden. Omdat het een substantiële verlaging betreft wordt een wetgevingstermijn van twee jaar gehanteerd. In 2025 en 2026 vindt er daarom een nader in te vullen lastenverlichting van 2,5 miljard euro voor burgers plaats. Mensen met lagere inkomens krijgen straks meer zorgtoeslag. De zorgpremie, die als gevolg van de publiek-private verhoudingen zoals vastgelegd in zorgverzekeringswet navenant stijgt, worden voor burgers per saldo volledig gecompenseerd via een verlaging van de inkomstenbelasting en voor bedrijven via de AOF-premie. De forse verlaging van het eigen risico betreft een intensivering van per saldo 4,3 miljard euro. De verwachting is dat met een flink lager eigen risico meer mensen zich bij klachten laten doorsturen naar een medisch specialist. We houden hier rekening mee bij de financiële ruimte voor het zorgaanbod in onze ziekenhuizen, maar omdat het zorgaanbod onvoldoende mee kan groeien met de grotere zorgvraag wordt de wachtlijst ook langer en wordt ingezet op versterking van de triage. De zorgvrager met de grootste urgentie wordt als eerste van de wachtlijst gehaald. Op deze wijze organiseren we een gelijkwaardigere toegang tot medisch specialistische zorg, waarbij je urgentie

leidend wordt in plaats van dat je als patiënt je zorgen moet maken om de aanslag op je eigen risico.

Thema 2: Afwenden van een onbeheersbaar arbeidsmarkttekort

De voorbije jaren zijn grote stappen gezet om per medewerker steeds meer patiënten te helpen. Desondanks ligt er een prognose van een onbeheersbaar arbeidsmarkttekort van bijna 200.000 medewerkers in zorg en welzijn in 2033. Het is ondenkbaar dat we dat op z'n beloop laten. Je kunt een beenbreuk niet laten zitten, op straat blijven liggen na een zwaar ongeluk, doorlopen met een blindedarmontsteking, niet meer gewassen worden als hulpbehoevende oudere of maar aan je lot worden overgelaten worden met een baby in stuitligging in je buik. Het kan gewoon niet. Het aanpakken van de personeelskrapte heeft grote prioriteit voor dit kabinet. Waar we het hebben over medewerkers, gaat het bijvoorbeeld om artsen, verpleegkundigen, verzorgenden, helpenden welzijnsmedewerkers, fysiotherapeuten of andere beroepen in zorg en welzijn.

Het is onmogelijk om deze arbeidsmarkttekorten af te wenden door steeds meer mensen van buiten de zorg aan te trekken, daar zijn immers ook grote tekorten. We zullen het moeten doen met de mensen die nu al in de zorg werken en de natuurlijke aanwas. Dat vraagt grote inspanningen, maar het kan. Er is momentum om oplossingen waar we het al zo lang over hebben nu echt mogelijk te maken. Het kabinet zet in langs drie lijnen:

Halveren van de administratietijd in 2030. Als we de administratietijd weten te halveren naar zo'n 20% van de werktijd, zijn we er voor de komende jaren al. Revolutionair zijn de mogelijkheden die generatieve kunstmatige intelligentie (AI) in de zorg heeft. We willen dat organisaties zich hier op voorbereiden. Middels AI kan de arts een patiëntendossier laten samenvatten wat veel voorbereidingstijd scheelt. Een praktijkproef laat zien dat de administratietijd van een consult teruggebracht kan worden van 7 minuten

naar minder dan 16 seconden. Met behulp van AI kunnen zelfs conceptbrieven en e-mails automatisch gegenereerd worden, zowel in het jargon van de medisch specialist als in begrijpelijke taal voor de patiënt. Voorlopers in de introductie van generatieve AI in de ziekenhuiszorg, brengen in beeld hoe dit veilig en zorgvuldig kan. Het kabinet zal de wet- en regelgeving die hiervoor nodig is prioritair oppakken en de voorlopers ondersteunen in hun veelbelovende doel: *#NooitMeerTikken*. Diagnostische AI wordt van een medisch-ethisch kader voorzien. Het kabinet gaat de databeschikbaarheid en gegevensuitwisseling in zorg en welzijn versneld verbeteren. Daarbij let het kabinet goed op privacy en gegevensbeveiliging. Uitgangspunt is dat de burger de keuze heeft om gegevens al dan niet ter beschikking te stellen middels een opt out.

Het verlagen van de administratietijd is een verantwoordelijkheid van ons allemaal. We ondersteunen de zorgkantoren, verzekeraars en aanbieders bij het ontregelen van de zorg, maar steken ook de hand in eigen boezem. Wet- en regelgeving die tot onnodige administratietijd leidt wordt opgeheven. Vertrouwen in medewerkers wordt het uitgangspunt. De uitvraag moet minder. Samen met het zorgveld en de hiertoe aangestelde gezanten stellen we een werkagenda op. Standaardiseren wordt de norm. Verschillen in regels en vereisten die zorgverzekeraars en zorgkantoren van zorgorganisaties verlangen, worden gelijkgetrokken. Digitaal werken scheelt veel tijd en wordt met prioriteit gestimuleerd in de wijkverpleging, verpleeghuizen en gehandicaptenzorg. Bewezen digitale werkvormen kunnen versneld worden ingezet door de Stimuleringsregeling technologie ondersteuning en zorg. Patiënten kunnen zo bijvoorbeeld voorafgaand aan hun consult online alvast hun vragenlijst invullen waardoor de zorgverlener bij de voorbereiding van het consult al veel informatie heeft voor het vormen van een beeld over wat de patiënt nodig heeft. Het kabinet stimuleert dat medewerkers de juiste vaardigheden hebben voor digitaal werken.

De juiste inzet van medewerkers. Nog steeds worden medewerkers ingezet daar waar dat niet of veel minder zou hoeven. Een voorbeeld hiervan is het veertien keer per week inzetten van een thuiszorgmedewerker om iemand die gebruik maakt van een rolstoel in en uit bed te helpen, terwijl betrokkene het graag zelf zou doen met behulp van een plafondlift, maar deze niet krijgt. Het kabinet voert daarom arbitrage tussen zorgwetten in, waarbij de minste inzet van medewerkers uitgangspunt wordt. Het kabinet hecht eraan dat medewerkers goed kunnen samenwerken met mantelzorgers en vrijwilligers, zodat zij samen meer kunnen betekenen voor de patiënt, waarbij de belastbaarheid van de mantelzorger niet uit het oog wordt verloren. Er wordt gewerkt aan het vergroten van de bekendheid van het recht op flexibel werken, wat werknemers in kunnen zetten om werk en mantelzorg te combineren, en aan de administratieve vereenvoudiging van het verlofstelsel. Ook hebben we extra aandacht voor medische innovaties die de inzet van medewerkers vermindert en tegelijk de belasting voor de patiënt vermindert. Bijvoorbeeld daar waar een modernere manier van behandelen zoals de TAVI kan worden ingezet om een openhartoperatie te voorkomen bij een beschadigde hartklep. Het kabinet maakt afspraken over het toetsen van de effectiviteit van bestaande en veelbelovende innovatieve zorg. In kaart wordt gebracht welke zorg juist in of uit kan stromen. Het is van belang dat bewezen effectieve zorg voor iedereen beschikbaar is. Zorg die niet effectief is hoort niet in het pakket thuis en moet dan ook uit het pakket stromen. Het kabinet zal waar nodig wet- en regelgeving aanpassen zodat het Zorginstituut en zorgpartijen scherpere keuzes kunnen maken.

Vergroten vakmanschap en werkplezier. We werken voor het einde van het jaar een leidraad vakmanschap en werkplezier uit, geïnspireerd op de aanpak van een aantal voorlopers in de zorg en welzijn. Het kabinet heeft hiermee als doel dat mensen graag blijven werken in zorg en welzijn. Hierbij gaat het kabinet in op de bekostiging van de verschillende opleidingsvormen, waaronder medische vervolgopleidingen en bij- en nascholing, bijvoorbeeld voor palliatieve zorg. In deze

leidraad gaan we ook in op het aantrekkelijker maken van werken in zorg en welzijn door meer autonomie en vertrouwen, en staan we stil bij de verhouding van flexibel en vast personeel. Tegelijkertijd gaan we in op de mogelijkheden voor medewerkers in loondienst om bij meerdere organisaties en op meerdere plekken in de regio kunnen werken. Er zijn praktijkvoorbeelden van medewerkers die in de thuiszorg werken die veel vertrouwen en verantwoordelijkheid krijgen. De klanttevredenheid is daar hoog en de inzet van zorguren lager. Een grote domper op het werkplezier is agressie tegen medewerkers. Het kabinet voert een taakstrafverbod in voor fysiek geweld tegen hulpverleners in zorg en welzijn. Dit wordt nader toegelicht in hoofdstuk 8. Daarnaast komt het kabinet met een campagne in 2025: Agressie tegen hulpverleners, dat doe je niet!

Thema 3: Aanvullend hoofdlijnenakkoord voor een toegankelijker zorglandschap

Het bestaande zorgakkoord wordt verbreed, geïntensiveerd en geconcretiseerd in een aanvullend zorg en welzijnsakkoord tot en met 2028, waarin we het verschil willen maken voor de mensen die zorg nodig hebben. In dit nieuwe akkoord staan de gelijkwaardigere toegang tot zorg en welzijn en het afwenden van het arbeidsmarkttekort centraal. Beide kerndoelen worden ondersteund door de huidige beweging in het IZA om het medisch zorglandschap naar de voorkant te versterken, dit zullen we verder concretiseren. In een wijk, in een dorp en ook in een krimpregio zijn vaak de huisarts en de wijkverpleegkundige het eerste aanspreekpunt voor mensen met een medische zorgvraag. Het kabinet versterkt daarom de onderlinge samenwerking in de eerstelijnszorg. De eerstelijnszorg is een cruciale schakel in ons zorglandschap voor een doorverwijzing naar medisch specialistische zorg. Het kabinet zet in op voldoende praktijkhoudende huisartsen, het verlagen van drempels voor startende praktijkhouders zodat het makkelijker wordt een huisartsenpraktijk over te nemen en meer mensen toegang tot goede huisartsenzorg te bieden. De huisarts heeft meer tijd

om goed te luisteren naar de behoefte van de patiënt, zodat er een betere keuze gemaakt kan worden over het vervolgtraject, dat bij sociale problemen ook een vervolg bij een welzijnswerker kan zijn. En de huisarts ontlast met behulp van praktijkondersteuners het ziekenhuis.

Eenmaal doorverwezen naar een dichtbij gelegen kleiner ziekenhuis in de stad of een streekziekenhuis in de regio bouwt de patiënt een zorgrelatie op met zijn of haar specialist. Mocht er op enig moment een complexe operatie nodig zijn, zoals bijvoorbeeld een openhartoperatie, dan wordt er doorverwezen naar een hooggespecialiseerd ziekenhuis. De patiënt gaat zodra het kan, na de operatie weer terug naar het eigen ziekenhuis, waar de eigen specialist de zorg overneemt en naasten gemakkelijker op bezoek kunnen komen. Het kabinet wil ervoor zorgen dat ziekenhuizen meer samenwerken en dat streekziekenhuizen in zo volwaardig mogelijke vorm behouden blijven. Grote ziekenhuizen gaan kleine ziekenhuizen ondersteunen, zodat zij goede zorg kunnen leveren en operaties van meer eenvoudiger aard worden niet langer gecentreerd. Dit komt de toegankelijkheid voor patiënten ten goede die minder hoeft te reizen en maakt dat meer specialisten reden hebben om in het perifere ziekenhuis te blijven werken. Het kabinet wil met zorgverzekeraars afspreken dat zij meerjarige financiële afspraken met ziekenhuizen maken zodat ziekenhuizen meer zekerheid kunnen bieden over hun financiële toekomst wat medewerkers meer zekerheid geeft om te blijven en ervoor zorgt dat gebruikers van ziekenhuiszorg minder vaak naar de stad hoeven te reizen voor ziekenhuiszorg. Het kabinet wil ervoor zorgen dat de beschikbaarheid van spoedeisende zorg en acute verloskunde in iedere regio goed geregeld is. Het kabinet zal daarom de regelgeving aanpassen die gevolgd moet worden als een ziekenhuis overweegt het aanbod van acute zorg op een bepaalde locatie te beperken. Omdat hier tijd voor nodig is, stelt het kabinet tot die tijd een handreiking op voor wat er in de tussentijd nodig is om te voorkomen dat de beschikbaarheid van de spoedzorg in het geding komt. Daarnaast gaat het kabinet de telefonische

bereikbaarheid van spoedzorg verbeteren door zorgcoördinatie.

We willen dat de acute spoedeisende hulp, acute verloskunde en de intensive care afdelingen gefinancierd worden op basis van een vast budget. De NZa wordt gevraagd gefaseerd en zo snel mogelijk budgetbesteding mogelijk te maken. Dit geeft zekerheid voor kleinere ziekenhuizen en maakt samenwerking gemakkelijker. Zorgverzekeraars kopen deze zorg in op dezelfde manier als ambulancezorg. Op deze manier werkt het kabinet aan minder marktwerking in de zorg en toegankelijkere zorg in de regio. De minister van VWS stuurt de Tweede Kamer dit najaar een notitie met de visie van het kabinet op marktwerking in de zorg. We willen voor het einde van 2024 een aanvullend akkoord sluiten voor de jaren 2025 - 2028. Met deze afspraken maken we samen met de partijen een structurele beperking van de uitgavengroei mogelijk door de beweging naar zorg en ondersteuning in de eigen omgeving en regio en de inzet van digitale hulpmiddelen voor patiënten en cliënten.

Thema 4: Hoofdpijnenakkoord onderdeel ouderenzorg

Onze ouderen verdienen zorg en ondersteuning die bijdraagt aan hun kwaliteit van leven. Er zijn steeds meer ouderen die nu of in de toekomst zorg nodig hebben. Zij moeten erop kunnen rekenen dat de zorg voor hen klaar staat als zij die nodig hebben. We kunnen onze ouderen, die onze welvaart en samenleving hebben opgebouwd, niet opzadelen met zorgen over of er voor hen wel zorg of een geschikte woning is als ze zorgafhankelijk worden. De ouderenzorg is hopeloos versnipperd over verschillende zorgwetten. Mensen raken verdwaald tussen zorgloketten die naar elkaar wijzen voor vergoeding. Het kabinet zorgt ervoor dat zorgwetten beter op elkaar worden afgestemd en daar waar doorrekeningen aantonen dat het goedkoper en efficiënter kan, worden voorbereidingen getroffen om ze ook samen te voegen.

De grootste arbeidsmarkttekorten worden verwacht in de ouderenzorg. Daarnaast liggen er veel financiële uitdagingen. Het kabinet zal het voortouw nemen tot een hoofdlijnenakkoord voor de ouderenzorg waarin de onbeheersbare arbeidsmarkttekorten worden afgewend en de ouderenzorg daarmee ook financieel houdbaar wordt. Het is ondenkbaar dat we dit op zijn beloop laten. Er zijn genoeg verzorgenden nodig om hulpbehoevende ouderen te helpen bij het opstaan, wassen, aankleden, haren kammen, tanden poetsen en het maken van een praatje of een ommetje. We kunnen ze niet aan hun lot overlaten. Voldoende medewerkers en voldoende opgeleide medewerkers staat in de verpleeghuizen gelijk aan kwaliteit. De administratietijd in de verpleeghuizen is ongeveer 35%, terwijl bewoners er maar 1 keer komen wonen. We sturen daarom aan op een halvering in 2030. Generatieve kunstmatige intelligentie kan ook hier een revolutie veroorzaken. Denk alleen al aan de dagelijkse overdrachten van bewonersdossiers tussen de verschillende diensten. Daarnaast zal ook hier het kabinet de hand in eigen boezem steken en wetgeving doorlichten en verbetervoorstellen doen zoals het beëindigen van het systeem van herindicaties voor mensen die in een verpleeghuis wonen. De indicatiestelling blijft gebruikt worden voor de urgentie op de wachtlijst. Ondanks dat er al langer breed politiek draagvlak is om stervenden zelf te laten beslissen over waar ze willen overlijden, schuurt dat nog steeds met de praktijk. Palliatieve en terminale zorg moeten een vanzelfsprekend onderdeel worden van reguliere zorg. Het kabinet onderzoekt welke aanpassingen hiervoor nodig zijn in de verschillende zorgwetten.

Het kabinet zal voldoende geschikte huisvesting voor ouderen moeten realiseren. Het aantal ouderen met dementie zal de komende jaren fors toenemen. Dat zal de voornaamste reden zijn om te verhuizen naar een meer geschikte woonomgeving. Op geclusterde zelfstandige woonvormen voor ouderen wordt reeds ingezet. Voor ouderen voor wie een plek in het verpleeghuis nog niet aan de orde is, maar de zorgafhankelijkheid wel al gevorderd is, zullen we middels nadere doorrekeningen ook de terugkeer

van de verzorgingshuizen (een gezamenlijk huis met toezicht in de nacht) onderzoeken. De meest kwetsbare zorgafhankelijke ouderen kunnen terecht in een verpleeghuis. In 2025 zullen we dan ook bezien hoe we de investering van 600 miljoen voor betere ouderenzorg voor bijvoorbeeld zorg-/verpleegplekken zullen inzetten. In samenwerking tussen de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke ordening en de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zet dit kabinet in op de realisatie van 290.000 woningen voor ouderen in 2030. De staatssecretaris van Langdurige en Maatschappelijke Zorg gaat over de kwaliteit in de zorginstellingen en de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over de gebouwde omgeving. Het programma WOZO wordt langs deze lijnen opgedeeld.

Thema 5: Zorg voor jongeren die dit het meest nodig hebben

Het kabinet werkt samen met de organisaties in de jeugdzorg (jeugdhulp, jeugdbescherming en reclassering), onderwijs en gemeenten verder aan de uitvoering van de Hervormingsagenda Jeugd en het doorvoeren, conform advies Algemene Rekenkamer en Afdeling advisering Raad van State, van hervormingen in de structuur van taken, bevoegdheden en indicatiestelling om de prestaties van de jeugdzorg te verbeteren.

Het kabinet wil in de eerste plaats voorkomen dat steeds meer kinderen, jongeren en gezinnen hulp nodig hebben. Nu doet al één op de zeven jongeren en kinderen een beroep op jeugdzorg, waar dit in 2000 nog één op de 27 kinderen was. Dat kan en moet minder, want dit is (ook financieel en qua arbeidsmarkt) niet houdbaar en moet dus anders. Juist ook om ervoor te kunnen zorgen dat de meest kwetsbare kinderen en jongeren die specialistische zorg echt nodig hebben de zorg krijgen die ze verdienen en niet eindeloos op wachtlijsten staan. Het kabinet zal daartoe met een wetsvoorstel komen. Daarbij zet het kabinet onder andere in op het versterken van sociale netwerken in de buurt. We willen er ook naar toe dat

gezinnen worden ondersteund door stevige lokale wijkteams, waar je voor de meeste vragen terecht kan. Voor eenvoudige vragen wordt namelijk nu nog te vaak verwezen naar een specialist. Vier op de tien gezinnen ervaart problemen op meerdere domeinen zoals armoede en schulden, huisvesting, zorg en veiligheid. Jeugdhulp is niet altijd het juiste of enige antwoord voor deze gezinnen. Daarom gaat het kabinet met gemeenten inzetten op een veel meer gezamenlijke aanpak. We geven een steuntje in de rug waar dat nodig is, maar de opvoeding blijft natuurlijk altijd een verantwoordelijkheid van de ouders.

Door minder verschillende regels te maken voor de specialistische jeugdzorg pakt het kabinet daarnaast de bureaucratie aan. Het kabinet stuurt nog dit jaar regelgeving naar de Tweede Kamer waarin is vastgelegd welke specialistische jeugdhulp beschikbaar moet zijn.

Lokale wijkteams, jeugdhulp, jeugdbescherming, en andere organisaties gaan nauwer samenwerken. Zo kunnen ze sneller op het gezin gerichte passende hulp bieden. Op die manier vergroten we de veiligheid voor kinderen en verminderen we het aantal uithuisplaatsingen.

Kinderen en jongeren die toch even niet thuis kunnen wonen, ontvangen zo dicht mogelijk bij huis liefdevolle hulp. De gesloten jeugdzorg wordt zo snel mogelijk afgebouwd. In plaats hiervan kom er een alternatief aanbod. Het kabinet gaat hier zo snel mogelijk mee aan de slag. Regio's en aanbieders zullen hierbij worden ondersteund.

Thema 6: Naar een gezonder, sportiever en fitter Nederland

Voorkomen is beter dan genezen. Het kabinet neemt daarom maatregelen om de gezondheid van alle Nederlanders te beschermen en te bevorderen, waaronder mentale gezondheid. Hiertoe werken we een samenhangende effectieve preventiestrategie uit.

Ons doel is een gezonde generatie in 2040. We stimuleren onder andere een gezondere leef- en schoolomgeving. We staan voor vrije keuzes. Kinderen en jongeren hebben echter niet altijd de mogelijkheid zelf een weloverwogen keuze te maken. Daar ligt een taak voor de overheid. Daarom gaan we marketing van ongezonde producten gericht op kinderen en jongeren tegen, rekening houdend met de proportionaliteit van (met name) de wettelijke maatregelen voor de betrokken partijen, waaronder de regeldruk voor ondernemers. We dringen met een actieplan met een focus op jongeren het vapes terug en voeren campagne over de negatieve gezondheids- en maatschappelijke consequenties van het kopen en gebruiken van illegale drugs. Door dit zichtbaar te maken, willen we dit bewustzijn versterken. We hebben daarnaast volop aandacht voor de mentale gezondheid van jongeren en studenten.

Het kabinet neemt de zorgen om de gedaalde vaccinatiegraden zeer serieus. Daarom maken we het onder andere makkelijker om vaccinaties te krijgen, met name in wijken en gebieden waar de vaccinatiegraad achterblijft. We zetten in op het vergroten van het vertrouwen in vaccinaties door begrijpelijke en doelgroepgerichte voorlichting. En door het tegengaan van onjuiste medische informatie, over vaccinaties, maar ook over andere onderwerpen.

Het lukt onvoldoende om investeringen in preventie vooraf te relateren aan besparingen later. Daarom werken we samen met organisaties in de zorg aan een investeringsmodel voor preventie. We maken afspraken met gemeenten over de inzet van bewezen effectieve maatregelen, zoals valpreventie, kansrijke start en het bevorderen van seksuele gezondheid.

Het kabinet wil dat iedereen veilig kan sporten en bewegen. Daarom hebben we volop aandacht voor integriteit binnen de sport. We zetten in op voldoende bewegen en dragen zo bij aan een gezonde leefstijl en een verhoging van ons fysieke en mentale welzijn. Daarom ondersteunen we de sportinfrastructuur en duurzame leefomgeving die uitnodigt tot bewegen.

Er is extra aandacht voor groepen die minder sporten en bewegen. Vanzelfsprekend blijven we (top)sport en evenementen ondersteunen. Dit werken we komende maanden uit.

Het kabinet maakt afspraken over hoe beleid op andere terreinen de gezondheid kan bevorderen. Bijvoorbeeld over een goede luchtkwaliteit, effectieve schuldhulpverlening en de aanpak van schimmelwoningen.

Thema 7: Zorgvuldige afweging medisch-ethische wetgeving

De wettelijke kaders van (onderzoek naar) embryo's, abortus en euthanasie blijven ongewijzigd, behoudens onvoorziene en belangwekkende ontwikkelingen. Denk hierbij aan nieuwe (wetenschappelijke) inzichten en mogelijkheden, wetsevaluaties en adviezen van bijvoorbeeld de Gezondheidsraad. Het kabinet heeft aandacht voor de lopende wijziging van de Embryowet. Ook de voortgezette behandeling van twee aanhangige initiatiefvoorstellen kunnen leiden tot een wijziging van de wettelijke kaders. Bij wetswijzigingen op medisch-ethisch vlak betreft het kabinet specifiek ook (vooraf) de beroepsgroepen.

Onderwijs

De overheid heeft een grondwettelijke opdracht om zorg te dragen voor goed onderwijs voor iedereen. Goed onderwijs is de basis voor de toekomst. Het bepaalt of de kinderen van nu straks kunnen meedoen in de samenleving en bouwen aan het Nederland van morgen. Goed onderwijs maakt mensen ook veerkrachtig en weerbaar, dat is cruciaal voor bestaanszekerheid.

De Inspectie van het Onderwijs luidt echter al jaren de noodklok over de staat van ons onderwijs. Steeds meer leerlingen en studenten beheersen het lezen, schrijven en rekenen niet goed.² De onderwijskwaliteit staat onder druk, ook door het tekort aan leraren en schoolleiders waardoor lessen uitvallen. Onderwijsinspecteurs geven twintig procent van de onderzochte scholen een onvoldoende. Wij willen dat de vaardigheden van elke leerling en student op orde zijn. Wij zetten de komende jaren alles op alles om de onderwijskwaliteit te herstellen.

We hebben te maken met internationale concurrentie en tekorten op de arbeidsmarkt. Iedere sector schreeuwt om goed opgeleide vakmensen en slimme oplossingen. Tegelijkertijd laat de hardnekkige arbeidsmarktkrapte zien dat er grenzen zijn aan wat we in Nederland kunnen doen en maken: ‘niet alles kan, en zeker niet tegelijkertijd’.³ Daar is nauwe samenwerking tussen overheid, opleiders, werkgevers, werknemers, werkzoekenden en studenten voor nodig. Extra uitdagingen zijn er voor regio’s die een forse krimp van de omvang van hun bevolking zien. Wij willen dat in deze regio’s voldoende onderwijsaanbod beschikbaar blijft, dat bovendien goed bereikbaar is.

Onderzoek, onderwijs en wetenschap spelen een belangrijke rol in een goed functionerende, democratische en innovatieve samenleving, waaronder in vitale regio’s. Kennis en innovatie zijn de motor van

onze samenleving, dragen bij aan onze brede welvaart en concurrentiepositie en helpen om de juiste vragen te blijven stellen. Tegelijkertijd moet er bezuinigd worden. Wij moeten realistisch zijn in wat we kunnen doen, ook met minder ambtenaren, en moeten dus scherpe keuzes maken. De kwaliteit van het onderwijs verbeteren en ons land klaarstomen voor de toekomst – dat zijn onze prioriteiten voor de komende vier jaar.

1. Herstelplan kwaliteit onderwijs

Om de kwaliteit van het onderwijs te verhogen, werkt het kabinet aan een Herstelplan kwaliteit onderwijs. Daarmee brengen we focus op lezen, schrijven en rekenen, en op andere zaken die randvoorwaardelijk zijn om de kwaliteit van het onderwijs sterk te kunnen verbeteren. Het moet beter en het kan beter. Daarvoor gebruiken we kennis uit binnen- en buitenland, uit praktijk en wetenschap.

We organiseren de komende maanden meerdere uitwisselingen met leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, onderwijsinspecteurs en wetenschappers. En we laten ons inspireren door de ideeën van leerlingen, studenten en hun ouders. Zo ontwikkelen we onze plannen samen met de mensen om wie het gaat. Binnen die veelheid aan ideeën en inzichten zijn heldere keuzes nodig en die zullen wij ook maken. We stoppen met losse maatregelen en geven meerjarig en samenhangend richting.

² Dat blijkt onder meer uit PISA, een internationaal vergelijkend onderzoek dat de kennis en vaardigheden van vijftienjarige leerlingen test op het gebied van lezen, wiskunde en natuurwetenschappen.

³ Quote Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.

We sturen voor de begrotingsbehandeling van OCW van 2025 de hoofdlijnen voor het Herstelplan kwaliteit onderwijs naar de Tweede Kamer. Er ligt al een stevige basis: het *Masterplan basisvaardigheden*⁴ is gestart, evenals de uitwerking van het Onderwijsakkoord om te zorgen voor voldoende goed opgeleide leraren en schoolleiders⁵, plannen uit het Groeifonds worden in de praktijk uitgewerkt en er wordt steeds meer regionaal samengewerkt. Die koers houden we vast. Zo zorgen we voor rust en helderheid in het onderwijs. In het voorjaar van 2025 verwachten we het volledige Herstelplan kwaliteit onderwijs aan te kunnen bieden. Het krijgt in elk geval de volgende elementen:

Focus op lezen, schrijven en rekenen

- De focus van het Herstelplan kwaliteit onderwijs ligt op het verbeteren van lezen, schrijven en rekenen.
- We vernieuwen het curriculum. We maken het minder overladen door (het aantal) kerndoelen te herzien en aan te scherpen.
- We zorgen dat leerlingen op de toekomst en de arbeidsmarkt zijn voorbereid. Daarom hebben we aandacht voor burgerschap en digitale geletterdheid.
- We verwachten van leraren dat ze werken met onderwijsmethodes die bewezen effectief zijn vanuit de wetenschap en de praktijk en verder politiek neutraal zijn. Daarnaast zetten we in op neutrale en leeftijdsadequate doelen in zowel het basis- als voortgezet onderwijs, bijvoorbeeld waar het gaat om relationele en seksuele vorming. We bevorderen de kwaliteit en het doeltreffende gebruik van toetsen.
- Zolang het niveau van lezen, schrijven en rekenen van middelbare scholieren die gaan studeren nog niet op orde is, heeft het vervolgonderwijs de opgave om deze vaardigheden op niveau te brengen. Dat voorkomt studievertraging en uitval. Mbo-studenten worden daarom bijgespijkerd. Hogescholen en universiteiten moeten de Nederlandse taalvaardigheid bevorderen en verengelsing terugdringen. Hiervoor breiden wij de zorgplicht in de Wet internationalisering in balans uit.
- Burgerschapsonderwijs moet leerlingen weerbaar maken en hen voorbereiden op deelname aan een pluriforme maatschappij waarin iedereen zichzelf kan zijn. Burgerschapsonderwijs richt zich op de kernwaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. In het funderend onderwijs verduidelijken we de kerndoelen voor burgerschap in 2025 in de wet. Ook in het vervolgonderwijs geven we burgerschap meer aandacht: in het mbo verduidelijken we de wettelijke burgerschapsopdracht en in het hbo en wo kijken we met betrokkenen hoe burgerschap een betere plek in het onderwijs kan krijgen.
- De inspectie ziet scherp toe op naleving van de wettelijke burgerschapsopdracht zodat we tijdig kunnen ingrijpen als die niet goed wordt uitgevoerd. Dit kabinet vindt artikel 23 van de Grondwet een groot goed, waaraan niet zal worden getornd. De vrijheid van onderwijs schept verantwoordelijkheid en moet leiden tot een vrije en veilige leeromgeving voor alle leerlingen, waarin goed onderwijs wordt geborgd.
- Binnen de juridische kaders van de Grondwet worden stappen gezet om onwenselijke en excessieve elementen als anti-democratisch en anti-rechtsstatelijk onderwijs verder in te perken. We werken aan het wettelijke toezicht op informeel onderwijs met veel aandacht voor de uitvoerbaarheid. Het wetsvoorstel hierover gaat in het tweede deel van 2024 in internetconsultatie, zodat signalen van haat en geweld gevolgen krijgen.
- Alle kinderen moeten een goede start kunnen maken in het onderwijs. Voor- en vroegschoolse educatie (vve) voorkomt achterstanden en dringt ze terug. We gaan hier gericht op inzetten en trekken hierin samen met de gemeenten op.

Leraren en schoolleiders maken het verschil

- Het tekort aan leraren en schoolleiders bestrijden we door te bevorderen dat mensen zijnstromen en dat meer mensen naar de lerarenopleiding gaan en meer uren of voltijds werken. Ook willen we meer mannen voor de klas door de pabo aantrekkelijker

⁴ Kamerstukken, 2021-2022, 31 293, nr. 620. Masterplan basisvaardigheden.

⁵ Kamerstukken, 2021-2022, 31 293, nr. 615 en 27 923, nr. 449. Onderwijsakkoord en werkplan 'Samen voor het beste onderwijs'.

te maken met nieuwe opleidingen voor het jonge en oudere kind.

- Met het Wetsvoorstel strategisch personeelsbeleid bevorderen we goed werkgeverschap door scholen, bijvoorbeeld met meer vaste contracten, en beperken we externe inhuur van leraren. Dat maakt het beroep van leraar aantrekkelijker. Het wetsvoorstel wordt begin 2025 aangeboden aan de Tweede Kamer. Daarnaast stimuleren we met de vorming van de onderwijsregio's de samenwerking tussen scholen onderling, lerarenopleiders en de beroepsgroep in de regio.
- We willen de regeldruk en administratieve lasten fors verlagen en vragen aan leerlingen, ouders, leraren en schoolleiders wat hen in de weg staat. Verder komt er in 2025 een onderzoek van de Algemene Rekenkamer over de vermindering van regeldruk en administratieve lasten: ook dat onderzoek kunnen we goed benutten in onze aanpak.

We zorgen ervoor dat de randvoorwaarden op orde zijn om het Herstelplan kwaliteit onderwijs te laten slagen. De belangrijkste zijn de volgende.

Een veilig leerklimaat waarin ieder talent telt

- Om goed te kunnen leren en jezelf te ontplooiën is mentaal welzijn van leerlingen en studenten van groot belang. Je moet veilig jezelf kunnen zijn. Ongeacht waar je wortels liggen, van wie je houdt en of je man of vrouw bent of je geen van beiden voelt. Met het Wetsvoorstel vrij en veilig onderwijs komt er een meldplicht voor ernstige incidenten en een verplichte aanstelling van vertrouwenspersonen in het funderend onderwijs. Ook breiden we de bestaande meldplicht voor zedenmisdriven uit: van minderjarigen naar alle leerlingen en studenten. Het wetsvoorstel gaat in 2025 naar de Tweede Kamer en treedt in 2026 in werking. Mbo's, hogescholen en universiteiten krijgen daarnaast een zorgplicht voor sociale veiligheid.
- Voor leerlingen die extra ondersteuning of meer uitdaging nodig hebben, verbeteren we het passend onderwijs, zodat leerlingen op een reguliere school de beste ondersteuning krijgen, en we

verbeteren het speciaal onderwijs. We zorgen ervoor dat onderwijs en jeugdzorg beter met elkaar samenwerken ten behoeve van het kind en maken daarbij maatwerk mogelijk. Zo werken we ook toe naar inclusief onderwijs.

Maatschappelijke aanpak voor onderwijssucces

- De omstandigheden om te kunnen leren liggen voor een belangrijk deel buiten de school. Als één overheid bestrijden we kinderarmoede met een gezamenlijke aanpak voor zorg, onderwijs, leefomgeving en veiligheid. Het kabinet zet daarom de financiering van de gratis schoolmaaltijden structureel door. Voor kinderen en ouders is de school een vertrouwde plek. Vanuit deze laagdrempelige plaats kunnen we gezinnen die het moeilijk hebben, goed helpen. Bijvoorbeeld door ouders door te verwijzen naar hulp of educatief buitenschools aanbod.
- Met het programma School en Omgeving geven we de leerlingen die dat het hardste nodig hebben extra leer- en ontwikkeltijd. We vernieuwen de subsidieregeling hiervoor, met prioriteit voor de scholen met de 5% relatief hoogste onderwijsachterstanden. Het programma wordt vanaf 2028 duurzaam en structureel gefinancierd. De manier van financieren werken we uit.
- Bibliotheken zijn onmisbaar in de bestrijding van laaggeletterdheid en in de bevordering van leesvaardigheid, leesplezier en digitale geletterdheid. We versterken het bibliotheeknetwerk en de samenwerking tussen bibliotheken, kinderopvang, onderwijs, gemeenten en maatschappelijke organisaties. Ons doel is een doorlopende leeslijn van nul tot honderd jaar. Iedereen in Nederland moet goed kunnen lezen.

Duidelijkheid in rollen en bekostiging funderend onderwijs

- We bieden leraren, schoolleiders en bestuurders duidelijkheid met langetermijndoelen, consistente sturing en structurele financiering voor structurele taken. Ook dit gaat de regeldruk voor leraren en scholen verlagen. We ondersteunen hen ook bij

professionalisering en samenwerking. Tegelijkertijd grijpen wij eerder en steviger in als besturen hun wettelijke en maatschappelijke opdracht niet naleven.

- Geld moet zoveel mogelijk landen in de klas, door heldere normen te stellen voor onderwijspersoneel en overhead.
- In het funderend onderwijs gaan we de kleinscholentoeslag omvormen naar een dunbevolktheidstoelage, waardoor de middelen herschikt worden ten gunste van kleine scholen in dunbevolkte gebieden en regio's waar de laatste school van een richting dreigt te verdwijnen.

We compenseren schoolbesturen in het primair-voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs (voor 18- ten behoeve van de basisvaardigheden) voor de btw-verhoging op leermiddelen. Hierdoor kunnen scholen en mbo-instellingen blijven investeren in het verbeteren van lezen, schrijven en rekenen.

2. Opleiden en onderzoeken voor het Nederland van morgen

We onderstrepen het belang van alle vormen van vervolgonderwijs, mbo, hbo en universiteit. We moeten af van de opwaartse druk ('hoger is beter') in onze samenleving. We willen een onderwijsstelsel dat ervoor zorgt dat alle jongeren op een opleiding terechtkomen die het beste past bij hun talenten. Er mag geen talent verloren gaan.

We hebben speciaal oog voor opleidingen voor tekortberoepen, voor vitale regio's en voor het verhogen van de instroom van ondervertegenwoordigde groepen, en prioriteren daarbij sectoren die bijdragen aan de maatschappelijke opgaven. Samen met leerlingen, studenten, werkgevers, werknemers, onderzoekers en bestuurders bepalen we wat daarvoor nodig is en hoe we dit gaan doen. We kijken, onder andere op basis van interdepartementale beleidsonderzoeken, welke instrumenten we hiervoor kunnen inzetten. Tegelijkertijd zal de arbeidsmarkt blijven veranderen.

Daarom actualiseren we de curricula in het funderend onderwijs en helpen we mensen om zich met scholing voor te bereiden op de toekomst. Dit komt ook terug in de lerarenopleidingen.

We investeren – al is het niet op dezelfde schaal als voorheen – in een sterk, toegankelijk en toekomstbestendig stelsel van vervolgonderwijs en wetenschap. Dat houdt in: de brede en stabiele basis voor onderwijs, onderzoek en wetenschap zo sterk mogelijk houden zodat we de kennis en kunde van mensen zo goed mogelijk ontwikkelen, ook ten behoeve van maatschappelijke impact en valorisatie.

Onderwijs en onderzoek gericht op de opgaven waar Nederland voor staat

- We versterken en herwaarderen het praktijkgericht onderwijs, bijvoorbeeld met de structurele verankering van de praktijkgerichte havo, die zich onder andere op techniek en technologie richt. En we onderzoeken wat scholen en docenten nodig hebben wanneer zij praktijkgericht willen werken. We actualiseren het vmbo-curriculum en maken het vmbo zo toekomstbestendiger.
- Praktijkonderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en het mbo leiden vakmensen op, die onmisbaar zijn voor de arbeidsmarkt. Maar de eerste stappen op de arbeidsmarkt zijn soms moeilijk. Met het Wetsvoorstel van school naar duurzaam werk helpen we daarom jongeren bij de overgang naar werk. We bieden dit wetsvoorstel later dit jaar aan de Tweede Kamer aan.
- In de zomer van 2025 sluiten we een pact met studenten, werknemers, werkgevers en onderwijsinstellingen in het mbo om studenten gericht op te leiden voor strategische tekortsectoren en voor de verwachte maatschappelijke opgaven waar Nederland voor staat op het gebied van andere zorg, techniek en onderwijs. Het pact heeft ook aandacht voor vrouwen in de techniek en voor kleinschalig vakmanschap voor behoud van erfgoed in de regio. Het pact is een aanvulling op het stagepact mbo en op de werkagenda mbo, en

sectorspecifieke samenwerkingsverbanden zoals het groenpact, waarmee we doorgaan.

- Door de inzet van krimpmedelen voor het mbo en hbo zorgen we ervoor dat cruciale opleidingen die relevant zijn voor de arbeidsmarkt niet verloren gaan. Met de sector helpen we studenten de juiste studie te kiezen om switchen en uitval te voorkomen. Hierbij hoort ook, binnen het hoger onderwijs, het tegengaan van de opwaartse druk en het stimuleren van een keuze voor het hbo. Het bindend studieadvies voor het hbo en wo wordt niet versoepeld en selectie aan de poort blijft onverminderd mogelijk. We willen dat universiteiten zich meer profileren en meer samenwerken, zowel nationaal als internationaal. De sectorplannen zijn daarvoor een effectief middel. Daarom zetten we de investeringen in de sectorplannen voort. De daarmee gepaard gaande bezuinigingsopgave vullen we op een andere manier in, met name door de startersbeurzen stop te zetten.

Om- en bijscholing via leven lang ontwikkelen

- Om- en bijscholing via ‘leven lang ontwikkelen’ (LLO) is cruciaal om mensen weerbaar en wendbaar te maken voor de arbeidsmarkt en als samenleving in te kunnen spelen op de vragen van morgen. Zo kunnen mensen zich tijdens hun werkzame leven blijven ontwikkelen, wat cruciaal is in een tijd met grote maatschappelijke opgaven en een veranderende vraag op de arbeidsmarkt. Het kabinet werkt door aan de uitvoering van de LLO-onderwijsagenda, als onderdeel van eerder genoemde gezamenlijke LLO-agenda.
- We stimuleren de ontwikkeling van LLO-opleidingsaanbod en nemen drempels voor LLO-deelname weg, ook voor mensen met beperkte basisvaardigheden. We helpen mensen op de arbeidsmarkt om een passende keuze te maken voor een (vervolg)opleiding. Dit doen we door inzichtelijk te maken welke vaardigheden nodig zijn in een baan en wat de toegevoegde waarde is van opleidingen. Daarnaast laten we zien hoe vaardigheden op de werkvloer opgedaan kunnen worden en omgezet kunnen worden in diploma’s en certificaten en

hoe mensen in strategische tekortsectoren en voor maatschappelijke opgaven aan de slag kunnen gaan, bijvoorbeeld in de zorg, onderwijs en techniek en zich ook binnen die sectoren kunnen blijven ontwikkelen.

Grip op internationale studenten

- De verengelsing op hogescholen en universiteiten wordt ingeperkt, met gerichte uitzonderingen voor bepaalde opleidingen voor strategische tekortsectoren, bijvoorbeeld in de bèta en techniek, en met het oog op de regionale omstandigheden. Het kabinet zet hiervoor de Wet internationalisering in balans door, waarmee Nederlands als taal op hogescholen en universiteiten wordt behouden en de instroom van internationale studenten beter kan worden beheerst. Daarnaast worden meerdere instrumenten voor numerus fixus geïntroduceerd waarmee instellingen gerichter kunnen sturen op studentenstromen en kunnen differentiëren tussen EER- en niet-EER-studenten. Naast wettelijke maatregelen zetten we in op aanpalend beleid, bijvoorbeeld op het gebied van beurzenprogramma’s en studiefinanciering, en op de Europese samenwerking die nodig is om daarop gerichter te sturen.
- Het kabinet maakt ter voorbereiding op de begroting van 2026 bestuurlijke afspraken die leiden tot een lagere internationale instroom en de daaraan gekoppelde ombuiging.

Bekostiging vervolgonderwijs:

- We zorgen ervoor dat in heel Nederland een kwalitatief sterk, toegankelijk en toekomstbestendig aanbod van opleidingen in stand blijft. Met mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten werken we aan een stabiele bekostiging, zodat zij bij dalende studentenaantallen een goed onderwijsaanbod op peil kunnen houden, in het bijzonder opleidingen die voor de regio vitaal zijn. Zo werken we onder andere toe naar vormen van capaciteitsbekostiging voor hogescholen en universiteiten.

- We zorgen voor meer rust in de financiering door per 1 januari 2025 kwaliteitsmiddelen aan de vaste voet van het hbo en wo toe te voegen.
- We stellen vanaf 2027 in totaal €1,4 miljard beschikbaar voor een extra tegemoetkoming voor studenten die studeerden onder het sociaal leenstelsel. Dat geld komt bovenop de eenmalige tegemoetkoming van maximaal €1.580 die vanaf 2025 per student wordt uitgekeerd zodra zij hun diploma halen, en de tegemoetkoming van €2020 die de studievoorschotvouchervangt, voor studenten die tussen studiejaar 2015/16 en 2018/19 zijn begonnen met studeren (zodra zij hun diploma halen).

3 Zorgvuldige aanpak bezuinigingen

We maken scherpe keuzes om de overheidsfinanciën gezond te kunnen houden. Ook op onderwijs en onderzoek wordt bezuinigd. Met de sector zorgen wij ervoor dat dit zorgvuldig gebeurt. De ambities uit het regeerprogramma worden binnen de OCW-begroting gerealiseerd of worden gedekt uit de middelen die zijn toegekend op basis van het Hoofdlijnenakkoord.

De grootste bezuinigingen worden hieronder toegelicht:

- De subsidie voor de Maatschappelijke Diensttijd (MDT) wordt afgeschaft. Het programma MDT is een programma dat in samenwerking met jongeren, andere ministeries, scholen, maatschappelijke organisaties, gemeenten en het bedrijfsleven tot stand is gekomen. Samen met dit netwerk werken we aan een plan zodat we de fundamenten en geleerde lessen van het programma kunnen behouden en overdragen.
- Met de regeling Brede brugklassen worden vo-scholen gestimuleerd om brugklassen zo in te richten dat leerlingen met verschillende basisschooladviezen bij elkaar in de klas zitten. Deze subsidieregeling wordt per 2025 beëindigd. Het programma School en Omgeving wordt gekort met €155 miljoen vanaf 2026. Het programma wordt beperkt voortgezet, waarbij we prioriteren op de scholen met de 5% hoogste relatieve onderwijsachterstandsscores.
- De investeringen in de sectorplannen zetten we voort: de sectorplannen zijn een effectief middel om via profilering en efficiënte samenwerking de kwaliteit van het onderwijs en onderzoek hoog te houden. We stoppen met de startersbeurzen en verlagen vanaf 2030 de financiering van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
- De invulling van de generieke subsidietaakstelling is verwerkt met concrete verlaging van budgetten in de OCW-begroting 2025. Ook de taakstelling voor 2026 en verder is voorlopig verwerkt. Voor de begrotingsbehandeling in november ontvangt de Tweede Kamer een kamerbrief en een Nota van Wijziging met daarin de definitieve verdeling van de subsidietaakstelling vanaf 2026.
- We gaan het aantal internationale studenten verminderen. Hierbij hoort een besparing, tot €293 miljoen structureel. Onder andere door de Wet internationalisering in balans. Deze wet heeft tot doel om de positie van de Nederlandse taal op hogescholen en universiteiten te versterken. Ook krijgen instellingen de mogelijkheid voor een capaciteitsfixus op trajectniveau en is, onder voorwaarden, een noodfixus mogelijk voor niet-EER studenten.
- We werken de langstudeermaatregel uit in overleg met universiteiten, hogescholen en studenten. We kijken daarbij in brede zin naar de uitvoerbaarheid en naar manieren voor instellingen en studenten om langstuderende tegen te gaan.
- Op het Fonds Onderzoek en Wetenschap bezuinigen we door minder te investeren in nieuwe grootschalige wetenschappelijke infrastructuur en door de financiering van het Regieorgaan Open Science NL en van NWO te verlagen. We stoppen met een deel van de stimuleringsbeurzen. Het resterende deel wordt doelmatiger ingezet voor hetzelfde beleidsdoel.

7

Goed bestuur en
sterke rechtsstaat

Veel mensen hebben zorgen. Over bestaanszekerheid, het vinden van een woning, de beschikbaarheid van zorg of over migratie. De overheid is er onvoldoende in geslaagd om deze zorgen weg te nemen en het vertrouwen in de politiek en de overheid is ernstig geschaad.

De democratische rechtsstaat heeft mensen onvoldoende beschermd. De toeslagenaffaire en de grote problemen rondom de gaswinning in Groningen en Noord-Drenthe zijn voorbeelden van situaties waarbij de overheid te weinig oog heeft gehad voor de burger. Er wordt te vaak óver hen gesproken in plaats van met hen. We zien dat er inwoners zijn die afhaken, soms boos, vaker machteloos. Voor de overheid blijkt het lastig om voorbij regels en procedures te kijken. Daardoor is er een te grote afstand tussen de dagelijkse wereld van burgers en het systeem van de overheid. Verandering van ons bestuur en herstel van de rechtsstaat is daarom noodzakelijk om de grote problemen van Nederland op te kunnen lossen. Goed bestuur en de democratische rechtsstaat vormen het fundament van onze samenleving. Dat vergt bescherming en waakzaamheid voor nieuwe bedreigingen van de stabiliteit van onze democratische rechtsstaat.

Agenda voor vernieuwing

Nu is het moment om de weg vrij te maken voor herstel en verandering. Dit kabinet presenteert daarom een agenda voor vernieuwing van de democratie en versterking van de rechtsstaat, het bestuur en de controle daarop. We geven grondrechten een prominentere rol, we verbeteren de *'checks and balances'* in ons democratisch bestel, het versterken van rechtsstatelijke instituties en rechtsbeginselen en het functioneren van de (samenwerkende) overheden. Burgers moeten gehoord worden, zich geholpen voelen en meer zeggenschap hebben over zaken die hen aangaan. De invulling van de agenda kan het kabinet niet alleen, we doen dit met medeoverheden en mensen uit alle segmenten van de samenleving.

Meer dienstbare overheid

De uitwerking van deze agenda wordt gedreven door centrale waarden. Hierbij is het belangrijk dat de overheid luistert naar de mensen zelf, en niet alleen adviezen opvolgt van experts die aangeven wat de mensen nodig hebben. Beleid voor mensen moet worden gemaakt met mensen. Het centraal stellen van de mens vraagt om een meer dienstbare houding van de overheid. Om dat te realiseren is het belangrijk om het bestuur en de besluitvorming te verbeteren en -ook institutioneel- te vernieuwen waarbij de rechtsstatelijke cultuur wordt versterkt. In alle lagen van de overheid en op alle werkdomeinen is een andere werkwijze nodig: opgavegericht, met een integrale benadering, over organisatiegrenzen heen en in samenwerking zelf, om tot beleid en maatregelen te komen die werken. Medeoverheden, publieke dienstverleners en toezichthouders moeten in staat worden gesteld om hun taken goed uit te voeren. De complexiteit van regelgeving moet worden teruggedrongen. De (digitale) dienstverlening moet voor iedereen eenvoudig en te begrijpen zijn.

7.1 Sterke democratische rechtsstaat

Actief optreden tegen onrecht

Nederland is een democratische rechtsstaat. Democratisch, omdat we samen de koers bepalen. Een rechtsstaat, omdat iedereen -dus ook de overheid- zich aan het recht moet houden. Hierbij staan rechtvaardigheid, rechtsgelijkheid en de toegang tot het recht, rechtsbescherming en de onafhankelijkheid van de rechtspraak centraal. Dit moet ervoor zorgen dat de staat bestuurd wordt en de belangen van de gemeenschap gediend worden, zonder dat de rechten van minderheden teniet worden gedaan.

Daar hoort ook bij dat we actief optreden tegen onrecht, dat de staatsmachten elkaar controleren, in evenwicht houden en dat grondrechten worden geborgd. De Parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening heeft in haar rapport 'Blind voor mens en recht' geconcludeerd dat grondrechten van mensen de afgelopen jaren zijn geschonden en de rechtsstaat terzijde is geschoven. Aangegeven is dat hier verschillende patronen aan ten grondslag liggen die nog steeds aanwezig zijn. Om te voorkomen dat dit opnieuw kan gebeuren, moeten we de democratische rechtsstaat versterken zodat grondrechten van mensen beter worden beschermd. De inzet van rechtsbeginselen wordt meer onderkend en benut.

Beter functionerende democratische rechtsstaat

Ook de Venetiëcommissie en de Staatscommissie rechtsstaat hebben aanbevelingen gedaan die zien op het versterken van de rechtsstaat. De minister van BZK en de staatssecretaris Rechtsbescherming coördineren de kabinetsreacties op deze rapporten. De kabinetsreactie op het rapport van de Venetiëcommissie zal dit najaar aan de Tweede Kamer worden gestuurd. Ook zal dit najaar een eerste reactie op het rapport van de Staatscommissie rechtsstaat worden gestuurd. Daarin zal in samenspraak met de andere staatsmachten kenbaar worden gemaakt hoe de dialoog tussen de staatsmachten structureel wordt geborgd.

Om tot een sterke en beter functionerende democratische rechtsstaat te komen is het nodig nu werk te maken van institutionele hervormingen die leiden tot weerbare, sterke instituties, betere macht en tegenmacht en een betere binding tussen kiezer en gekozenen.

De invoering van constitutionele toetsing heeft prioriteit. Er wordt gewerkt aan een (gedeeltelijke) opheffing van het toetsingsverbod in artikel 120 van de Grondwet, waarmee constitutionele toetsing van wetten aan klassieke grondrechtsbepalingen van de

Grondwet mogelijk wordt gemaakt en het belang van grondrechten en de Grondwet wordt versterkt.

Constitutioneel hof

Het kabinet bereidt een grondwetsherzieningsvoorstel tot invoering van een constitutioneel hof dat wetten, regels en besluiten kan toetsen aan de Grondwet voor waarvan de contouren dit jaar worden geschetst, waarna het wetsvoorstel in 2025 wordt ingediend. Het kabinet bekijkt daarbij of interinstitutionele bepalingen toetsbaar worden. Bij het maken van keuzes omtrent de vormgeving van het hof betreft het kabinet de Kamers vroegtijdig en haalt informatie op bij de wetenschap, rechtsprekende instanties en adviesorganen.

Wetten die werken

Een van de fundamenteën van de democratische rechtsstaat, is de gebondenheid aan democratisch tot stand gekomen wet- en regelgeving die door rechters wordt getoetst. Het is dus van groot belang dat wetten begrijpelijk, uitvoerbaar en doenbaar zijn voor mensen en in de praktijk werken zoals de bedoeling is. Om dat te bereiken zet het kabinet in op beter gebruik van inzichten van burgers en ervaringskennis in het wetgevingsproces, vereenvoudiging van wetten en meer aandacht voor de werking van wetten voor burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Een lerende overheid is hiervoor cruciaal: een overheid die beleid en regelgeving evalueert, blijft verbeteren en altijd op zoek gaat naar de meest passende oplossing.

Tegelijkertijd moeten bestuur en wetgever veel meer doen om te voorkomen dat er wetgeving en beleid tot stand komt dat op gespannen voet staat met de Grondwet. Daarom moet ook de constitutionele toetsing aan de voorkant worden versterkt, bij de Tweede Kamer, de Afdeling advisering van de Raad van State en uiteraard het kabinet. Bij de (eigen) ontwerpen voor regelgeving moet meer aandacht zijn voor de grondwettigheid ervan. Daarom gaat het kabinet de dialoog aan met het parlement en de Raad van State over de uitwerking van constitutionele toetsing ex ante in het wetgevingsproces.

Vanuit het ministerie van BZK worden verschillende stappen gezet om die constitutionele toets stevig en als verplichting in het wetgevingsproces te verankeren, naast de verplichting dat in elke wetsvoorstel en elke algemene maatregel van bestuur in een aparte paragraaf aandacht wordt besteed aan de verenigbaarheid van het voorstel met de Grondwet, de grondrechten, het Europese en internationale recht en de beginselen van de rechtsstaat. De minister van BZK en de staatssecretaris Rechtsbescherming werken samen aan het verbeteren van de constitutionele toets respectievelijk de algemene wetgevingstoets en zullen hierover dit najaar aan de Tweede Kamer rapporteren.

De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State wordt verzelfstandigd. Door deze verzelfstandiging worden de instituties verder gescheiden en versterkt. Voor een dergelijke verzelfstandiging zijn verschillende modaliteiten denkbaar. Het kabinet schetst dit jaar de contouren en dient in 2025 een wetsvoorstel in bij de Tweede Kamer.

Versterking rechtsketen

De rechtsstaat moet werken voor burgers en bedrijven. Daarom versterkt het kabinet de toegang tot het recht in de rechtsketen. De rechtsbescherming van kwetsbare kinderen en hun ouders die te maken krijgen met een kindbeschermingsmaatregel moet worden verbeterd, zodat ze beter gehoord, betrokken en ondersteund worden. Het kabinet investeert in rechtsbijstand voor ouders die te maken krijgen met procedures die diep ingrijpen in het gezinsleven, zoals uithuisplaatsing of een gezagsbeëindiging. De besluiten over de plek waar een kind zal opgroeien (perspectiefbesluit) zullen voortaan door de kinderrechter worden getoetst. Het wetsvoorstel dat dit regelt wordt in 2025 bij de Tweede Kamer ingediend. Het kabinet investeert daarbij verder in familie- en jeugdrechtspraak, zodat de kinderrechter beter in staat wordt gesteld een goede en juiste afweging te maken in kindbeschermingszaken en recht te doen aan kinderen en ouders.

Het kabinet wil burgers en bedrijven in staat stellen sneller, eenvoudiger en beter een passende en

duurzame oplossing te vinden voor een juridisch probleem. Burgers met juridische problemen moeten vroegtijdige en laagdrempelige hulp kunnen krijgen. Door de informatievoorziening te verbeteren kunnen mensen beter beoordelen wat voor hun de meest passende wijze is om hun probleem op te lossen, bijvoorbeeld via mediation, een geschillencommissie of de gang naar de rechter. Ook investeert het kabinet in het Juridisch Loket, waar burgers met een laag inkomen terecht kunnen voor persoonlijk advies en hulp. Om mensen beter te kunnen helpen versterkt het Juridisch Loket de samenwerking met bijvoorbeeld het sociaal domein. Hiermee probeert het kabinet te voorkomen dat mensen van het kastje naar de muur worden gestuurd of in onnodige procedures terecht komen. Het kabinet vindt het daarnaast belangrijk om voldoende aanbod van de sociale advocatuur te houden. Ook ervaren burgers en bedrijven procederen bij de rechter vaak als ingewikkeld. In dat kader onderzoeken we of de procedures voor de burgerlijke rechter kunnen worden vereenvoudigd. Hiermee wordt de toegang tot de rechter voor burgers en bedrijven vergroot.

Een belangrijk onderdeel van de rechtsketen is de Rechtspraak. Het kabinet wil de instituties die de rechtsstaat dragen versterken. Dit houdt onder meer in dat het kabinet institutionele vernieuwing binnen de Rechtspraak stimuleert. Het kabinet stelt de Rechtspraak daarom in staat om maatregelen te nemen die vernieuwing in werkwijze, personeelsbeleid en innovatieve technologie bewerkstelligen. Deze maatregelen zien bijvoorbeeld op een bredere inzet van ervaren juristen en juridische ondersteuning en de inzet van innovatieve technologie. Hiermee wordt ook de werkdruk binnen de Rechtspraak verlicht.

Verkiezingen en nieuw kiesstelsel

Ook de representatieve kant van de democratische rechtsstaat moet flink worden versterkt. Vrije verkiezingen zijn de ruggengraat van onze democratie. Daarom zorgen we voor een robuust partijstelsel en robuuste, toegankelijke en uitvoerbare verkiezingen. De onafhankelijkheid van de Kiesraad

wordt verstevigd. De Kiesraad wordt omgevormd naar een Kiesautoriteit waaraan we meer bevoegdheden geven. Het kabinet gaat voortvarend aan de slag met het versterken van de regionale band tussen kiezer en gekozene via een nieuw evenredig kiesstelsel voor de Tweede Kamer. Een wetsvoorstel tot invoering van een nieuw kiesstelsel voor de Tweede Kamer wordt zo spoedig mogelijk en in ieder geval binnen een jaar ingediend. We werken de mogelijkheid uit om een beperkt aantal kiesdistricten (10—12) met regionale kandidaten en een landelijke lijst in te voeren. Daarnaast wordt de behandeling van het initiatiefgrondwetsvoorstel correctief bindend referendum in tweede lezing voortgezet.

Bij de totstandkoming, goedkeuring en uitvoering van verdragen is een effectief optreden van de regering in internationaal optreden van groot belang, naast de grondwettelijke rol van de Staten-Generaal. Er zal onderzoek worden gedaan naar alternatieven om de rol van het parlement te versterken.

Het gezicht van onze democratische rechtsstaat

Democratie is uiteindelijk mensenwerk. De mensen in het openbaar bestuur vormen, samen met ambtenaren en rechters, het gezicht van onze democratische rechtsstaat. Haat, agressie en intimidatie moet worden bestreden. We versterken de programma's om politieke ambtsdragers te ondersteunen. Ook bevorderen we transparantie van bewindspersonen. We voeren de GRECO-aanbevelingen uit die zien op het integriteitsbeleid van bewindspersonen. We zetten in op spoedige behandeling van het wetsvoorstel regels vervolgfuncties bewindspersonen, met daarin een draaideurverbod, afkoelperiode en lobbyverbod voor gewezen bewindspersonen. De modernisering van wetgeving voor de opsporing, vervolging en berechting van Kamerleden en bewindspersonen (opvolging commissie-Fokkens) wordt uitgewerkt en dit najaar gepubliceerd voor internetconsultatie.

Het kabinet onderschrijft het belang van een goede informatievoorziening aan het parlement ten volle en zal op korte termijn met de Kamer in gesprek

gaan over de wijze waarop zij, met inachtneming van het constitutionele kader, invulling wil geven aan het voornemen om een versterkte procedure in te richten om informatie te krijgen en een rol voor de commissie grondrechten en constitutionele toetsing van de Tweede Kamer daarbij. De Kamer moet in het kader van het adequaat kunnen uitvoeren van haar controlerende taak beter in staat worden gesteld om zelfstandig onderzoek te doen. In overleg met de Voorzitter van de Tweede Kamer en griffie werken we daarom aan versterking van hun kennis- en onderzoeksfunctie.

Het kabinet versterkt de bescherming van klokkenluiders door uitvoering te geven aan het grootste deel van de voorstellen in de betreffende initiatiefnota.

Het kabinet komt op zeer korte termijn met een concept Kaderwet inzake de rijksinspecties. Dit wetsvoorstel beoogt als onderdeel van de verbetering van de besturing binnen de rijksoverheid de onafhankelijke taakuitoefening van de rijksinspecties wettelijk te waarborgen. Het wetsvoorstel draagt voorts bij aan het verder versterken van de maatschappelijke oriëntatie en responsiviteit van de inspecties, het effectiever reflecteren op de effecten van beleid in de praktijk, en meer algemeen het verbinden van het beleid met de uitvoeringspraktijk. In aanvulling hierop zal worden onderzocht hoe de toezichtstaak van andere autoriteiten en toezichthouders kan worden verbeterd.

Het kabinet onderzoekt of en hoe nadere vereisten gesteld moeten worden aan de representativiteit van belangenorganisaties met een ideëel doel die een procedure kunnen voeren op basis van artikel 3:305a van het Burgerlijk Wetboek.

Artikel 1 van de Grondwet verbiedt discriminatie. Discriminatie leidt tot indringend persoonlijk leed en raakt daarnaast ook de samenleving als geheel. Dit kabinet treedt daarom daadkrachtig op tegen discriminatie, racisme, antisemitisme en moslimhaat,

zowel op straat als online. De overheid heeft hierin een voorbeeldfunctie. De interdepartementale inzet is naast het bestrijden hiervan ook gericht op het voorkomen hiervan. Voor de preventie en aanpak van alle vormen van discriminatie en racisme zal het kabinet een Nationaal Programma met meerjarenagenda opstellen met de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme. In het najaar wordt met de Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding onder de coördinatie van de minister van JenV een nationale strategie voor de versterking van de aanpak van antisemitisme opgesteld. Ook wordt het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie dit najaar verder uitgevoerd.

Het kabinet beschermt de kwaliteit van het publieke debat door het bestrijden van de effecten van desinformatie, schadelijke deepfakes en buitenlandse beïnvloeding. We onderzoeken de impact van desinformatie op de Nederlandse samenleving en de gevolgen van nieuwe technologieën, zoals AI, hiervoor. Met passende interventies zorgen we ervoor dat de weerbaarheid van de samenleving tegen desinformatie wordt versterkt, zodat desinformatie kan worden gedetecteerd en de verspreiding ervan wordt tegengegaan. We maken het voor burgers makkelijker om hun recht te halen bij online sociale media platformen. Dit alles om burgers zo goed mogelijk toegang te geven tot het publieke debat en mee te kunnen laten doen in de democratie.

De kracht van de maatschappij

We zien dat burgers samen uit betrokkenheid met elkaar en hun leefomgeving mooie, waardevolle en krachtige initiatieven ontplooien. Deze initiatieven verdienen ondersteuning en welwillende aandacht. Ook de Staatscommissie rechtsstaat merkt op dat de verantwoordelijkheid voor het goed functioneren van de rechtsstaat niet alleen ligt bij de overheid, burgers dragen deze evengoed. Hierin zit wederkerigheid: Om gezamenlijk de verantwoordelijkheid te kunnen dragen moet de overheid ervoor zorgen dat de kracht van de burgers en daarmee de maatschappij gebruikt wordt. We zien initiatieven uit de maatschappij als kans, en

kijken met de medeoverheden kritisch naar aspecten van de overheid die de kracht van de maatschappij doet afnemen. Anderzijds vraagt deze dit ook iets van de burgers, namelijk medeverantwoordelijkheid. We bouwen aan een maatschappelijke alliantie op burgerschap. Daarbij halen we maatschappelijke initiatieven op en deze versterken we. Belemmeringen nemen we weg. Ook betrekken we burgers bij het verder uitdenken, uitvoeren en evalueren van de in het regeerprogramma voorgestelde maatregelen met een combinatie aan vormen die past in onze representatieve democratie. We zorgen ervoor dat burgers betrekken gemeengoed wordt op alle departementen en sturen daarop.

Landelijke publieke omroep

In een fragmenterende samenleving, waar desinformatie wordt verspreid, heeft de landelijke publieke omroep de grote maatschappelijke opgave om aanbod te maken dat betrouwbaar is, verbindt en alle doelgroepen, ook jongeren, bereikt. In een versnipperd, internationaal medialandschap staan vindbaarheid, zichtbaarheid en herkenbaarheid van kanalen en aanbod van de omroep onder druk.

De landelijke publieke omroep wordt daarom hervormd. Een brede taakopdracht en kwalitatief, onafhankelijk, verbindend en pluriform media-aanbod zijn belangrijke uitgangspunten, evenals een sterke journalistieke functie. Digitale vindbaarheid, zichtbaarheid en herkenbaarheid worden versterkt; mogelijkheden van zogeheten ‘due prominence’ worden onderzocht. Beheersbaarheid, doelmatigheid en transparantie zijn relevant. Het aantal bestuurlijke spelers wordt fors verminderd. Een mogelijkheid is dat omroepen zich clusteren in een beperkt aantal omroephuizen, waarbij ook op het niveau van de omroepen aan de beheersbaarheid wordt gewerkt. Pluriformiteit wordt gewaarborgd. NPO en omroepen gaan gezamenlijk optrekken bij de uitvoering van de publieke taakopdracht. Verantwoordelijkheden en rollen binnen publieke omroep en mediatoezicht worden beter en duidelijker belegd. Het gaat dan zowel om de verhouding tussen NPO en omroepen en de

verhouding tussen omroepen onderling, als om de omroepen zelf. Voor deze hervorming is het nodig de huidige concessie- en erkenningsperiode te verlengen.

Pluriformiteit van media

We passen de nationale regels voor het fusietoezicht aan, zodat de gevolgen voor de pluriformiteit van het media-aanbod in brede zin meegewogen worden bij de beoordeling van een fusie of overname van een of meer mediabedrijven. MEZ en MOCW gaan in gesprek met de ACM en het Commissariaat voor de Media over welke rolverdeling tussen de toezichthouders daarbij passend is, binnen de kaders van de Europese verordening mediavrijheid.

Een sterke en onafhankelijke wetenschap

De wetenschap is een belangrijke pilaar van onze democratische rechtsstaat. De wetenschap voedt de samenleving, de politiek en de overheid zodat de juiste besluiten genomen kunnen worden. Het kabinet blijft zich er daarom voor inzetten dat wetenschappers onafhankelijk en onpartijdig onderzoek kunnen verrichten en houdt de academische vrijheid hoog in het vaandel.

7.2 Goed bestuur

Voor dit kabinet is het uitgangspunt dat de overheid meer ruimte en vertrouwen geeft aan burgers, professionals en ondernemers, vaker actief gebruik maakt van de kracht van de samenleving en tegelijkertijd zorgt dat ze er is voor iedereen die dat nodig heeft.

Hardheden aanpakken

In de afgelopen jaren is duidelijk geworden dat door (stapelend van) wetten, beleid en de uitvoering ervan, onevenredig harde effecten kunnen optreden die (groepen) burgers en ondernemers hard raken en potentieel ontwrichten. Onevenredige hardheden in beleid, wetgeving en uitvoering gaat het kabinet gericht opsporen openbaar maken en aanpakken onder coördinatie van de minister van BZK en in nauwe samenwerking met de overige bewindspersonen

waaronder in het bijzonder de minister van SZW als verantwoordelijk bewindspersoon voor Werk aan Uitvoering. Het oplossen van geconstateerde onevenredige hardheden is - onder aanvoering van de minister van BZK - een verantwoordelijkheid van de ministerraad. Jaarlijks wordt een openbaar rapport uitgebracht getiteld "Hardheden en oplossingen".

Departementen, medeoverheden en publieke dienstverleners zorgen voor een betere aansluiting tussen beleid en uitvoering. Daarbij worden ook signalen van (groepen) burgers opgehaald, want in direct contact met burgers blijkt of de overheid er daadwerkelijk voor hen is. Het kabinet werkt aan duidelijkere definities per begrip in de inkomensondersteuning die beter aansluiten bij de leefwereld van mensen. Het kabinet nodigt de Raad voor de rechtspraak, de Hoge Raad, de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, de Centrale Raad van Beroep, het College van Beroep voor het bedrijfsleven, de beide Kamers van de Staten-Generaal, de (kinder)Ombudsman en andere overheidsinstellingen uit om aan het begin van elk kalenderjaar een hardhedenrapport bij de minister van BZK aan te leveren. Ook de standen van uitvoering en de jaarlijkse Staat van de Uitvoering kunnen gaan bijdragen aan de aanpak net als de naleving van wetgeving inzake het verantwoord gebruik van gegevens en algoritmes waarmee we toekomstige hardheden kunnen voorkomen. Door het in kaart brengen van de onevenredige hardheden worden de onderliggende patronen zichtbaar, waar een lerend effect van uit moet gaan. De coördinerend minister van BZK rapporteert over de gezamenlijke voortgang en opbrengsten van deze aanpak aan de Kamer.

Direct contact en een rechtvaardige, menselijke overheid

Dit kabinet wil dat de overheid goed bereikbaar is voor de burger, aan het loket, telefonisch, schriftelijk en digitaal. Met de medeoverheden moeten we ervoor zorgen dat de afstand tussen de burger en de overheid zo klein mogelijk is en de overheid menselijk, toegankelijk en nabij is. Dit vraagt overheidsbreed om

een transformatie van de publieke dienstverlening, (digitaal) goed geëquipeerde ambtenaren en andere manieren van denken om zo tot nieuwe oplossingen te komen. Bezien wordt of een wettelijk recht op direct contact met de overheid geïntroduceerd moet worden. Dit vraagt om een omslag: hierbij maakt het kabinet gebruik van verschillende inzichten die in de afgelopen periode beschikbaar zijn gekomen, waaronder die van de Staatscommissie rechtsstaat over proactieve, burgergerichte, dienstverlening. Vanuit het programma Werk aan Uitvoering zet dit kabinet daarnaast in op (1) Een actieagenda *vereenvoudiging*, waarin het terugdringen van complexiteit van regelgeving voor mensen en bedrijven centraal staat. (2) Goede gegevensdeling en lage administratieve lasten. En (3) grip op arbeidsschaarste in de uitvoering. Door het inzetten op innovatie en om vereenvoudiging, waardoor dienstverlening doorgang kan blijven vinden. Het kabinet ontwikkelt een aanpak met mensen en bedrijven in sectoren waar krapte tot problemen leidt. De overheid is als werkgever ook onderdeel van deze aanpak.

Burgers moeten erop kunnen vertrouwen dat op een juiste manier wordt omgegaan met hun persoonsgegevens en dat hun rechten worden beschermd en dat toezicht voldoende is geborgd. Naleving van de AVG door organisaties, burgers én met name de overheid is hierbij van fundamenteel belang. Er wordt daarom onder andere verder ingezet op het versterken van de positie van de functionaris voor gegevensbescherming, ontwikkeling van rijksbreed beleid over de richtlijnen voor online monitoring, het creëren van meer grip op internationale gegevensstromen en het zorgen voor passende, moderne wet- en regelgeving op dit gebied alsmede de strikte inzet van gezichtsherkenning en geautomatiseerde besluitvorming door de overheid heeft tot gevolg dat de rechtsstaat wordt versterkt en vertrouwen bij de burger deels kan worden hersteld. Ook in het Caribisch deel van het Koninkrijk blijft de inzet voor een geharmoniseerd niveau van gegevensbescherming van belang.

De bereikbaarheid en toegankelijkheid van overheidsorganisaties voor burgers wordt verbeterd. Dat gebeurt zoveel mogelijk bij de bestaande loketten en de logische plaatsen waar mensen op zoek gaan naar hulp, zoals bijvoorbeeld wijkcentra en buurthuizen. Het maakt geen verschil bij welk loket de vraag wordt gesteld. De overheid zorgt achter het loket gezamenlijk voor een antwoord op de vraag of een oplossing voor de problemen. Daarbij wordt de burger zoveel mogelijk ontlast, maar ook geholpen. In samenspraak met uitvoeringsorganisaties bieden wij in bestaande Rijksontmoetingspleinen ruimte voor een balie waar burgers terecht kunnen, waardoor het landelijke netwerk van eerstelijnsbalies voor burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties verder wordt versterkt. Daarnaast vergroot het kabinet het aantal Rijksontmoetingspleinen en zorgt zo voor een betere regionale aanwezigheid, zichtbaarheid en directe nabijheid.

Met het wetsvoorstel Wet versterking waarborgfunctie Awb worden al diverse aanpassingen doorgevoerd om de dienstverlening van de overheid te verbeteren, persoonlijk contact te bevorderen, de menselijke maat te versterken en hardheden te voorkomen. Het wetsvoorstel sluit aan bij een meer informele en oplossingsgerichte aanpak door de overheid, die het kabinet zal ondersteunen met handvatten voor de publieke dienstverleners. Hierbij is de goede uitvoerbaarheid randvoorwaardelijk. Met het wetsvoorstel zal het kabinet ook de positie van burgers bij de bestuursrechter verstevigen (de “burgerlus”).

Het kabinet vindt het van groot belang dat een enkele fout een burger niet langer diep in de problemen mag brengen. Die grondgedachte ligt mede ten grondslag aan het wetsvoorstel Wet versterking waarborgfunctie Awb. Het kabinet zal bezien of een verdere versterking van het recht op vergissen uniform en domeinoverstijgend op korte termijn gerealiseerd kan en moet worden.

Bij deze afweging wordt ook de mogelijkheid betrokken om snel sectorspecifiek maatwerk te kunnen realiseren.

Zo wordt op het terrein van sociale zekerheid uitdrukking gegeven aan een “recht op vergissen” met het wetsvoorstel Handhaving sociale zekerheid waarbij publieke dienstverleners verschillende mogelijkheden krijgen om passend te reageren op een overtreding. Nagegaan moet worden of voor meer sectoren sectorspecifiek maatwerk mogelijk en wenselijk is. Doorslaggevend moet zijn waarmee het belang van de burger het meest gediend is.

Herstel van vertrouwen gaat niet lukken met alleen systeemverbeteringen en juridische maatregelen. Het vraagt ook om een andere houding en ander gedrag van de rijksdienst, de mensen die er werken en hun leiders. Belangrijk daarin is luisteren en je uitspreken, (ethische) reflectie, signalen oppakken en gezamenlijk leren van fouten. Het kabinet zet daarom in op een fundamentele omslag in de werkwijze van de rijksdienst en de decentrale overheden en op het vergroten van het lerend vermogen van de overheid. Er wordt een stevige impuls gegeven aan ambtelijk vakmanschap, onder meer door te investeren in verplichte opleiding voor elke ambtenaar. Rechtsstatelijk besef, waarden gedreven werken, publiek leiderschap en (digitaal) vakmanschap maken daar onderdeel van uit. Topambtenaren hebben hierin een voorbeeldrol te vervullen en geven actief richting aan deze veranderopgave. De ontwikkeling en benutting van kennis binnen ministeries worden beter (en minder vrijblijvend) verankerd. Om beter voorbereid te zijn op de toekomst komt er een interdepartementale strategische (kennis)agenda en samenwerking op lange termijn opgaves.

Toekomstbestendig digitaliseren

Het uitvoeren van de ambities op goed bestuur – evenals ambities op andere terreinen – valt of staat met het werken aan randvoorwaardelijke digitaliseringsopgaven, zeker in een gedigitaliseerd land als Nederland. Om beter bestuur te realiseren moet de digitale basisinfrastructuur worden versterkt en de informatiehuishouding verder op orde worden gebracht. Goed bestuur vereist ook dat het kabinet proactief inspeelt op technologische ontwikkelingen

die de overheid en samenleving raken. Zo zet het kabinet in op het borgen van publieke waarden bij nieuwe technologie, gegevensuitwisseling en AI-systemen. Burgers moeten kunnen weten hoe een (geautomatiseerd) besluit tot stand is gekomen en het moet duidelijk zijn welke rechtsmiddelen er bestaan. Met onder meer wetgeving wordt daarom werk gemaakt van meer transparantie en betere rechtsbescherming bij de inzet van algoritmes. Daarbij wordt tevens toezicht op naleving van (Europese) wetgeving versterkt. Ten aanzien van het gebruik van modellen door de overheid in het beleidsproces bevorderen we dat deze openbaar en transparant zijn, met bijsluiters zodat duidelijk is wat de beperkingen zijn en waar ze wel en niet voor gebruikt kunnen worden.

Met de modernisering van de Archiefwet 1995, en de versterking van het toezicht op de uitvoering van deze wet, bevordert het kabinet dat overheidsorganisaties hun (digitale) informatie vanaf het moment van creatie effectief gaan beheren. Het ministerie van OCW zal, samen met de bestuurlijke en professionele belanghebbenden, een meerjarig implementatieprogramma opzetten, en er wordt structureel geïnvesteerd in scholing, onderwijsaanbod en toezicht van archief- en informatieprofessionals. Voor digitale werkplekken met archivering wordt een rijksbrede convergentieaanpak met dwingende eisen opgesteld door het ministerie van BZK. Onderdeel hiervan is een stevige kaderstellende rol van BZK en het zo breed mogelijk inzetten van ondersteunende toegankelijke tooling.

Het doorvoeren van deze maatregelen moet plaatsvinden vanuit een één overheidsbenadering: in het digitale huis van Thorbecke is nodig dat er samen met andere overheidsorganisaties één lijn wordt getrokken op belangrijke digitaliseringsthema's. Het kabinet werkt daarom samen met relevante partners aan een Nederlandse Digitaliseringsstrategie die richting geeft aan de brede doorontwikkeling van waardengedreven en doelmatige digitalisering in de samenleving en binnen de overheid.

Transparante overheid

De overheid moet eerlijk en duidelijk zijn naar de samenleving wat zij wel en niet voor burgers kan betekenen, transparant zijn in overwegingen en aanspreekbaar zijn op genomen besluiten. Het kabinet zet daarom in op meer actieve openbaarmaking en snellere beantwoording van Woo-verzoeken. Hierbij staat de informatiebehoefte van de verzoeker centraal en is goed contact met de verzoeker vanzelfsprekend en noodzakelijk om een efficiënt proces te doorlopen. Bij grote Woo-verzoeken worden, om snelheid te borgen, voortaan eerst de meest relevante documenten openbaar gemaakt. De ruime Nederlandse openbaarheidswetgeving is een groot goed, maar leidt tot een grote uitvoeringslast bij overheidsorganisaties. Het kabinet start daarom op korte termijn een onderzoek naar de uitvoeringslast, kosten en de (benodigde) capaciteit voor de Woo. Misbruik van de Woo wordt actief tegengegaan en de samenhang tussen de verschillende informatiewetten wordt verbeterd. De wetsevaluatie van de Woo wordt naar voren gehaald, waarbij onder andere wordt gezien of de overheid de letter en de geest van de Woo naleeft.

Oog voor sterk bestuur en medeoverheden

Een goed georganiseerd en samenwerkend bestuur is de basis voor goede besluitvorming. Daarvoor is nodig dat Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen in staat worden gesteld om als democratisch gelegitimeerde overheidsorganen adequaat en zelfstandig te functioneren. Binnen het totale takenpakket van medeoverheden moet voldoende beleidsmatige ruimte overblijven voor het maken van eigen afwegingen én om te realiseren wat nodig is voor hun inwoners.

Overheden nemen gezamenlijk verantwoordelijkheid voor de grote opgaven waarvoor Nederland gesteld staat. Dit vraagt ook om het eerder en beter betrekken van medeoverheden bij de voorbereiding van beleid en wetgeving aan de hand van de Uitvoerbaarheidstoets Decentrale Overheden (UDO). Het kabinet wil dat de inzichten van de uitvoeringspraktijk over wat wel en

niet werkt nadrukkelijk en op het juiste moment betrokken worden in landelijk beleid. Met het oog hierop intensiveert BZK als coördinerend departement de inzet op trajecten in het kader van de UDO. Bij geschillen hakt de wetgever uiteindelijk de knopen door. In een overhedenoverleg zo mogelijk voor eind 2024 worden door een (brede) afvaardiging vanuit het kabinet en medeoverheden nadere afspraken gemaakt over hoe medeoverheden betrokken worden bij de uitwerking van het regeerprogramma en de uitvoerbaarheid hiervan voor medeoverheden. Dit biedt een basis om de komende vier jaar structureel samen te werken. De voortgang wordt tenminste jaarlijks besproken in het overhedenoverleg.

Voor een sterk bestuur is het van belang is dat taken en bevoegdheden aan het best passend bestuurlijk niveau worden toebedeeld en dat medeoverheden hun taken overal in Nederland kunnen uitvoeren: ambities, taken, middelen en uitvoeringskracht – en democratische controle daarop – moeten in balans zijn. Er wordt een Beleidskader decentraal en gedeconcentreerd bestuur opgesteld met een afwegingskader voor het Rijk voor de toedeling van taken en bevoegdheden. Daarbij wordt gekeken of een opgave al dan niet via regionale samenwerking kan worden opgepakt. De kwaliteit en het functioneren van decentrale volksvertegenwoordigingen wordt verbeterd door te investeren in decentrale griffies, rekenkamers en ombudsfunctie. Aanvullend wordt, samen met het ministerie van SZW, gewerkt aan werkafspraken voor het vinden van de passende uitvoerder bij nieuwe beleidstaken of wet- en regelgeving.

Om de autonomie van gemeenten te vergroten en administratieve- en controlelasten te verminderen, moeten specifieke uitkeringen in 2026 zijn omgezet in fondsuitkeringen. Het voortzetten van bestaande specifieke uitkeringen of het toekennen van nieuwe specifieke uitkeringen, is slechts mogelijk op basis van een kabinetsbesluit. Het uitkeringsstelsel wordt in deze kabinetsperiode gemoderniseerd door wijziging van de Financiële-verhoudingswet. We introduceren de bijzondere fondsuitkering, waarbij op basis van

betrouwbare informatie de balans beter bewaakt kan worden en waarbij er ook oog is voor de financiële risicoverdeling tussen Rijk en medeoverheden.

Caribische delen van het Koninkrijk

De relaties met het Caribisch deel van het Koninkrijk beschouwen we als waardevol. Dit kabinet streeft ernaar de relaties binnen het Koninkrijk vorm te geven zoals bedoeld in het Statuut: als één Koninkrijk met vier autonome landen die zich ieder zelfstandig inzetten voor welzijn en welvaart van hun inwoners en daarbij de kracht van het Koninkrijk benutten. Dit doet het kabinet vanuit de gezamenlijke inzet op deugdelijk bestuur en rechtszekerheid, toekomstbestendige overheidsfinanciën en het vergroten van de zelfredzaamheid van het Caribisch deel van het Koninkrijk. In samenwerking met de eilanden wordt een agenda goed bestuur uitgewerkt voor Caribisch Nederland. Ter bevordering van goed bestuur en meer waarborgen voor burgers en bedrijven in Caribisch Nederland ontwikkelt het kabinet een Algemene wet bestuursrecht die is toegesneden op de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Het kabinet voelt daarbij de vanzelfsprekende verantwoordelijkheid voor de inwoners van de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba – samen Caribisch Nederland – die een volwaardig onderdeel zijn van Nederland. Het uitgangspunt van ‘comply or explain’ is hierbij leidend. Daarbij houdt het kabinet er rekening mee dat deze eilanden elk een geheel eigen context hebben.

Elke regio telt

Dit kabinet hanteert het uitgangspunt dat ‘Elke regio telt!’. Rijksbeleid moet oog hebben voor regionale verschillen en investeren in structurele samenwerking met regio’s. Het Rijk kijkt in ieder geval kritisch naar de eigen werkwijze en mogelijke belemmeringen van het Rijk om regio’s hun kansen en krachten te laten benutten. Nationaal beleid wordt getoetst aan de regionale praktijk en in geval van belemmerende invloed op de regionale ontwikkeling gericht aangepast zodat elke regio telt en zich kan ontwikkelen. Thema’s als gezondheid en zorg, onderwijs, economie, wonen en bereikbaarheid zijn urgent.

De bereikbaarheid van voorzieningen (zorg, onderwijs, werk, ontspanning) gaat niet alleen over mobiliteit, maar ook over het locatiebeleid van voorzieningen. Voor en met specifieke regio’s aan de randen van het land die centraal staan in ‘Elke regio telt!’ ontwikkelt het kabinet een gebiedsgerichte aanpak met langjarige agenda’s om de kwaliteit van leven, wonen en werken voor onze inwoners te behouden of te verbeteren. Er wordt in de eerste helft van 2025 toegewerkt naar een agenda. In de aanpak is expliciete aandacht voor de regionale context en de samenwerking met buurlanden om grensbelemmeringen op te lossen. Investerings voor deze aanpak worden gedekt uit bestaande middelen. Bij de aanpak van Elke regio telt werken met name de bewindspersonen van OCW, VWS, SZW, VRO, JenV, I&W, EZ, KGG en LVVN samen met een coördinerende verantwoordelijkheid voor BZK.

Vanuit de verantwoordelijkheid voor goed interbestuurlijk samenwerken, de rol daarbij in het interdepartementaal samenwerken en vanuit de ruimtelijke regierol werken BZK en VRO samen met de andere departementen aan het verbeteren van de gebiedsgerichte- en regiogerichte werkwijze, om verkokering tussen departementen te reduceren en te waarborgen dat er oog is voor alle regio’s in Nederland.

Herstel en perspectief voor Groningen en Noord-Drenthe

De afhandeling van schade en versterking wordt koste wat kost, en zo lang als nodig, uitgevoerd. Het kabinet geeft onverkort uitvoering aan de 50 maatregelen uit ‘Nij Begun’. Het kabinet zet zich in om de ongelijkheid als gevolg van de afhandeling van schade en uitvoering van de versterking zo veel mogelijk te beperken, rekening houdend met wat haalbaar en uitvoerbaar is. Het kabinet werkt samen met de regio en investeert langjarig in verduurzaming, sociaal en economisch perspectief. Alle daarvoor beschikbare middelen (op de separate begrotingen) zijn gehandhaafd. De middelen zijn dan ook uitgezonderd van de verschillende generieke taakstellingen. De generatielange inzet van het Rijk voor het inlossen van de ereschuld wordt vastgelegd in de Groningenwet. Over de invulling

legt het Kabinet verantwoording af in de Staat van Groningen en neemt aanvullende maatregelen als dat nodig is.

Hersteloperatie toeslagen

In deze kabinetsperiode willen we alle gedupeerde ouders en getroffen jongeren van de toeslagenaffaire helpen hun leven weer op de rit te krijgen. Het kabinet beseft dat naast financieel herstel en brede ondersteuning juist ook emotioneel herstel daarbij van groot belang is. De dialoog met en de behoeften van gedupeerden staan daarbij centraal. We faciliteren onder meer de initiatieven van ouders en jongeren, bieden ondersteuning op het gebied van mentaal welzijn en stimuleren lotgenotencontact en de inzet van ervaringskennis. Het is de ambitie om voor de laatste ouders in de loop van 2025 hun integrale beoordeling te hebben afgerond. We verwachten dat uiterlijk eind 2027 alle ouders die daar recht op hebben compensatie van aanvullende schade hebben ontvangen.

Minder ambtenaren en externe inhuur

Het kabinet brengt het aantal ambtenaren en externe inhuur substantieel terug. De overheid dient toekomstbestendig te worden gemaakt. Belangrijk daarbij is de vraag “welk werk moet er (nu) gebeuren gelet op onze maatschappelijke opgave?” Mede vanwege de structurele arbeidsmarktkrapte moeten ambtenaren worden ingezet waar ze het hardste nodig zijn en beleid maken dat goed uitvoerbaar is. Hierin moeten keuzes worden gemaakt. Onnodige procedures kunnen worden afgeschaft, de overhead moet worden teruggedrongen en de rijksbrede bedrijfsvoering zal worden doorontwikkeld. Dit is gekoppeld aan het vereenvoudigen en verminderen van regels en het terugbrengen van administratieve verplichtingen voor burgers, ondernemers en de uitvoeringsorganisaties.

Aan deze opdracht is een budgettaire taakstelling van 22% gekoppeld. Ministers leggen in hun eigen begrotingen en jaarverslagen verantwoording aan de Tweede Kamer af over hoe zij op een verantwoorde manier de gestelde doelen zullen realiseren.

Daarnaast coördineert de minister van BZK vanuit haar beleids- en stelselverantwoordelijkheid voor de Rijksdienst deze operatie aan de hand van een aantal af te spreken gemeenschappelijke kaders. Zij rapporteert hierover via de Jaarrapportage Bedrijfsvoering Rijk aan de Tweede Kamer. Vanwege het belang van deze opgave zal het kabinet een ministeriële commissie instellen waarin de voortgang van deze operatie aan de orde komt. Aan de hand van de geboekte resultaten stelt de ministeriële commissie periodiek vast of er voldoende voortgang is geboekt, of dat het nodig is om aanvullende maatregelen te treffen. Belangrijke randvoorwaarde is dat medewerkers die hiervan de gevolgen ondervinden, zo veel mogelijk perspectief wordt geboden. De stand van zaken zal daarom regelmatig worden besproken met de vakbonden en de GOR Rijk.

Hervormingsagenda tot versoering Algemene Bestuursdienst (ABD)

Er wordt een hervormingsagenda voor versoering van het ABD-stelsel opgesteld. In die agenda zal het constant betrekken van burgerperspectief en dat van de uitvoering in het werk van topambtenaren centraal staan, naast rechtsstatelijk besef en ambtelijk vakmanschap (inhoudelijke kennis en expertise). Topambtenaren spelen een cruciale rol bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid. Voor de samenleving is echter niet altijd duidelijk op welke manier zij verantwoordelijk zijn voor het maken en uitvoeren van beleid en het nemen van beslissingen die het publieke belang dienen. Daarom wordt onderzocht op welke wijze topambtenaren - binnen de kaders van de ministeriële verantwoordelijkheid - meer inzicht kunnen geven in deze verantwoordelijkheid. Het leren en ontwikkelen van topambtenaren wordt minder vrijblijvend. Iedere topambtenaar maakt een persoonlijk en toetsbaar plan. We hanteren open en transparante werving- en selectieprocedures en zetten in op een diverse ambtelijke top die verschillende perspectieven uit de samenleving meebrengt. Hierbij borgen we het aantrekken van mensen van buiten de Rijksoverheid. Topambtenaren zorgen op verschillende manieren voor een nauwere aansluiting

met de praktijk en betrekken dit bij hun werk, ook dit vormt onderdeel van het persoonlijke en toetsbare plan.

De Wet normering topinkomens wordt geëvalueerd en vergezeld van een nota met een lijst van verbetervoorstellen, waaronder de transparantie van de inkomensgegevens van functionarissen.

Financiële paragraaf

De enveloppe voor 'Goed bestuur en Sterke Rechtsstaat' wordt verdeeld naar onderstaande onderwerpen. Bij de miljoenennota worden de budgetten per onderwerp bekend gemaakt.

Goed bestuur

Versterken dienstbare overheidsorganisaties: middelen worden beschikbaar gesteld voor onder andere het gericht opsporen van hardheden. Overheidsdienstverlening wordt meer bereikbaar en toegankelijk door direct contact en eerstelijnsbalies, betere gegevensdeling en doordacht gebruik van AI. Ook wordt ingezet op een overheid die anders werkt en wordt ambtelijk vakmanschap versterkt, onder andere via verplichte scholing voor (top) ambtenaren. Klokkenluiders worden beter beschermd. Het ministerie van OCW ontvangt daarnaast middelen voor scholing en een selectieregister om archieven beter op orde te brengen.

Oog voor sterk bestuur, regio en medeoverheden: middelen worden ingezet voor de uitvoering van actieagenda sterk bestuur; onder andere het versterken van de feedbackloop tussen beleid en uitvoering, dienstverlening en burgerperspectief. Het bestuur, rechtsstaat en integriteit in Caribisch Nederland worden versterkt. Daarnaast wordt ingezet op een structurele samenwerking tussen Rijk en regio, Elke regio telt!.

Democratische rechtsstaat

Versterken instituties rechtsstaat: middelen komen beschikbaar voor de oprichting van een Constitutioneel hof en het verzelfstandigen van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.

De constitutionele toetsing ex ante wordt versterkt. Ook worden middelen besteed aan het daadkrachtig optreden tegen onder andere discriminatie, racisme, antisemitisme en moslimhaat.

Versterken democratische instituties en weerbaar bestuur: middelen komen beschikbaar voor het uitbreiden van het mandaat van de Kiesraad tot een Kiesautoriteit. Er wordt ingezet op de vernieuwing van het kiesstelsel, het vergroten van de toegankelijkheid en uitvoerbaarheid van verkiezingen, democratisch burgerschap en versterking ondersteuning van de Tweede Kamer en (decentrale) politieke partijen. Daarnaast komen middelen beschikbaar voor de structurele kosten van een referendum. Ook komen middelen beschikbaar voor de weerbaarheid tegen desinformatie, een integer en weerbaar bestuur met onder andere implementatie aanbevelingen GRECO op integriteit.

Versterking van de rechtsstaat

Middelen worden ingezet ter versterking van de rechtsbescherming in de jeugdbescherming, versterking van de familie- en jeugdrechtspraak, in de toegang tot het recht en institutionele vernieuwing van de Rechtspraak.

Nationale Veiligheid

Weerbaarheid tegen dreigingen nationale veiligheid

Het kabinet constateert dat als gevolg van zorgwekkende ontwikkelingen in binnen- en buitenland, dreigingen tegen de nationale veiligheid zich opstapelen en elkaar versterken. Naast de (aanslag)dreiging vanuit gewelddadig extremisme en terrorisme wordt onze democratische rechtsorde bedreigd door de opkomst van het anti-institutioneel extremisme en door criminelen die aanslagen willen plegen tegen instituties van onze democratische rechtsstaat. Mede als gevolg van de Russische agressie tegen Oekraïne en het conflict in het Midden-Oosten, staat onze nationale en internationale veiligheid onder druk. Deze geopolitieke spanningen leiden tot verhoogde militaire en hybride dreigingen: staten voeren cyberaanvallen en fysieke sabotageacties uit, plegen moordaanslagen, en stelen waardevolle kennis en technologie. Ook zijn er diverse staten die bijvoorbeeld door onze politieke besluitvorming of hun diasporagemeenschappen (heimelijk) proberen te beïnvloeden. Daarnaast zijn er binnenlandse ontwikkelingen die de nationale veiligheid bedreigen, zoals openbare orde verstoringen na aanleiding van desinformatie, en criminele ondermijning. Ook kunnen we geconfronteerd worden met (gestapelde) crises zoals pandemieën en natuurrampen of grootschalige (cyber)verstoringen en uitval van vitale processen zoals gezondheidszorg, elektriciteit, drinkwatervoorziening of internet.

Onder deze uitzonderlijke omstandigheden moeten onze samenleving en economie blijven functioneren. Daarom zijn adequate voorbereidingen en versterking van de weerbaarheid van overheid, bedrijven en burgers nodig. Het kabinet gaat hier sterker op inzetten, waarbij de Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden koersbepalend blijft.

In het najaar deelt het kabinet haar ambitie om onze weerbaarheid tegen militaire en hybride dreigingen versneld te verhogen, en wat er voor nodig is om dit te realiseren. De doorontwikkeling van de huidige aanpak statelijke dreigingen en versterking van

crisisbeheersing zijn belangrijke componenten.

We zetten in op de continuïteit van de samenleving en economie, en versterking van de krijgsmacht en de civiele ondersteuning daaraan. Onderdelen die we hierin meenemen zijn versterkte civiel-militaire samenwerking, de NAVO-weerbaarheidsdoelen en EU-initiatieven. In deze maatschappijbrede aanpak spelen burgers, bedrijven, organisaties en (mede) overheden een essentiële rol. Samen verhogen we de weerbaarheid door o.a. meer bewustwording, (crisis) oefeningen en de organisatie van een Veiligheidstop.

De weerbaarheid en continuïteit van de vitale infrastructuur en processen wordt verder verhoogd, o.a. door de implementatie van cyber en fysieke Europese wet- en regelgeving. Er wordt gekeken naar de aanleg van strategische voorraden, versterking van de (nood)zorg en er wordt extra ingezet op de bescherming van onderzeese infrastructuur en de havens. Scherper zicht op huidige en toekomstige hybride dreigingen is vereist, zoals bij sabotage, (economische) spionage, desinformatie en ongewenste inmenging. We beschermen de economische veiligheid, kennisveiligheid en strategische autonomie, o.a. door waar mogelijk risicovolle strategische afhankelijkheden te voorkomen en te verminderen. Hierbij maakt het kabinet gebruik van zowel *protect*, *promote* als *partner* maatregelen. Als onderdeel van de brede aanpak kennisveiligheid voeren we een wettelijke screeningsplicht voor onderzoekers en masterstudenten in om ongewenste kennis- en technologieoverdracht tegen te gaan. Ook worden signalen over mogelijk ongewenste buitenlandse inmenging richting burgers op een plek samengebracht.

De inlichtingen- en veiligheidsdiensten en de NCTV spelen een centrale rol bij de bescherming van de nationale veiligheid. Omdat de onderzoeken van de I&V diensten hierbij essentieel zijn, investeert het kabinet in de AIVD en MIVD. We versterken de I&V diensten door de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017 te herzien en investeren hierin. Het gaat hierbij om het efficiënter kunnen inzetten van de huidige bevoegdheden en, indien noodzakelijk, het toevoegen

van nieuwe bevoegdheden. Daarbij verkent het kabinet onder andere of de inlichtingen- en veiligheidsdiensten extra bevoegdheden en middelen nodig hebben ter bevordering van de economische veiligheid. Dit alles met oog voor de grondrechten in combinatie met een passend toetsing- en toezichtstelsel dat past bij het dynamisch werkveld.

In het najaar van 2024 wordt interdepartementaal een verkennend onderzoek opgestart naar de taken en bevoegdheden van organisaties zoals de Franse Direction générale de la Sécurité Intérieure (DGSi) om te bezien of een soortgelijke structuur van meerwaarde is voor Nederland.

Het kabinet continueert de signalerende en handhavende taak van de politie op het vlak van nationale veiligheid. We investeren daarom in de aanpak van spionage door politie en OM. En we zetten in op het vergroten van de deskundigheid bij de politie tegen ongewenste buitenlandse inmenging en statelijke en militaire dreigingen.

Crisisbeheersing wordt verder versterkt door implementatie van de Landelijk Agenda Crisisbeheersing. Bestaande Landelijke Crisisplannen worden geactualiseerd in het licht van de veranderende dreigingen en waar nodig worden nieuwe Landelijke Crisisplannen opgesteld, waaronder het Landelijk Crisisplan Militaire Dreigingen. Hierbij wordt intensief samengewerkt met de Veiligheidsregio's, andere (crisis)partners en (mede-)overheden. We blijven communicatiesysteem C2000 voor de hulpdiensten doorontwikkelen. Daarnaast versterken we onze alertering, noodcommunicatievoorziening richting burgers en informatiesystemen voor de nationale veiligheid, zoals het Galileo-satellietnavigatiesysteem. Tot slot wordt ingezet op versterking van crisisbeheersing en paraatheid op EU-niveau.

Risicocommunicatie richting de samenleving wordt versterkt. Samen met maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en veiligheidsregio's verhogen we zelfredzaamheid en bewustwording over dreigingen, bijvoorbeeld bij langdurige uitval van stroom. In 2025 start een landelijke informatiecampagne.

Contraterrorisme

Terrorismebestrijding

Terrorisme en gewelddadig extremisme vormen een constante dreiging voor onze democratische rechtstaat en nationale veiligheid. Niet voor niks is het dreigingsniveau eind 2023 verhoogd naar het één na hoogste niveau. De afgelopen jaren zagen we de terroristische dreigingen toenemen en veranderen. Dit komt door de toenemende jihadistische dreiging, de aanzwengelende en mobiliserende impact van het online domein en door de ontwikkelingen binnen nieuwere vormen van gewelddadig extremisme, zoals rechtsextremisme en anti-institutioneel extremisme

Het kabinet komt met een plan van aanpak om de straffen voor terroristische misdrijven te verzwaren. Ook wordt de uitbreiding van de strafbaarheid van deelname aan een terroristische organisatie uitgewerkt. Daarnaast is het kabinet voornemens het openlijk steun betuigen aan een terroristische organisatie en het verheerlijken van terrorisme strafbaar te stellen met een hoog strafmaximum. Wetgeving daartoe zal worden voorbereid. Het wetsvoorstel dat het strafmaximum voor deelname aan een terroristische organisatie verhoogt van 15 naar 20 jaar gevangenisstraf ligt ter behandeling in de Tweede Kamer. Het kabinet onderzoekt daarbij de mogelijkheden tot uitbreiding van het intrekken van het Nederlanderschap bij terroristische misdrijven naar andere ernstige misdrijven waarvoor het Europees Verdrag inzake Nationaliteit (EVN) dit toelaat. In hoofdstuk 2 'Grip op asiel en migratie' wordt hier nader op ingegaan. De (nationale) veiligheidsaspecten vallen onder de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie en Veiligheid.

Ongewenste (buitenlandse) financiering

Het kabinet gaat onwenselijke beïnvloeding vanuit het buitenland tegen met een slim verbod op ongewenste buitenlandse financiering van onder meer Nederlandse verenigingen, stichtingen, kerkgenootschappen of informele organisaties. Het wetsvoorstel transparantie maatschappelijke organisaties is hierop gericht. Buitenlandse donaties aan maatschappelijke organisaties kunnen inzichtelijk worden gemaakt, het risico op witwassen wordt verkleind en waar sprake zou zijn van terrorismefinanciering wordt dit onderzocht en aangepakt. Internationale en Europese samenwerking is hierbij essentieel. Organisaties die nauw verbonden zijn met organisaties die elders in de EU verboden zijn wegens een link met terroristische groeperingen hebben geen plek in onze samenleving. Binnen de EU worden in Q4 2024 best practices en informatie opgehaald om dergelijke organisaties tegen te gaan. Ook kijken we naar de rol die de EU hierin kan spelen. Aan de hand daarvan wordt onderzocht of aanvullende wetgeving nodig is om de genoemde organisaties binnen onze grondwettelijke kaders te verbieden.

Bewaken & beveiligen

Personen en functionarissen, zoals politici, journalisten, officieren van justitie en rechters krijgen vanwege hun werk te maken met bedreigingen, intimidatie of nog erger. Onze vrije samenleving staat hierdoor onder druk. Het kabinet zet daarom met betrokken stelselpartners het ingezette versterkingstraject om het stelsel bewaken & beveiligen toekomstbestendig te maken en fundamenteel te vernieuwen tot het stelsel beveiligen van personen onverminderd voort. Het streven is om het nieuwe stelsel aan het einde van 2024 grotendeels te hebben staan binnen de huidige juridische kaders en vervolgens in de loop van 2025 zo goed als mogelijk te werken volgens de principes van het nieuwe stelsel. Gezien het belang dat het kabinet hecht aan het vernieuwde stelsel bewaken beveiligen is besloten dit als generaal dossier te behandelen

Digitale weerbaarheid: Cybersecurity & cybercrime

In onze digitale samenleving heeft uitval of verstoring direct impact op ons welzijn, onze welvaart en vertrouwen in instanties. De digitale dreiging voor Nederland is onverminderd groot. Statelijke actoren voeren cyberaanvallen uit en zetten economische middelen in om politieke, economische en militaire doelen te bereiken. Wereldwijd opererende criminelen verdienen grof geld aan cybercrime en gedigitaliseerde criminaliteit met grote schade voor organisaties, burgers en de samenleving als gevolg.

Het kabinet werkt daarom aan een digitaal weerbare en veilige samenleving. Door de inzet van digitale, economische, diplomatieke en juridische instrumenten, en met oog voor de geopolitieke context, wordt onze digitale veiligheid gewaarborgd, waar mogelijk in EU- en/of NAVO verband. Het kabinet houdt hierbij vast aan de Nederlandse Cybersecuritystrategie 2022-2028 en breidt het onderliggende actieplan uit. We doen dit samen met het bedrijfsleven en de wetenschap. In het bijzonder intensiveert het kabinet deze aanpak door aanvullende wetgeving en investeringen.

Ten eerste door een stevige implementatie van de Cyberbeveiligingswet (Cbw). Deze treedt naar verwachting in Q3 2025 in werking. Daarmee worden ruim 8000 organisaties in Nederland verplicht tot het nemen van maatregelen die hun digitale weerbaarheid verhogen. Bepaalde organisaties die onder de wet komen te vallen kunnen vanaf Q4 2024 relevante dreigingsinformatie van het Nationaal Cybersecuritycentrum (NCSC) ontvangen.

Met de beoogde realisatie van het Cyclotron platform in 2027 intensiveren we bovendien de samenwerking, informatiedeling en analyse van cyberdreigingen en -incidenten tussen publieke- en private organisaties en de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Ook zorgen we ervoor dat burgers en bedrijven erop kunnen vertrouwen dat producten digitaal veilig zijn. Hiervoor wordt effectief toezicht ingericht op de naleving van nieuwe Europese cybersecurity-eisen voor

digitale producten, en wordt het MKB ondersteund bij de implementatie.

We bouwen daarnaast risicogebaseerd het gebruik van elektronica en diensten vanuit landen met een offensief cyberprogramma verder af. Binnen de vitale infrastructuur wordt het uitvoeren van een risicoanalyse op casusniveau vanaf Q2 2026 een verplicht onderdeel van het inkoopproces. Binnen de Rijksoverheid stellen we vanaf Q2 2025 extra eisen door middel van de invoering van Algemene Beveiligingseisen Rijksoverheid Opdrachten (ABRO).

Het kabinet investeert ten slotte structureel in de aanpak van cybercrime en gedigitaliseerde criminaliteit. In 2025 bepalen we voor welke cybercrime feiten hogere straffen mogelijk worden. Het kabinet zet in op het versterken van de digitale rechtshandhaving, onder meer door gerichte investeringen in de politie en strafrechtketen en het verbeteren van de toegang tot digitale gegevens voor de opsporing.

Ondermijnende criminaliteit en het beschermen van de democratische rechtstaat

De ondermijnende criminaliteit vormt een groot gevaar voor onze samenleving en onze democratische rechtsstaat, en is daarom een topprioriteit van het kabinet. We versterken de aanpak van ondermijnende criminaliteit en we pakken krachtig door op de belangrijke stappen die de afgelopen jaren zijn gezet. Het kabinet versterkt zoals hierna uiteengezet de basis van de aanpak en investeert structureel in de aanpak van georganiseerde criminaliteit door politie en OM. Daarnaast investeert het kabinet hiervoor in de AIVD. Door in te zetten op strategische dreigingsbeelden en inzicht in systeemkwetsbaarheden die een dreiging vormen voor de nationale veiligheid ontwikkelen we interventies om criminele ondermijning tegen te gaan. Drugshandel blijft naar verwachting de komende jaren het dominante verdienmodel voor criminelen, maar we zijn ook alert op andere verdienmodellen zoals mensenhandel of fraude. Met behulp van

dreigingsbeelden grijpen we steeds beter in waar het criminel en het meeste raakt en door de mogelijkheden voor (internationale) informatiedeling beter te benutten, gaan we effectiever te werk. Drie speerpunten krijgen deze kabinetsperiode extra nadruk:

- We werken aan een weerbare samenleving tegen ondermijnende criminaliteit, waarin de hele maatschappij een rol vervult. We nemen als gehele kabinet verantwoordelijkheid en werken daar met partners actief aan.
- We verstevigen de internationale samenwerking, en nemen een voortrekkersrol in EU-verband.
- We intensiveren de aanpak van corruptie door publieke en private partijen weerbaarder te maken en zetten hard in op het bestraffen van corrupt handelen.

Het kabinet zet samen met een brede coalitie van partners in op voorkomen, doorbreken, bestraffen en beschermen.

Voorkomen

Met het programma Preventie met Gezag voorkomen we dat kwetsbare jongeren en jongvolwassenen in de criminaliteit terecht komen en daarin verder afglijden of doorgroeien. We ondersteunen de lokale aanpak van gemeenten en gebruiken hun ervaringen om de aanpak nog effectiever te maken. De partners uit de (jeugd)strafrechtketen, het zorg-, sociaal- en veiligheidsdomein én het onderwijs slaan hiervoor de handen ineen. Ook in Caribisch Nederland.

Het tegengaan van criminele rolmodellen via de patseraanpak werken we uit, ook in relatie tot het afpakken van crimineel vermogen. Daarnaast stellen we grenzen, onder andere door een structurele investering in de aanpak van lokale, veelvoorkomende criminaliteit.

Drugs bezit, verkoop en productie blijft verboden. De strategische visie op drugs ontwikkelen we door en dragen we (inter)nationaal uit, met als doel om aanbod en vraag naar drugs te verminderen.

Doorbreken

Samen met partners doorbreken we criminele netwerken, handels- en geldstromen. We intensiveren de anti-witwas aanpak door de grootste witwasrisico's, zoals ondergronds bankieren, aan te pakken. De aanpak wordt verder verbeterd door de implementatie van het Europese anti-witwaspakket, inclusief de mogelijkheden tot gegevensdeling tussen poortwachters. We houden daarbij aandacht voor privacywaarborgen, de toegang van gewone burgers tot financiële diensten en hun mogelijkheden om te ondernemen. Daarnaast verruimen we de mogelijkheden om crimineel vermogen af te pakken door de implementatie van de EU-richtlijn op confiscatie. Afgepakt crimineel vermogen investeren we zo veel mogelijk (zichtbaar) in de maatschappij.

We maken samen met private partners logistieke knooppunten weerbaarder en veiliger. We werpen fysieke en technologische barrières op, zetten in op weerbaarheid van personeel en maken het uithalers extra moeilijk. Daardoor worden lucht en zeehavens minder aantrekkelijk voor criminele activiteiten. We blijven inzetten op de huidige mainports en breiden de aanpak in het Noordzeekanaalgebied, de bloemenveilingen en in Zeeland/West-Brabant uit. Het kabinet investeert hier structureel in.

In Europees verband hebben we als Nederland een voortrekkersrol in de samenwerking via de coalitie tegen georganiseerde criminaliteit. We zetten in op informatie-uitwisseling via bestaande en nieuwe EU-systemen. We versterken de samenwerking met de bron- en transitlanden van cocaïne om daar drugs al tegen te houden. Samen met het Caribisch deel van het Koninkrijk ontwikkelen we een integrale aanpak van ondermijning. Daarnaast breiden we de samenwerking uit met landen waar crimineel vermogen wordt witgewassen en/of geïnvesteerd. Om het winstmodel van criminelen schade toe te brengen voorkomen we dat zij drugs uit Nederland exporteren door daders te bestraffen en barrières op te werpen.

Bestrafen

Criminele netwerken moeten worden opgespoord en bestraft. We verhogen de pakkans door te investeren in de opsporing. Het kabinet investeert hier structureel in, in onder andere technologisch hoogwaardige middelen. We versterken de wettelijke kaders voor de inzet van kroongetuigen en verbreden de doelgroep die kan getuigen tegen criminelen.

Daarnaast investeert het kabinet in een aantal door de Landelijke Eenheden van de politie voorgefinancierde taken waaronder de uitvoering van de wet computercriminaliteit en worden structurele kosten gedekt die noodzakelijk zijn voor de transitie van één naar twee landelijke eenheden. Het gaat hier primair om extra leidinggevenden om de *span of care* te verkleinen.

Om voortgezet crimineel handelen vanuit detentie tegen te gaan implementeren we de wijziging van de Penitentiaire beginselenwet. Dit ziet onder meer op het vergaand beperken van het contact met de buitenwereld van gedetineerden in de Extra Beveiligde Inrichting en op de Afdelingen Intensief Toezicht. Daarnaast treffen we verstevigende fysieke, organisatorische en elektronische maatregelen om dreigingen van buiten tegen te gaan. Zo investeren we in apparatuur om contrabande en drones te detecteren en versterken de kennispositie en innovatiekracht van de Dienst Justitiële Inrichtingen. Ook bij deze maatregelen maken we gebruik van voorbeelden uit het buitenland, waaronder Italië. Bovendien versterken we de internationale samenwerking om meer gegevensdeling over gedetineerden mogelijk te maken. Het kabinet investeert hierin.

Beschermen

De samenleving is nog onvoldoende weerbaar tegen corruptie. Er komt een rijksbreed anti-corruptiebeleid in samenhang met het integriteitsbeleid, om zowel ambtelijke als niet-ambtelijke corruptie te bestrijden. Corrupt handelen wordt bestraft. Daarnaast identificeren en reduceren we systeemkwetsbaarheden bij de overheid en het bedrijfsleven

Ook kunnen functionarissen beschermd worden door onder nummer te werken. De mogelijkheden hiertoe worden uitgebreid, in overleg met politie, OM en Rechtspraak. Er wordt aanvullend geïnvesteerd in het ‘Team bedreigde politici’ van de politie. Komende periode wordt onderzocht hoe dit kan worden gefinancierd. Verder investeert het kabinet, zoals reeds genoemd, in opsporings- als veiligheidsdiensten om deze beroepsgroepen te beschermen tegen geweld en intimidatie.

Rechtshandhaving en criminaliteitsbestrijding

De instituties van onze rechtsstaat, zoals de politie, het Openbaar Ministerie, de Rechtspraak, het parlement en het overheidsbestuur kennen wettelijke waarborgen en houden elkaar in balans. In internationale vergelijkingen staat Nederland in de top 5 als het gaat om de ‘staat van de rechtsstaat’. Onze rechtsstaat moet een vrije, veilige en rechtvaardige samenleving borgen, zowel offline als online, ook in Caribisch Nederland. Daarom zetten we in op een verhoging van de veiligheid op straat en in de digitale wereld en op gezag en respect in de openbare ruimte. Daarbij houden we er rekening mee dat veel mondige mensen in onze polariserende samenleving weinig ruimte lijken te zien voor grijstinten, ook als de politie in feite neutraal zijn werk doet en bezig is de orde te handhaven. Dit alles vergt een brede aanpak, goede samenwerking tussen overheden, maatschappelijke organisaties en private partijen, een mix van preventie en repressie en de inzet van strafrechtelijke, civielrechtelijke en bestuurlijke instrumenten.

Een sterke en maatschappelijk verankerde politie en wijkrechtspraak

De kracht van de Nederlandse politie is dat zij in verbinding staat met de samenleving. Deze verbinding is de afgelopen jaren onder druk komen te staan. Er is sprake van aanhoudende onderbezetting en de politie is belast met werkzaamheden waar andere domeinen of organisaties een rol moeten spelen, zoals de omgang met mensen met verward gedrag

en administratieve verrichtingen in de asielketen. Het kabinet werkt op basis van de ontwikkelagenda Politiefunctie die op 7 december 2023 met de Kamer is gedeeld, opties uit voor het verminderen van de druk op de politiecapaciteit, in het bijzonder door samenwerking met publieke en private organisaties die beter toegerust zijn voor een aantal specifieke taken.

Handhaven van het vertrouwen van de burger en effectieve criminaliteitsbestrijding vragen om een zichtbare en verbonden politie en rechtspraak, zowel fysiek als digitaal. We zetten het bestaand beleid voort om wijkrechtspraak te stimuleren. Daarnaast investeert het kabinet in afstemming met het lokaal gezag structureel in innovatieve politieloketten op nieuwe en bestaande locaties, zoals stadhuizen, stations en ziekenhuizen. Burgers kunnen daar laagdrempelig in contact komen met de politie. Het openen van dergelijke politieloketten moet ertoe leiden dat operationele politiemensen, zoals wijkagenten, weer meer tijd krijgen voor het werk op straat. Dit nieuwe concept wordt via pilots nader uitgewerkt, de eerste pilot is reeds gestart. Het kabinet investeert ook in digitale opsporing in onder andere de basisteams.

Burgers moeten erop kunnen vertrouwen dat de overheid iedereen op dezelfde wijze benadert. Omdat van de bestaande landelijke richtlijn, die toeziet op de neutraliteit van boa’s, mag worden afgeweken, komt het kabinet met een plan van aanpak voor het juridisch borgen van de neutraliteit van boa’s.

Geweld tegen hulpverleners: taakstrafverbod

Hulpverleners moeten veilig en ongehinderd hun werk kunnen doen en het is volstrekt onacceptabel als ze daarbij worden geconfronteerd met agressie en geweld. Slachtoffers worden ondersteund en daders worden keihard aangepakt. In het najaar 2024 vindt nadere besluitvorming plaats over hoe een wetsvoorstel waarin een taakstrafverbod wordt ingesteld bij fysiek geweld tegen hulpverleners het beste kan worden vormgegeven.

Maatschappelijke onrust en demonstraties:

Er wordt scherper onderscheid gemaakt tussen (vreedzaam) demonstreren en orde verstorende acties. Demonstreren is een grondrecht maar wanordelijkheden, bedreigingen tegen anderen of openbaar geweld waar demonstranten over de grenzen van het strafrecht heen gaan zijn onacceptabel. Met burgemeesters, politie, OM en anderen die een bijdrage kunnen leveren wordt gesproken over een optimale mix van maatregelen om vreedzame demonstraties te faciliteren maar ook kordaat op te treden tegen diegenen die zich niet aan de wet houden. Notoire relschoppers worden hard aangepakt. Om te zorgen dat de politie slagvaardig kan optreden tegen openbare ordeverstoringen, stelt het kabinet structureel middelen beschikbaar ten behoeve van de paraatheid van de mobiele eenheden, en het uitbreiden van de bevoegdheden van de politie om informatie te vergaren over (potentieel) grootschalige openbare ordeverstoringen. Daarnaast wordt door het WODC een onderzoek gestart (verwachte oplevering zomer 2025) naar mogelijkheden voor het verstevigen van het handelingsperspectief van alle betrokkenen en de bestendigheid van het wettelijke kader. Ook de Inspectie Justitie en Veiligheid doet onderzoek naar de taakuitvoering van de politie bij demonstraties. In de tussentijd wordt in samenwerking met BZK ingezet op bredere bekendmaking en het actueel houden van www.demonstratierecht.nl, de digitale kennisbank voor zowel demonstranten als het lokale gezag.

Voetbal

Om ongeregelde hooligans rond voetbal verder terug te dringen, hooligans hard aan te pakken en ruimte te creëren voor gastvrij wedstrijdbezoek voor goedwillende supporters, zet het kabinet in op verschillende maatregelen, mede geïnspireerd op het 'Engelse model', waar high trust – high penalty het uitgangspunt is. Dit sluit aan bij het Versterkingsplan Veilig en Gastvrij Voetbal dat de komende jaren verder uitgevoerd wordt. Aanvullend wordt in seizoen 2024-2025 in drie gemeenten geëxperimenteerd met de digitale meldplicht voor hooligans aan wie een meldplicht is opgelegd gekoppeld aan een

gebiedsverbod. Bij succesvolle afronding hiervan zullen de mogelijkheden voor bredere implementatie van de digitale meldfaciliteit, afhankelijk van de beschikbare financiële middelen nader worden bekeken. In overleg met gemeenten wordt onderzocht hoe zij de vergunningverlening voor (risico)wedstrijden kunnen aan scherpen in lijn met de bevoegdheden van de burgemeester op het terrein van openbare orde en hun lokale regierol voor voetbal en veiligheid. Ook onderzoekt het kabinet in overleg met de KNVB hoe betaald voetbal-organisaties strenger kunnen handhaven op het KNVB-verbod op gezichtsbedekkende kleding bij wedstrijden.

Mensen met verward en/of onbegrepen gedrag

Het aantal incidenten en meldingen van mensen met verward en/of onbegrepen gedrag is de laatste jaren toegenomen. Zij krijgen niet altijd de zorg en ondersteuning die ze nodig hebben. Politieagenten moeten hierdoor te veel aandacht schenken aan deze groep. Het kabinet houdt rekening met de aanbevelingen van de parlementaire verkenning van de Vaste Kamercommissie voor Justitie en Veiligheid van juli 2024. Door te investeren in huisvesting, het verbeteren van bestaanszekerheid en waar nodig ondersteuning of zorg te leveren helpen we mensen die de grip op het leven dreigen kwijt te raken. Daarnaast wordt ingezet op het overhevelen van werkzaamheden van de politie aan ter zake deskundige organisaties door onder andere een scherpere triage op de 112-meldkamer, inzet van het Meldpunt Zorgwekkend Gedrag en verbeterde samenwerking tussen politie en zorgprofessionals. Tot slot wordt de inzet voor de groep mensen die een hoog veiligheidsrisico kent vastgelegd in een werkagenda om aansluiting op reguliere en forensische zorg te verbeteren.

Aanpak geweld en aanslagen met explosieven

Geweldscriminaliteit is de afgelopen jaren toegenomen. Dit is een zorgelijke ontwikkeling. Samen met gemeenten, de politie, het Openbaar Ministerie, maatschappelijke organisaties en private partijen bestrijden we geweld en straatterreur.

Het kabinet richt zich binnen de bestaande aanpak van high impact crimes in het bijzonder op online geweld en de verontrustende toename van het aantal intimiderende aanslagen met explosieven op woningen en bedrijven, door oprichting van het Strategisch Offensief Tegen Explosies (SOTE). Samen met publieke en private partijen zorgen we voor een stevige aanpak. Het actieplan van SOTE zal dit jaar met de Tweede Kamer gedeeld worden. Tegen strafbare online uitingen van geweld zoals haat zaaien, oproepen tot geweld en online bedreigingen werkt het kabinet maatregelen uit om deze strafbare uitingen beter te bestrijden. Bovendien werkt het kabinet ook voorstellen uit om het wettelijke strafmaximum voor plegers van openlijk geweld te verhogen. Om het gebruik van F-4 vuurwerk bij aanslagen beter aan te pakken zal het kabinet werken aan het wegnemen van beperkingen bij het toepassen van opsporingsbevoegdheden, gericht op preventief ingrijpen en zet het in op een EU-brede aanpak tegen de illegale handel. Wat opname van F4-vuurwerk in de Wet Wapens en Munitie (WWM) betreft moet nadrukkelijk rekening gehouden worden met de beperkingen die EU-regelgeving hieraan stelt.

Versterking strafrechtketen en hogere straffen

De strafrechtketen staat ook de komende jaren voor de uitdaging om ervoor te zorgen dat strafzaken tijdig en effectief worden afgehandeld. Bezien wordt hoe de financiering minder gebaseerd kan worden op output en producten en meer gericht op het effectief samenwerken en presteren in de strafrechtketen. Er wordt geïnvesteerd in de capaciteit in de strafrechtketen middels de in dit hoofdstuk beschreven extra investeringen in de politie, inclusief de effecten daarvan op de rest van de keten. Tegelijkertijd wordt hard doorgewerkt aan de reeds bestaande prestatieafspraken van de keten zelf, namelijk de verdere digitalisering van de keten en het realiseren van de afgesproken ketenprestatienormen voor de versnelling van doorlooptijden. Voor criminaliteitsbestrijding blijven de prestatieafspraken met de politie uit de 4-jaarlijkse Veiligheidsagenda van kracht. Ook zijn concrete verbeteringen in gang gezet naar aanleiding van de

parlementaire verkenning naar de strafrechtketen uit 2023 en de motie Ellian c.s. In het najaar van 2024 zal het kabinet de Kamer informeren over de actuele stand van zaken. Tot slot voert het kabinet actief regie op alle noodzakelijke voorbereidingen van de betrokken organisaties met het oog op de in april 2029 geplande inwerkingtreding van het nieuwe wetboek van Strafvordering.

De wettelijke strafmaxima bij specifieke delicten moeten passend zijn bij de maatschappelijke ernst ervan en voldoende afschrikwekkend zijn. Het kabinet houdt bij de uitwerking van de diverse voorstellen tot verhoging van wettelijke strafmaxima rekening met recent doorgevoerde of al aanhangige voorstellen tot verhoging van het strafmaximum, zoals bijvoorbeeld het geval is bij drugsdelicten, seksuele misdrijven, moord en doodslag, deelname aan een terroristische organisatie en spionage. Deze voorstellen zijn het aanscherpen van het jeugdstrafrecht door onder andere verhogen van maximale straffen voor 14 en 15-jarigen, het verzwaren van de straffen voor zware misdrijven, waaronder terroristische misdrijven en ernstige geweldsdelicten, de verhoging van de strafmaat voor terroristische activiteiten, het verhogen van de maximumstraffen voor cybercriminaliteit en het verhogen van de maximale strafmaat voor openlijke geweldpleging met een derde. Bij nieuwe voorstellen zal aandacht uitgaan naar de verhouding tot de strafmaat van andere delicten in het wetboek van Strafrecht, de verjaringstermijnen en naar de effecten op de strafrechtketen, in het bijzonder voor detentiecapaciteit. Dat geldt voor de beoogde verhoging van strafmaxima voor openlijke geweldpleging en nader te bepalen cybercrimedelicten. Het kabinet zal een plan van aanpak opstellen voor de uitwerking van de diverse voorstellen tot verhoging van strafmaxima en dit in de loop van 2025 aan de Tweede Kamer aanbieden.

Gebruik OM-strafbeschikking en genealogische databanken

De inzet van de OM-strafbeschikking wordt onderzocht. Het is van belang de toepassing en

uitwerking van het instrument in de praktijk scherp te blijven volgen. Het kabinet start daarom in het najaar 2024 de voorbereidingen voor een onderzoek naar hoe de procedure van de strafbeschikking wordt ervaren door de procesdeelnemers. Na afronding van dit onderzoek komt het kabinet met een reactie over mogelijke vervolgstappen.

De huidige pilot van OM en NFI, waarin praktijkervaring wordt opgedaan met het gebruik van genealogische databanken voor de opsporing, is in potentie veelbelovend, zeker voor cold cases. Aanvullend onderzoeken we de juridische, ethische en privacyaspecten van het gebruik van genealogische DNA-databanken. In 2026 zal op basis van de tot dan toe opgedane ervaringen en inzichten een volgende stap worden gezet in de toepassing hiervan.

Aanpak mensenhandel

Het kabinet bestrijdt mensenhandel stevig, ook in internationaal verband, onder meer via het Rijksbrede beleidsprogramma Samen tegen mensenhandel en door het verder brengen van het wetsvoorstel dat voorziet in de modernisering en uitbreiding van de strafbaarstelling van mensenhandel (artikel 273f Sr).

Seksueel kindermisbruik

De aanpak van seksueel kindermisbruik wordt binnen de bestaande financiële kaders geïntensiveerd. Daarom is het onverminderd voortzetten van de aanpak een prioriteit voor dit kabinet en wordt bezien of er extra stappen gezet kunnen worden. Daarbij is er aandacht voor de veranderende belevingswereld van kinderen en jongeren, die zich voor een groot deel online afspeelt. We zetten daarom in op nieuwe en effectievere EU-regelgeving ter voorkoming en bestrijding van seksueel misbruik van kinderen. Ook continueren we de strafrechtelijke en bestuursrechtelijke aanpak, onder meer via de Autoriteit online Terroristisch en Kinderpornografisch Materiaal (ATKM).

Sekswerk

Het kabinet streeft naar een verhoging van de minimumleeftijd voor prostitutie naar 21 jaar. Deze maatregel wordt genomen omdat mensen van 21 jaar weerbaarder zijn en beter in staat zijn tot een weloverwogen beslissing. Om dit te realiseren worden momenteel diverse scenario's onderzocht qua juridische vormgeving rekening houdend met de uitvoerbaarheid, administratieve lasten en de kosten. Voor eind 2024 zullen we uitkomsten en vervolgstappen presenteren.

Discriminatie

In aanvulling op de paragraaf over discriminatie in hoofdstuk 7, neemt het kabinet extra maatregelen tegen geweld tegen lhbtqi+ personen. Nu het vorige actieplan is geëvalueerd, wordt in het najaar een vervolginzet vormgegeven, gericht op het bevorderen van de veiligheid van de lhbtqi+ gemeenschap. Ook worden maatregelen genomen om (kwetsbare) jongeren te beschermen die worden gedwongen om hun seksuele gerichtheid te onderdrukken. Daarnaast investeert dit kabinet in de bestending van de aanpak door de politie van alle vormen van discriminatie en racisme door het Expertisecentrum Aanpak Discriminatie Politie (ECAD-P) structureel te financieren en het programma Politie voor Iedereen voort te zetten, waarbinnen de Netwerken Divers Vakmanschap (waaronder het Joods politienetwerk en 'Roze in Blauw') een belangrijke rol spelen. Er wordt daadkrachtig opgetreden tegen degenen die zich schuldig maken aan discriminatie, racisme, antisemitisme en moslimhaat, zowel op straat als online.

Eergerelateerd geweld en andere schadelijke praktijken

Het kabinet versterkt de aanpak tegen eergerelateerd geweld, als onderdeel van de aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling. Binnen de bestaande financiële kaders worden ook andere schadelijke praktijken zoals huwelijksdwang en vrouwelijke genitale verminking aangepakt. Het versterken van het (strafrechtelijk) optreden tegen deze vormen van

geweld is alleen mogelijk als potentieel onveilige situaties tijdig gesignaleerd worden door professionals, omstanders en (potentiële) slachtoffers. Het kabinet neemt daarom ook maatregelen ter voorkoming en bestrijding van eengerelateerd geweld, onder meer door in te zetten op bewustwording en het tegengaan van schadelijke normen.

Straffen en Beschermen

Om Nederland veilig te houden voorkomen we dat burgers (opnieuw) dader of slachtoffer worden van criminaliteit. We beschermen volwassenen en kinderen en zorgen ervoor dat met een straf of op andere wijze genoegdoening wordt geboden aan het slachtoffer en aan de samenleving.

Jeugdcriminaliteit

We beschermen jongeren en hun gezinnen die vanwege de kwetsbare positie waarin zij verkeren bedreigd of verleid worden door (herhaalde) criminaliteit. Dit vergt een integrale aanpak van preventie én repressie. Voorkomen moet worden dat jongeren in de criminaliteit belanden of daarin doorgroeien en/of recidiveren. Daarom continueert het kabinet de bestaande aanpak van jeugdcriminaliteit, inclusief het programma Preventie met Gezag. Daarbij wordt ingezet op gebruik van kansrijke en bewezen effectieve interventies, zoals Alleen jij bepaalt wie je bent. Hiernaast is het van belang dat de straf passend is. Dat betekent licht waar het kan en zwaar waar het moet. In dat kader worden voorstellen uitgewerkt om het jeugdstrafrecht aan te scherpen, waaronder het verhogen van maximale straffen voor 14- en 15-jarigen, zodat bij ernstige misdrijven een passende straf kan worden opgelegd. Tevens wordt een uitgebreide motiveringsplicht in de wet verankerd die geldt wanneer bij ernstige misdrijven het adolescentenstrafrecht bij meerderjarigen wordt toegepast. Ten slotte werkt het kabinet aan extra mogelijkheden om ouders aan te spreken op hun verantwoordelijkheid in geval van delicten gepleegd door hun kinderen. De Kamer wordt over de

uitwerking van deze voorstellen in het voorjaar van 2025 geïnformeerd.

Slachtoffers

Slachtoffers verdienen erkenning en ondersteuning bij het te boven komen van de gevolgen van een strafbaar feit. De afgelopen jaren zijn al verschillende slachtofferrechten geïntroduceerd, waaronder herstelrecht. Slachtoffers ervaren daardoor een verbetering in de praktijk. Er zijn nog gericht verbeteringen nodig. De komende periode wordt gewerkt aan een wetsvoorstel om broers en zussen ook de mogelijkheid te bieden om aanspraak te maken op affectieschade. Dit wetsvoorstel zal naar verwachting eind 2025 in consultatie gaan. Ook zal in 2025 een wetsvoorstel in consultatie gaan om affectieschade in Caribisch Nederland mogelijk te maken. Ook worden normbedragen geïntroduceerd in het strafproces, zo wordt het voor rechters makkelijker om de hoogte van schadevergoeding vast te stellen zodat minder slachtoffers met schade blijven zitten. Slachtoffers van stelselmatig psychisch geweld komen vanaf de eerste helft van 2025 in aanmerking voor een tegemoetkoming door het Schadefonds Geweldsmisdrijven. In de voorschotregeling wordt in 2027 een plafond geïntroduceerd om de regeling betaalbaar te houden. De belangen en beschermingsbehoeften van slachtoffers worden bij gratiebeslissingen beter meegewogen. De positie van slachtoffers en nabestaanden in het kader van de levenslange gevangenisstraf wordt versterkt en verduidelijkt. We laten nagaan hoe hierbij een zwaarwegende stem voor slachtoffers en nabestaanden een plaats kan krijgen. De mogelijkheden voor een zelfstandig gebiedsverbod worden uitgewerkt. We zorgen ervoor dat slachtoffers goede hulpverlening krijgen en niet telkens hun verhaal hoeven te vertellen, door verbetering van de samenwerking tussen alle partijen. Verdere versnippering van het hulpverleningslandschap gaan we tegen.

Uitvoering van de straf

Het kabinet zet in op een snelle en zekere uitvoering van de straf. Het capaciteitstekort in het

gevangeniswezen wordt aangepakt, waaronder de ontstane voorraad zelfmelders. Dit doen we door het behouden en continu aantrekken van goed gekwalificeerd personeel. Bij de invulling van de gevangenisstraffen differentiëren we naar duur van de straf en het risicoprofiel van de justitiabele. We realiseren vanaf 2025 specifieke detentieconcepten met een sober programma om extra celcapaciteit te creëren voor kortgestraften met een laag risicoprofiel. Bij de uitvoering van tbs richten we ons op het beschermen van de samenleving als geheel. Om het capaciteitstekort in de tbs aan te pakken zorgen we voor een vorm van beschikbaarheidsfinanciering waardoor aanbieders worden gestimuleerd om te investeren in extra plaatsen. Deze maatregel kan en zal structureel worden gedekt binnen het financiële kader dat beschikbaar is voor voldoende forensische zorg, conform de behoefteraming. We zetten alle reguliere stappen om tot een besluit over een garantiestelling voor de Tbs te komen om de uitbreiding van Tbs-plaatsen te stimuleren. De veiligheid in de justitiële inrichtingen en bij de reclassering, waar het personeel in toenemende mate wordt geconfronteerd wordt met een complexe en geharde groep veroordeelden, waarborgen wij door aanvullend beleid en instrumentarium. De slagingskans van taakstraffen, toezicht en geldelijke sancties wordt verder vergroot door gericht aanvullend beleid. We werken aan een voorstel zodat sancties in beginsel niet meer verjaren. Onttrekking aan vrijheidsbeneming en elektronische monitoring wordt strafbaar, het wetsvoorstel zal in 2024 in consultatie gaan.

9a

Internationale Veiligheid

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

De wereld verandert snel. Technologische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen volgen elkaar in hoog tempo op. Landen, bedrijven en mensen die lange tijd aan de rand van het wereldtoneel stonden maken er nu volop deel van uit. Het mondiale zwaartepunt – demografisch, economisch en anderszins - beweegt richting het oosten (en zuiden). Deze snelle ontwikkelingen in delen van de wereld zijn in veel opzichten positief, maar hebben ook keerzijden. Lang niet overal, en niet voor iedereen, is sprake van vooruitgang. Op veel plekken in de wereld neemt de stabiliteit af en verslechtert de bestaanszekerheid. De opkomst van nieuwe machten leidt tot geopolitieke competitie, spanningen en conflicten. Niet iedereen speelt volgens de geldende spelregels. Energie-, voedsel- en waterzekerheid, handelsstromen en waardeketens staan in toenemende mate onder druk.

De agressieoorlog van Rusland tegen Oekraïne vormt een dreiging voor de Europese veiligheid. Doordat vrede en veiligheid in Europa niet meer vanzelfsprekend zijn moeten Nederland en onze bondgenoten zich beter beschermen door nóg alerter, beter bewapend en beter voorbereid te zijn. Dat geldt niet alleen voor de dreiging van gewapend conflict, maar ook voor de weerbaarheid om hybride dreigingen -in het grijze gebied tussen oorlog en vrede- het hoofd te bieden. Naast een agressief Rusland is er sprake van een assertief China dat de internationale ordening in zijn voordeel wil veranderen en bereid is deze daarvoor onder druk te zetten. De regionale situatie in het Midden-Oosten is ernstig geëscaleerd sinds de terreuraanval van Hamas op Israël op 7 oktober 2023 en het daarop volgende geweld in Gaza. Ook elders in de brede nabuurregio van Europa is onrust toegenomen en zijn conflicten opgelaaid, zoals wij hebben gezien met de inname van Nagorno-Karabach. Geopolitieke ontwikkelingen beïnvloeden wereldwijd onze speelruimte en belangen, in Nederland en de Caribische delen van het Koninkrijk.

Nederlanders zien dergelijke ontwikkelingen en merken de gevolgen ervan dagelijks. Wanneer conflicten in het buitenland oplaaien, lopen de prijzen aan de pomp en in de supermarkt op. Burgers en bedrijven zijn steeds vaker doelwit van digitale aanvallen uit het buitenland. De ontwikkelingen rondom migratie, zoals beschreven in hoofdstuk 2, hangen direct samen met ontwikkelingen in het buitenland. Desinformatie en *deepfakes* worden, vooral via internationale sociale media platformen, ook in Nederland verspreid. De verhoogde militaire paraatheid is merkbaar in het land omdat ruimte nodig is om te oefenen, te trainen en om meer militairen, materieel en munitie een plek te bieden. Nederlanders die in het buitenland wonen of op vakantie zijn komen vaker in aanraking met conflicten en natuurrampen, waarbij zij een beroep doen op Nederlandse ambassades en consulaten.

De internationale oriëntatie van onze open samenleving en economie is een grote kracht van Nederland. Ons land heeft zich vaak succesvol aangepast aan internationale veranderingen en kan, als wij dit blijven doen, de toekomst met vertrouwen tegemoet zien. Een wereld met meer onzekerheid, onrust en oorlog vereist daarom een assertief kabinet dat, in dialoog met de samenleving, waakt over de Nederlandse belangen. Alle inwoners van het Koninkrijk, evenals de meer dan één miljoen Nederlanders in het buitenland, moeten erop kunnen vertrouwen dat de overheid al het mogelijke doet om hen veilig te houden. Nederlandse burgers, bedrijven en (maatschappelijke) organisaties moeten erop kunnen rekenen dat de overheid zich internationaal voor hen inzet. Daarom zet het kabinet in op een adequaat postennet. Eén derde van wat Nederland verdient komt van handel met het buitenland en daar zijn 2,4 miljoen voltijdsbanen mee gemoeid. Dit raakt direct aan de bestaanszekerheid van Nederlanders.

Wat wil het kabinet bereiken?

Het kabinet stelt zich tot doel om door middel van internationale inzet en versterking van de krijgsmacht de veiligheid en weerbaarheid van Nederland te vergroten. Een ijzersterke collectieve afschrikking en verdediging, zoals verankerd in artikel 5 van het NAVO-verdrag, is hierbij de eerste prioriteit. Het kabinet wil dat Europa de trans-Atlantische band koestert en versterkt en tegelijkertijd meer verantwoordelijkheid neemt voor onze eigen veiligheid. De oorlog van Rusland tegen Oekraïne dwingt tot keuzes. Nederland blijft Oekraïne politiek, militair, financieel en moreel actief en onverminderd steunen in tijd van oorlog, herstel en wederopbouw, zolang als dat nodig is. Dit is onlosmakelijk verbonden met de afschrikking van verdere Russische agressie. Ontwikkeling van een nationale en Europese defensie-industrie maakt steun aan Oekraïne mogelijk en is tevens van groot belang voor onze eigen defensie en economie. Het versneld, en met een maatschappij brede aanpak, verhogen van de weerbaarheid van Nederland, is een topprioriteit op veiligheidsgebied. Om nu en in de toekomst conflicten het hoofd te kunnen bieden en voldoende weerbaar te zijn, moet Nederland goed voorbereid zijn. Internationale en nationale veiligheid (zoals beschreven in hoofdstuk 8) lopen hierbij in elkaar over.

Het kabinet gaat een realistisch buitenlands beleid voeren, dat de belangen van Nederland en Nederlanders dient, onze waarden niet uit het oog verliest en onze vrijheden verdedigt. Waar contacten tussen landen, mensen en bedrijven toenemen ontstaan kansen voor Nederland die het kabinet wil aangrijpen, in nauwe samenwerking met het bedrijfsleven, kennisinstellingen en andere organisaties. Tegelijkertijd betekent meer verwevenheid ook dat conflicten en onrust in andere landen vaker raken aan de Nederlandse en Europese belangen en veiligheid. Deze impact is doorgaans groter naarmate die landen dichterbij Nederland liggen. De herkomst- en transitlanden van migratie naar Nederland, veelal ontwikkelingslanden, kampen met grote uitdagingen en weinig middelen om deze het hoofd te bieden. Klimaatverandering verergert deze

problemen verder en vereist adaptatie. Passend bij de door het kabinet vastgestelde financiële kaders wil het kabinet mede daarom de stabiliteit in kwetsbare landen bevorderen, in het bijzonder in de bredere nabuurregio van Europa (die soms tot dieper in Afrika reikt). Bijdragen aan conflictpreventie, wederopbouw, sociaaleconomische vooruitgang en bescherming van burgers in ontwikkelingslanden, waar dat ook onze handel, migratiebeheersing en veiligheid ten goede komt, sluiten aan bij deze inzet.

Nederland is een open samenleving en een handelsnatie pur sang. Het kabinet staat voor onze democratische waarden, vrijheden en rechtsstatelijke normen. Nederland is gebaat bij eerlijke en duidelijke regels die de internationale samenwerking in goede banen leiden, mensenrechten bevorderen en een gelijk speelveld creëren, waarin onze bedrijven internationaal het best gedijen. Het kabinet wil de positie van Nederland en onze partners op het wereldtoneel versterken en de doelmatigheid en effectiviteit van multilaterale instellingen verbeteren. Als maritieme handelsnatie hebben we een bijzonder belang bij eerbiediging van de vrije zeevaart en het internationale zeerecht. Beperkingen van de vrije zeevaart, zoals China's claim op de Zuid-Chinese zee, worden internationaal niet erkend. De Caribische delen van het Koninkrijk hebben ook groot belang bij een functionerende internationale rechtsorde, waarin bijvoorbeeld de belangen van *Small Island Developing States* (SIDS) beter geborgd kunnen worden.

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Van de circa 195 landen in de wereld is Nederland nummer 131 in landoppervlakte, nummer 69 in bevolkingsaantal en nummer 17 in bruto binnenlands product (bbp). Daarmee is Nederland internationaal gezien een land om rekening mee te houden, maar zeker geen grootmacht. Om onze internationale belangen te behartigen moet Nederland scherpe prioriteiten stellen en zoveel mogelijk samenwerken met andere landen. Dit zijn rode draden in het internationaal handelen van het kabinet.

De NAVO en de Europese Unie zijn de twee belangrijkste samenwerkingsverbanden voor onze internationale veiligheid. Het kabinet wil wettelijk verankeren dat structureel minimaal 2% van het bruto binnenlands product aan Defensie wordt besteed, conform de NAVO *Defence Investment Pledge*. Dit doet het kabinet niet alleen omdat het binnen de NAVO is afgesproken, maar bovenal omdat een sterke en geloofwaardige krijgsmacht nodig is om de landen van het Koninkrijk en de Nederlandse belangen veilig te houden. Defensie moet in staat zijn haar hoofdtaken uit te voeren en invulling te geven aan haar grondwettelijke taak en strategische doelstellingen: voorbereid zijn op een grootschalig conflict; klaar zijn voor het gevecht van de toekomst; zich aanpassen aan veranderende dreigingen; en klaarstaan voor nationale taken en ondersteuning van civiele autoriteiten. De aanvullende middelen zal het kabinet onder meer investeren in capaciteiten die door de NAVO als *priority targets* aan Nederland worden gevraagd. Om te zorgen dat de krijgsmacht paraat staat en langer inzetbaar is, investeert het kabinet in munitievoorraden, de logistieke keten en andere noodzakelijke ondersteuning. Ook zal het kabinet de cyberveiligheid van Defensie en de digitale slagkracht van de AIVD en MIVD versterken, zodat onze inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de internationale voorhoeden blijven. Het kabinet zal daarnaast inzetten op wetgeving die voorziet in het wegnemen van knelpunten voor de verhoogde gereedstelling van de krijgsmacht en een ontwerp-beleidsvisie “ruimte voor Defensie” opstellen, in samenhang met de Nota Ruimte. De strategische doelstellingen en het Defensiebeleid zijn verder uitgewerkt in de Defensienota 2024.

De geopolitieke situatie maakt actief defensie-industriebeleid noodzakelijk om de productie- en leveringszekerheid van materieel en grondstoffen snel te vergroten. Het kabinet zal zich in EU-verband opstellen als constructieve partner. Daartoe draagt het kabinet bij aan het opbouwen van een meer handelingsbekwaam Europa en een sterke basis voor defensie- technologie en -industrie, gericht op innovatie en het vergroten van de interoperabiliteit

van Europese krijgsmachten. Hier moet het Verenigd Koninkrijk, een belangrijke niet-EU partner, goed op aangesloten worden, alsook de Verenigde Staten. De krijgsmacht zal opschalen als zij wordt ingezet in een conflict. Voor een gevulde krijgsmacht zijn meer mensen nodig met meer mogelijke arbeidsovereenkomsten. Door aantrekkelijker personeelsbeleid en goede veteranenzorg wil Defensie mensen aantrekken en behouden.

Het kabinet zal internationaal inzetten op het vergroten van maatschappelijke weerbaarheid, in samenwerking met bedrijven en organisaties en in samenhang met de binnenlandse maatregelen die in hoofdstukken 8 en 10 zijn beschreven. Het kabinet zet onder meer in op het bouwen van internationale coalities om beter voorbereid te zijn en te kunnen reageren op cyberoperaties, bedreigingen van onze vitale infrastructuur, pandemische uitbraken, verstoringen op het terrein van economische veiligheid, kwetsbaarheden op het gebied van kennisveiligheid en andere vormen van ongewenste buitenlandse inmenging. Veiligheid en weerbaarheid vereisen dat Nederland strategische voorraden aanhoudt van essentiële zaken zoals medicijnen, in het bijzonder de voedselzekerheid op orde heeft en vitale infrastructuur, waaronder watervoorraad en energie, zeker stelt. Daartoe worden de aanbevelingen van de Algemene Rekenkamer uit 2022 opgevolgd. Voor sommige grondstoffen, brandstoffen en producten is Nederland afhankelijk van landen die hun machtspositie via economische druk willen versterken, wat risico's met zich mee brengt voor onze economische veiligheid. Onder meer door diversificatie van aanvoerketens en leveranciers en het aangaan van partnerschappen beoogt het kabinet deze risico's (zoals die t.a.v. China op het gebied van kritieke grondstoffen en t.a.v. knelpunten voor internationale scheepvaartroutes) te verminderen. Onze weerbaarheid en technologisch leiderschap versterken wij ook door het behouden en uitbouwen van cruciale posities in mondiale waardeketens.

Nederland zal Oekraïne onverminderd steunen door, zowel bilateraal als in Europese en andere samenwerkingsverbanden, bij te dragen aan de levering van militair materieel en training van Oekraïense militairen; Oekraïne financieel op de been te houden; bij te dragen aan herstel van kritieke infrastructuur en wederopbouw, zoals op het terrein van energievoorziening; inzet van het bedrijfsleven aan te moedigen en faciliteren; humanitaire hulp te verstrekken; sancties door te ontwikkelen en implementeren (waarbij aanneming van een nieuwe nationale sanctiewet en het tegengaan van omzeiling van groot belang is); en bij te dragen aan het bewerkstelligen van *accountability* (rekenschap). Net als luchtverdediging en de F-16 coalitie is *accountability* een goed voorbeeld van een terrein waarop Nederland een voortrekkersrol heeft gespeeld en speelt. Nederland zal initiatief blijven nemen op specifieke terreinen waar het door zijn positie meer dan andere landen een rol kan waarmaken. Nederland zal ook andere Europese landen, waarvan het bestaan momenteel kwetsbaar is steunen, zoals Moldavië en Armenië.

Nederland koestert de relaties met zijn burens, te weten onze Benelux-partners, Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en andere Europese landen. In de benadering van oostelijke en zuidelijke Europese nabuurschapslanden zal Nederland bilateraal én Europees opereren, mede vanuit de overweging dat eensgezind optreden essentieel is om onze geopolitieke slagkracht te versterken. Het kabinet zal bijvoorbeeld inzetten op het versterken van de Europese banden met Armenië. Om zich economisch te ontwikkelen en betere aansluiting te krijgen op regionale (transport) netwerken moet Armenië optimaal kunnen profiteren van beschikbare EU-fondsen zoals *Global Gateway*, het kiesgroepprogramma in Wereldbank/IMF kader en andere Nederlandse programma's. Zoals vermeld in hoofdstuk 2 loopt het kabinet voorop in het met gelijkgezinde lidstaten en de Europese Commissie verkennen van *outside-the-box* oplossingen op het gebied van asiel en migratie, binnen de kaders van het internationaal en Europees recht en

met oog voor bredere partnerschappen. Het kabinet houdt de bestrijding van terrorisme, evenals de aanpak van de grondoorzaken van radicalisering en jihadisme, hoog op de agenda. De internationale aanpak van georganiseerde criminaliteit zal verder worden versterkt. Het is van belang om invulling te blijven geven aan internationale missies buiten het NAVO- en EU-grondgebied, in het kader van het bevorderen van de internationale rechtsorde. De geografische prioriteit voor landen in de bredere nabuurregio van Europa zal worden meegewogen bij de inzet van militair, politie en civiel personeel voor zulke missies. Waar mensenrechten en rechtsstaat ernstig geschonden worden, zoals bijvoorbeeld in Iran, Venezuela of Belarus, zal het kabinet zich uitspreken en actie ondernemen.

Nederland steunt het bestaansrecht en het recht op veiligheid van de staat Israël en verzet zich tegen de ontkenning en bedreiging hiervan, met name door Iran en zijn vazallen. Ten aanzien van het Israëlisch-Palestijns conflict blijft Nederland streven naar een duurzame oplossing die door beide partijen wordt gedragen, waarbij het uitgangspunt de tweestatenoplossing blijft. Het kabinet veroordeelt terreurdaden en hecht aan het internationaal (humanitair) recht. Ook zet het kabinet in op verlichting van de ernstige humanitaire noden in de Gazastrook en vrijlating van alle gijzelaars. Met inachtneming van de oplossingen voor het conflict en de diplomatieke belangen zal worden onderzocht wanneer verplaatsing van de ambassade naar Jeruzalem op een daartoe geschikt moment kan plaatsvinden.

Met de verschuiving van het mondiale zwaartepunt naar het oosten (en zuiden) zal Nederland nog assertiever moeten opkomen voor onze belangen en waarden. Het kabinet zal gericht inzetten op het aangaan van brede partnerschappen met opkomende landen, met name in Azië maar ook elders, zoals in Afrika. Dit vereist dat alle belangen die Nederland ten aanzien van zo'n land heeft, alsmede de wensen en verwachtingen van het land ten aanzien van Nederland, in brede samenhang worden gezien en afgewogen. Het kabinet zal daarom een landenbenadering

hanteren waarbij deelbelangen tegen elkaar worden afgewogen en waar nodig scherpe keuzes worden gemaakt. In EU-verband zal het kabinet pleiten voor een betere afweging van economische en veiligheidsbelangen en het strategisch gebruik van Europese instrumenten, zoals *Global Gateway*. De portefeuille van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingshulp (BHO) is onderdeel van het bredere buitenlandbeleid dat gericht is op een sterk, welvarend en weerbaar Nederland in de wereld. Een sterke economie met een groot verdienvermogen vergroot de veiligheid en weerbaarheid van ons land en buitenlandse handel draagt hier in belangrijke mate aan bij. Het kabinet zal dit verdienvermogen versterken door prioritaire markten te blijven identificeren, met oog voor de Nederlandse Groeimarkten en de Nationale Technologie Strategie. Dit zal samen met bedrijven en *Trade and Innovate NL* (TINL) partners, waaronder regionale ontwikkelingsmaatschappijen, worden vormgegeven. De economische functie van het postennet, handelsmissies en -instrumenten worden ingezet om hierop in te spelen. In EU-verband zet het kabinet in op internationale handelsverdragen met gelijke en redelijke standaarden. Ontwikkelingshulp is gericht op het bevorderen van de sociaaleconomische ontwikkeling van partnerlanden, in lijn met de internationaal geldende ontwikkelingsdoelen. Dit is in het belang van die landen en hun bevolking én in ons belang, omdat het ten goede komt aan onze economie en bedrijven, irreguliere migratie helpt voorkomen en onze veiligheid bevordert. Binnen ontwikkelingshulp zal het kabinet inzetten op thema's waarbij Nederland aanzien en belang heeft, zoals watermanagement en voedselzekerheid. Nederland draagt actief bij aan het versterken van de internationale rechtsorde en multilaterale samenwerking. Het kabinet zal bindende internationaal-rechtelijke en verdragsmatige verplichtingen te goeder trouw nakomen. Nederland heeft een sterke reputatie en verantwoordelijkheid als gastland van de belangrijke internationaalrechtelijke instituten die in Den Haag gevestigd zijn. Mede daarom hecht het kabinet aan berechting, opsporing (waaronder bewijsvergaring) en vervolging van misdrijven gepleegd door Da'esh

en zal initiatief nemen tot het oprichten van een internationaal tribunaal en de benodigde nationale stappen zetten. Het kabinet zal er samen met andere getroffen landen alles aan doen om waarheidsvinding, gerechtigheid en rekenschap te bewerkstelligen voor de aanslag op vlucht MH17, onder meer door zich er voor in te blijven zetten dat de daders en andere verantwoordelijken hun straf en aansprakelijkheid niet ontlopen en de procedures bij de Internationale Burgerluchtvaartorganisatie (ICAO) en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) voort te zetten. Bedreigingen tegen politieke ambtsdragers door of vanuit andere landen die niet meewerken aan opsporing, vervolging of berechting hiervan, worden niet geaccepteerd en hierop wordt geacteerd.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

Structurele financiële zekerheid geeft Defensie de ruimte om voor de lange termijn te investeren in een sterke en innovatieve krijgsmacht die haar grondwettelijke taken kan vervullen.. Dit kabinet investeert gedurende de kabinetsperiode extra in Defensie om de defensie uitgaven in lijn te brengen met de NAVO-norm. Het kabinet moedigt daarnaast de financiële sector aan om hun investeringen in de defensie-industrie op te schalen. De bestaande koers voor versterking van de Defensieorganisatie wordt hiermee versneld voortgezet en aangevuld met extra investeringen in effectieve gevechtskracht en voortzettingsvermogen. Met de twee procent voldoet Nederland aan het gestelde minimum en kan er geïnvesteerd worden in de veiligheid en verdediging van de landen van het Koninkrijk en het NAVO-bondgenootschap. Desondanks kan Nederland nog niet alle capaciteiten leveren die de NAVO vraagt en blijven keuzes nodig.

Zoals toegelicht in de financiële paragraaf aan het begin van dit regeerprogramma moet het kabinet scherpe financiële keuzes maken. Een substantiële afname van de internationale budgetten, zowel voor ontwikkelingshulp (*official development assistance* – 'ODA') als voor algemeen buitenlandbeleid ('non-ODA') is hier

onderdeel van, waarbij de middelen voor buitenlandse handel en veiligheid worden ontzien. De financiële uitwerking hiervan wordt vervat in de verschillende departementale begrotingen. Als uitgangspunt geldt dat lopende juridische contracten en verplichtingen zo veel mogelijk worden gerespecteerd, vanuit het beginsel dat de Nederlandse overheid betrouwbaar moet zijn. De afname van de financiële middelen voor internationale doelen noopt tot scherpere keuzes, slimme inzet van beschikbare menskracht, benutten van (multilaterale) schaalvoordelen en effectieve Rijksbrede afstemming ten behoeve van het samenhangende landenbeleid zoals hierboven geschetst.

Tot slot

Mensen zijn de belangrijkste ‘middelen’ van onze diplomatie, onze inlichtingen- en veiligheidsdiensten en onze defensie. Een adequaat postennet, dat wordt aangestuurd, ondersteund en gefaciliteerd vanuit Den Haag, is onmisbaar om onze Rijksbrede internationale belangen te behartigen en om Nederlandse burgers, bedrijven en organisaties in het buitenland de diensten te verlenen die zij van de overheid mogen verwachten. Het kabinet zal daarom zorgvuldig te werk gaan bij een verantwoord uit te voeren taakstelling op onze ambassades, consulaten en permanente vertegenwoordigingen in het buitenland, die tien in plaats van 22% bedraagt. Het kabinet zet erop in dat Defensie in 2030 een gevulde organisatie zal zijn. Met het oog daarop wordt toegewerkt naar een instroom van 9000 militairen per jaar vanaf 2029, bestaande uit beroepsmilitairen, reservisten en dienjaarmilitairen. Defensie streeft naar een bezetting die in 2030 voor 30% uit vrouwen bestaat.

Europese samenwerking

Europa is van groot belang voor onze vrede, veiligheid en brede welvaart. We verdienen er ons geld; onze banen zijn er voor een groot deel van afhankelijk. Naast economische voordelen, beschermen we er ook onze democratische rechtsstaat en de veiligheid, grondrechten en persoonlijke vrijheden van onze burgers.

We leven in tijden van grote spanningen. Er is oorlog op het continent met de Russische inval in Oekraïne. De wereldeconomie staat onder druk. Als open economie en stichtende lidstaat is Nederland onlosmakelijk verbonden met de EU. Nederland profiteert van een sterke EU en blijft een constructieve partner in de EU, ook om onze eigen doelen te bereiken. Het kabinet zal hierbij prioritair inzetten op het realiseren van Nederlandse belangen ten aanzien van asiel en migratie, waaronder het beperken van de omvang van en grip op alle soorten migratie, het landbouwbeleid en de EU-begrotingsonderhandelingen. We zullen in Europa alles op alles zetten om onze doelen te bereiken.

Met andere landen werken we toe naar meer strategische zelfstandigheid en samenwerking bij transport, productie en industrie op het terrein van defensie. Het handels- en industriebeleid, ook in EU-kader, draagt bij aan vermindering van strategische afhankelijkheden, bijvoorbeeld ten aanzien van China op het gebied van kritieke grondstoffen. Daarbij zet het kabinet in op het bevorderen van de groene groei en het innovatie- en concurrentievermogen van de EU. Het is hierbij belangrijk dat lidstaten solide financieel-economisch beleid voeren, waaronder het afbouwen van hoge publieke schulden. Het kabinet is geen voorstander van het aangaan van gemeenschappelijke schulden voor nieuwe Europese instrumenten.

Nederland staat zeer kritisch tegenover verdere uitbreiding van de EU. We houden streng vast aan de eisen voor lidmaatschap van de EU, inclusief de zogenoemde Kopenhagen-criteria. Hervormingen op het gebied van goed bestuur, transparantie en de rechtsstaat zijn belangrijk en waar mogelijk ondersteunt Nederland daarbij. Er worden geen concessies gedaan aan deze criteria.

Een stevige inzet op nationale belangen vraagt een intensivering van bilaterale samenwerking en coalitievorming met andere Europese landen. Het is daarom van belang in samenwerking te investeren, in het bijzonder met belangrijke partners binnen en buiten de EU. Door krachten te bundelen versterken we het handelingsvermogen van Nederland.

Nederland zal EU-initiatieven altijd zorgvuldig toetsen. Er komt een Europawet, met inbegrip van een regeling van informatievoorziening en procedures bij voorbereiding en totstandkoming van Europese wetgeving. Europese wetgeving moet niet verder gaan dan strikt noodzakelijk, uitvoerbaar zijn en rekening houden met de geografische, economische en demografische verschillen tussen lidstaten. Het kabinet zal daarbij oog hebben voor de impact van Europese wetgeving op de opgaven in Nederland. En niet op ieder terrein is Europese wet- en regelgeving gewenst. Lidstaten kunnen ook samenwerken zonder dat Brussel er aan te pas komt. Steeds moet worden bekeken welke onderwerpen zich voor welke aanpak lenen. Het kabinet stelt daarbij prioriteiten.

10a

Economie en
ondernemings-
klimaat

Wat is het overkoepelende maatschappelijke probleem?

Het kabinet gaat ons verdienvermogen versterken. Daarin is een belangrijke rol weggelegd voor onze bedrijven. Bedrijven – van mkb tot grootbedrijf – maken winst en betalen werknemers hun loon. Ruim 70% van de werkenden werkt in de private sector.⁶ Zij verdienen dus maandelijks hun geld door zich in te zetten voor een bedrijf. Bijvoorbeeld in de bouw, in een fabriek, in een horecazaak of bij een bank. Deze bedrijven bieden voor veel mensen bestaanszekerheid. En met de belastingafdracht van het bedrijfsleven aan de schatkist – direct via de winstbelasting en indirect via loonbelasting en btw – wordt een groot deel van onze publieke voorzieningen zoals onderwijs, wegen en de politie betaald. Bedrijven en hun medewerkers hebben innovatieve ideeën voor maatschappelijke opgaven en doen investeringen in innovatie waar we in de toekomst de vruchten van plukken, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid, veiligheid, klimaat, leefomgeving en digitalisering. Mkb-ondernemers brengen winkelstraten tot leven, dragen bij aan het lokale verenigingsleven en bieden jongeren stageplaatsen en leer-werkplekken. Het kabinet is van mening dat ondernemen en ondernemers gewaardeerd moeten worden voor de belangrijke economische, sociale en maatschappelijke rol die zij vervullen en zal dit ook uitdragen. Ondernemen moet lonen om onze welvaart op hoog niveau te houden.

De Nederlandse economie staat er goed voor, maar staat ook voor uitdagingen. Recent is Nederland gedaald van plek 5 naar plek 9 in de lijst van concurrerende landen.⁷ Ondernemers lopen tegen grenzen aan, zoals beperkte (milieu)ruimte, gebrek aan personeel en een vol elektriciteitsnet. Bovendien hebben ze te maken met regeldruk en soms onvoorspelbaar overheidsbeleid. Dat belemmert hen om te doen waar ze goed in zijn: het bedenken van oplossingen en daarmee kennis, producten en diensten verkopen. Ons verdienvermogen staat onder druk doordat de Nederlandse bevolking vergrijsst.

Er zijn steeds minder werkende mensen ten opzichte van ouderen. Bedrijven hebben nu vaak al moeite om aan genoeg en kundig personeel te komen. Daarom is het belangrijk dat de productiviteit van onze economie stijgt. Dat betekent dat we meer doen met minder mensen. Dat kunnen we bereiken door te innoveren, te groeien in hoogproductieve sectoren, door arbeidsbesparende technologie in te zetten en door slimmer te werken in laagproductieve sectoren. Hiervoor moeten we talent aantrekken, ook uit het buitenland. De schaarste van arbeid betekent wel dat er grenzen zijn aan wat we in Nederland kunnen doen, niet alles kan en zeker niet tegelijkertijd. We moeten prioriteren in het behalen van maatschappelijke doelen. Daarom wil dit kabinet toewerken naar een hoogwaardige en innovatieve economie.

De overheid geeft bedrijven de ruimte om te ondernemen en stuurt bij waar nodig. Hiervoor scheidt de overheid randvoorwaarden. Goede publieke voorzieningen zorgen ervoor dat bedrijven kunnen floreren. De overheid kan helpen waar het knelt om maatschappelijke opgaven te behalen. Bijvoorbeeld door netcongestie aan te pakken. Een sterk ondernemingsklimaat is gebaat bij voldoende ruimte voor ondernemen en werken, zowel op bedrijventerreinen als in de stad. In Nederland moeten goede ideeën kunnen worden opgeschaald, zodat startups doorgroeien naar scale-ups en volwassen bedrijven. Hiervoor is voldoende toegang tot talent en financiering essentieel.

Nederland is van oudsher een handelsland. Dat levert grote afzetmarkten en specialisatievoordelen op, waar onze internationaal opererende bedrijven hun voordeel mee doen. De interne markt van de Europese Unie is van groot belang voor Nederland. Toenemende geopolitieke fragmentatie zet het wereldwijde speelveld voor bedrijven steeds meer onder druk. Steeds meer landen hanteren ongelijke spelregels waardoor onze ondernemers oneerlijke concurrentie ervaren. Samenwerking binnen de Europese Unie, met andere lidstaten, en met

⁶ CBS, 2022, Nederland in cijfers, Longread, pagina 39.

⁷ IMD World Competitiveness Ranking

internationale partners is essentieel om eerlijke internationale handel te bewaken en te bevorderen.

Geopolitieke spanningen vormen een risico voor de economische veiligheid. Beschermende maatregelen zijn nodig om te voorkomen dat hoogwaardige kennis en technologie in verkeerde handen valt, door bijvoorbeeld spionage- en sabotageactiviteiten. Om weerbaar te zijn helpt het als we op de wereldmarkt economisch gewicht in de schaal leggen. Daarom bouwen we met gericht industrie- en innovatiebeleid sterke posities in hoogwaardige waardeketens zoals in de halfgeleiders-, de biotech- of de agrifoodsector. Zo beperken we risico's van strategische afhankelijkheden en versterken we onze positie in het geopolitieke speelveld. Om ons land te beschermen tegen dreiging van buitenaf vindt het kabinet een sterke industriële basis en productie- en leveringszekerheid in de defensiesector belangrijk, zowel in eigen land als in de Europese Unie. Tevens moeten we ervoor zorgen dat Nederland risico's beperkt van strategische afhankelijkheden in de toevoer van grondstoffen, goederen en technologieën. Voor bepaalde producten is Nederland afhankelijk van landen die, via politieke of economische dwang, een bedreiging vormen voor de publieke belangen van Nederland. Het kabinet onderschrijft daarnaast het belang van een veiligheidstoets op buitenlandse investeringen in vitale infrastructuur, technologie en strategische kennis.

Het kabinet versterkt de komende kabinetsperiode het verdienvermogen, het ondernemingsklimaat en de bestaanszekerheid. Dat doen we samen met bedrijven, werkenden, vakbonden, maatschappelijke organisaties en medeoverheden. Het kabinet beseft heel goed dat het bedrijfsleven divers is en de uitdagingen waar ondernemers voor staan sterk van elkaar kunnen verschillen. De overheid luistert naar ondernemers en toetst op regelmatige basis bij burgers en ondernemers welke kansen, knelpunten en behoeftes zij ervaren bij het beleid en welke ideeën ze hebben. Zo versterken we in zowel Europees als Caribisch Nederland een economie waarvan iedereen de vruchten plukt.

Wat wil het kabinet bereiken?

Om het verdienvermogen te versterken stelt het kabinet de volgende prioriteiten:

Ondernemingsklimaat verbeteren

Een sterk ondernemingsklimaat is onmisbaar voor een stabiele Nederlandse economie en gezonde bedrijven, waarvan iedereen meeprofiteert. Daarbij hoort ook dat internationaal opererende bedrijven zich in Nederland willen vestigen, oftewel een gunstig vestigingsklimaat. Dit kabinet heeft ambitie om weer tot de top-5 van meest concurrerende landen wereldwijd te horen. Dat vereist een lange adem, waarvoor we in deze kabinetsperiode de basis leggen.

Regeldruk terugdringen

Het kabinet dringt regeldruk voor bedrijven terug en maakt het eenvoudiger om aan regels te kunnen voldoen. De doelstelling is dat de regeldruk voor ondernemers merkbaar daalt gedurende deze kabinetsperiode zodat ze zich beter kunnen richten op hun primaire processen. Dit wordt gemonitord via de website [regeldrukmonitor.nl](https://www.regeldrukmonitor.nl).

Fysieke ruimte voor economie creëren

Bedrijven krijgen ook in fysieke zin ruimte om te ondernemen. We gaan bewust om met ruimte voor bedrijvigheid. Zo kunnen de haven- en industriegebieden, bedrijventerreinen, campussen en kennisintensieve stedelijke gebieden ook in de toekomst bijdragen aan onze welvaart. Om alle Nederlandse regio's te kunnen laten floreren stelt het kabinet zich ten doel dat alle Nederlandse provincies in 2030 behoren tot de top-30 van meest competitieve regio's in de EU, waarvan 6 bij de top-10.

Concurrerende en weerbare economie versterken

Het kabinet werkt aan een concurrerende en weerbare economie die schokken kan opvangen. Dat doen we samen met onze Europese en strategische partners. Het Nederlandse bedrijfsleven, de industrie en maatschappelijke organisaties spelen daarbij een cruciale rol. De ambitie is het behouden van een gediversifieerde economie, het opbouwen van

nieuwe waardeketens in technologisch hoogwaardige industrieën en een gelijk speelveld tussen Nederlandse en buitenlandse bedrijven.

Innovatieve economie stimuleren

Op lange termijn blijft Nederland tot de koplopers behoren op het gebied van innovatie en digitalisering in Europa en daarbuiten. Dit komt de productiviteit van Nederland te goede. We moedigen aan dat nieuwe kennis niet op de plank blijft liggen, maar wordt toegepast in producten en diensten en bijdraagt aan maatschappelijke opgaven en arbeidsbesparende innovaties. Het kabinet stimuleert ondernemerschap binnen kennisinstellingen en bevordert startups en scale-ups om door te groeien tot innovatieve koplopers. Het kabinet houdt vast aan de doelstelling dat Nederland in 2030 3% van het bruto binnenlands product uitgeeft aan publieke en private investeringen in onderzoek en ontwikkeling (R&D).

Hoe wordt dit gerealiseerd?

Om de doelen op elk van de prioriteiten te halen, volgt het kabinet een aanpak met maatregelen die gedurende deze kabinetsperiode verder wordt uitgewerkt en uitgevoerd.

Ondernemingsklimaat versterken

Voor bedrijven is duidelijk, stabiel en voorspelbaar beleid belangrijk. Alleen daarmee kunnen zij beslissingen nemen voor lange termijn. Dit kabinet staat voor stabiel en voorspelbaar (fiscaal) beleid, bijvoorbeeld als het gaat om het reguliere vennootschapsbelastingtarief (vpb), een voldoende aantrekkelijke fiscale kenniswerkersregeling, de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) en de Innovatiebox.

Het kabinet voert lastenverlichtingen door voor het bedrijfsleven, zoals het terugdraaien van de verlaging van de mkb-winstvrijstelling, het terugdraaien afschaffing inkoop eigen aandelen, de verlaging van de renteaftrekbepaling vpb naar 25%, het terugdraaien van de verhoging van de CO₂-heffing industrie en het

terugdraaien van de verhoging van de Energiebelasting. Het kabinet vervolgt het onderzoek naar een fiscale regeling voor medewerkersparticipatie bij startups en scale-ups.

Ondernemers moeten betere toegang tot financiering krijgen. Daartoe ontwikkelt het kabinet de Financieringshub, waarmee mkb'ers makkelijker financiering kunnen vinden. Deze zal eind dit jaar gelanceerd worden. Op de aanbevelingen van het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Bedrijfsfinanciering zal het kabinet dit najaar reageren. We geven opvolging aan de samenwerking voortkomend uit het Nationaal Convenant MKB-financiering om zo samen met onder meer de financiële sector (bijvoorbeeld de Nederlandse Vereniging van Banken, Stichting MKB Financiering, MKB-NL, Qredits, Invest-NL en Invest International) een optimaal functionerend financieringsklimaat te creëren.

Via een Pact Ondernemingsklimaat wil het kabinet het vertrouwen van ondernemers versterken door samen met ondernemers, experts uit het bedrijfsleven, sociale partners en wetenschap het ondernemingsklimaat te verbeteren. Zo geven we ondernemers een stem en uiten we tegelijkertijd onze waardering voor ondernemerschap. Hiertoe organiseert het kabinet dit najaar een ondernemingsklimaattop. Het Ministerie van Economische zaken en haar minister zullen via een ministeriële stuurgroep sturing geven en toezicht houden op de realisatie van deze ambities, inclusief de verlaging van de regeldruk (zoals bijvoorbeeld aanpak nationale koppen).

Randvoorwaarden zijn ook van belang. Om bedrijfsactiviteiten voort te zetten, uit te breiden en te vergroenen zal netcongestie zo snel mogelijk moeten worden verminderd. Dat doen we door het Landelijk Actieplan Netcongestie te versterken en de benodigde energie-infrastructuur te realiseren, zie ook hoofdstuk 5. Onze uitstekende internationale netwerk – met mainports als Schiphol, Brainport en Havengebied Rotterdam – is altijd een belangrijke factor geweest voor ons vestigingsklimaat. Daarom vindt het kabinet

het belangrijk de netwerkkwaliteit deze mainports te behouden, zie ook hoofdstuk 3b. Daarnaast zorgen we ervoor dat faillissementen, met name van het mkb, beter en sneller kunnen worden afgewikkeld, met oog voor de belangen van betrokken partijen.

Regeldruk terugdringen

Regeldruk kan van ondernemers veel tijd, energie en geld kosten. Tegelijkertijd zijn wetten en regels nodig, net als naleving en handhaving daarvan. Het kabinet spant zich in om met name overbodige regeldruk tegen te gaan en om het naleven van regels makkelijker te maken.

Daarom introduceren we de wettelijke verplichting om het Adviescollege toetsing regeldruk (ATR) structureel en vroegtijdig bij de voorbereiding van nieuwe regelgevingsvoorstellen, die naar verwachting grote gevolgen voor de regeldruk hebben, te betrekken. Het kabinet zal hiertoe dit najaar een nota van wijziging indienen op het voorliggende wetsvoorstel tot wijziging van de Instellingswet Adviescollege toetsing regeldruk. Het wetsvoorstel Instellingswet Adviescollege toetsing regeldruk zal naar verwachting uiterlijk voorjaar 2025 in werking treden. Daarnaast is het uitgangspunt voor het kabinet dat adviezen van ATR over voorstellen voor regelgeving zwaarwegend zijn en in principe worden overgenomen. Met name bij een kritisch oordeel (dictum 3 of 4) van het ATR dient de verantwoordelijke minister in de toelichting inzichtelijk te maken op welke punten en met welke zwaarwegende gronden is afgeweken van het advies.

We zetten geen nieuwe nationale koppen op Europees beleid en heroverwegen en schrappen waar nodig en mogelijk bestaande nationale koppen die zorgen voor extra regeldruk op basis van bestaande en aanvullende inventarisaties. Er komt een reductieprogramma regeldruk dat zich richt op het aanpakken van regeldrukkosten en werkbaarheid. Hierbij betrekken we onder meer werkgeversverplichtingen, ondernemersverplichtingen en sectorspecifieke verplichtingen, waarbij we integraal verschillende beleidsdoelstellingen afwegen. Daarbij wordt gekeken

naar de geïdentificeerde knelpunten uit het MKB-indicatorbedrijvenonderzoek.

We gaan in gesprek met toezichthouders en handhavers over hoe regeldruk, ook vanuit hen, kan worden verminderd. Bijvoorbeeld door risicogebaseerd of systeemgericht toezicht, duidelijkere regelgeving, het benutten van AI, stimulering van informatie-uitwisseling, standaardisatie en uniforme toepassing van Europese regels waar opportuun. Het kabinet informeert de Kamer volgend jaar over de inventarisatie van nationale koppen, het reductieprogramma regeldruk en de gesprekken met toezichthouders en handhavers.

We scherpen de Bedrijfseffectentoets (BET) verder aan. Hierdoor vindt bij nieuwe - nationale en waar mogelijk Europese - regelgeving structureel de afweging plaats of er een drempel of lichter regime voor kleine mkb-bedrijven mogelijk is. Daarnaast wordt gekeken naar de impact van de wijze van implementeren van EU-regelgeving voor het Nederlandse bedrijfsleven. Vragenlijsten en interviews met ondernemers worden daarom vaker ingezet om het perspectief van ondernemers beter mee te nemen in beleid en op te halen welke ideeën ze hebben om regeldruk te verminderen.

Fysieke ruimte voor de economie creëren

Ruimte voor de economie is belangrijk. In haven- en industriegebieden, op bedrijventerreinen en campuslocaties zit meer dan de helft van de totale werkgelegenheid, wordt het grootste gedeelte aan R&D-investeringen gedaan (in ieder geval 60% van het totaal) en wordt de overgrote meerderheid van de toegevoegde waarde van de Nederlandse economie gerealiseerd. Daarnaast spelen bedrijven een aanjagende rol in de transitie. Voor de realisatie van de ambities voor bedrijvigheid, de doorontwikkeling van de economie en de autonome groei is fysieke ruimte nodig. Deze ruimtelijke opgave vraagt om integrale keuzes in samenhang met andere ruimtevragers, bijvoorbeeld via de Nota Ruimte.

Om schone bedrijven die toegevoegde waarde leveren voor heel Nederland toekomst te bieden, publiceert het kabinet deze kabinetsperiode een visie op de ruimtelijke en economische structuur. Deze visie gaat bijvoorbeeld in op hoe kunnen zorgen voor voldoende (fysieke) ruimte voor bedrijven die veel toegevoegde waarde leveren en voor sterke en competitieve regio's, waarbij elke regio telt. Op weg naar structurele samenwerking met onze (regionale) partners, waaronder ondernemersorganisaties, organiseert het kabinet eind 2024 een bestuurlijke conferentie Ruimte voor Economie.

Om ondernemers, en met name het mkb dat voor driekwart is gevestigd op bedrijventerreinen, te kunnen laten ondernemen ontwikkelt het kabinet een integrale aanpak voor toekomstbestendige en betaalbare bedrijventerreinen. Dit gebeurt met een mix van herontwikkeling van gebieden, revitalisering van bestaande panden, efficiënt inrichten en benutten van infrastructuren voor energie, internet en mobiliteit. Ook bescherming van bedrijventerreinen, zeker de (schaarse) locaties met hogere milieucategorieën, is onderdeel van deze aanpak.

Wonen, werken en mobiliteit zijn onlosmakelijk verbonden en zorgen samen voor aantrekkelijke en gezonde woon-, werk- en leefomgevingen. Daarom zet het kabinet zich bij nieuw te ontwikkelen (grootschalige) regionale woningbouw in voor een integrale aanpak, waaronder inzet op regionale economische ontwikkeling. Zoals voor het realiseren van economische activiteit in nabijheid van woningen. Zowel bij nieuwe zoeklocaties voor grootschalige woningbouw als in bestaande sterke regionale economische clusters en op campussen en regionale kennis- en innovatieclusters en voor schadeloosstelling vanwege bedrijfsverplaatsingen. Het kabinet benut hiervoor de beschikbare instrumenten - denk aan de strategische investeringsagenda's - en middelen om gebiedsgericht de regionale economische ontwikkeling te stimuleren bij (nieuwe) woningbouwlocaties.

Concurrerende en weerbare economie versterken

Ons concurrentievermogen valt of staat met voldoende mensen met de juiste vaardigheden die willen en kunnen werken. Met name in kraptesectoren zoals de techniek, 'groene' banen en digitale banen. Toegang tot talent met de juiste vaardigheden is cruciaal voor bedrijven om te kunnen ondernemen. Maar dit talent is schaars, waardoor niet alles altijd kan. Daarom wil het kabinet met sectoren werken aan een productiviteitsagenda, die erop gericht is hetzelfde werk te doen met minder mensen. Verder zet dit kabinet het Actieplan Groene en Digitale Banen voort en verkent het kabinet de *best practices* in om- en bijscholingsprogramma's geïnitieerd vanuit het ministerie van Economische Zaken, zoals publiek-private samenwerkingen op de ICT-arbeidsmarkt, en schaaft initiatieven die aantoonbaar goed werken op. Ook is om- en bijscholing via leven lang ontwikkelen cruciaal. Het kabinet reageert spoedig na publicatie op de beleidsaanbevelingen uit het Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) Bekostiging Elektriciteitsinfrastructuur (voorzien bij Voorjaarsnota 2025). Daarbij zal ook de optie voor eventuele verlenging van de indirecte kostencompensatie (IKC) worden gezien.

Het kabinet versterkt met gericht industriebeleid en innovatiebeleid (mondiale) waardeketens en ecosystemen, bijvoorbeeld in de halfgeleiderindustrie. Het kabinet ontwerpt hiertoe een vernieuwd topsectorenbeleid, in samenwerking met het bedrijfsleven en kennisinstellingen, waarbij de publiek-private governance structuur wordt herzien op basis van de sterktes, zoals de samenwerking tussen wetenschap, overheid, bedrijfsleven en het samengaan van maatschappelijke opgaven en verdienvermogen. Nationaal zetten we in op de Nationale Technologie Strategie, groeiemarkten en sectorale programma's zoals de defensie-industrie-strategie en het actieplan maritieme maakindustrie. Met evenwichtig Europees Industriebeleid zet het kabinet in op strategische markten die op EU-niveau actie vereisen, zoals via Important Project of Common European Interest

(IPCEI)-trajecten en financiering van strategische projecten voor weerbare ketens.

Verder zet het kabinet voor onze economische veiligheid en open strategische autonomie in op het beschermen van hoogwaardige technologieën, kennis en vitale infrastructuur en pakt het kabinet risico's van strategische afhankelijkheden aan, bijvoorbeeld in digitale- en energiewaardeketens. Hierbij jaagt het kabinet de Europese strategie op economische veiligheid aan en moedigt het bedrijven aan om maatregelen te treffen voor het bevorderen van hun economische veiligheid. Het kabinet zet zich in om de leveringszekerheid van essentiële producten te borgen en kijkt hiervoor naar de wenselijkheid en mogelijkheid van aanvullende maatregelen, zoals de aanleg van strategische voorraden. Ook start het kabinet een traject richting het aanleggen van reserves voor kritieke grondstoffen. Hierbij wordt gekeken naar de mogelijkheid van een Europees stelsel onder de Critical Raw Materials Act (CRMA). Daarnaast versterkt het kabinet leveringszekerheid van kritieke grondstoffen via de Nationale Grondstoffenstrategie (NGS). De inzet op hergebruik van kritieke grondstoffen is hier onderdeel van. Met het Nationaal Programma Circulaire Economie (NPCE) zetten we in op de brede grondstoffentransitie. We versterken daarmee de innovatiekracht van Nederland, door in te zetten op circulair ontwerp, productie en businessmodellen.

Om het makkelijker te maken voor Nederlandse ondernemers en burgers om in andere lidstaten te investeren, handelen en consumeren zet het kabinet zich in voor versterking van de Europese interne markt en vermindering van ongerechtvaardigde belemmeringen. Dit betreft de uitvoering van de kabinetsbrede agenda. Daarbij kan gedacht worden aan concrete acties voor energiemarkten, handel in diensten en het versterken van de kapitaalmarktunie om zo het vrij verkeer kapitaal en daarmee de toegang tot private financiering voor bedrijven te bevorderen. Het kabinet maakt zich hard voor een Europees verbod op territoriale leveringsbeperkingen. Voor het beperken van nieuwe lastenverzwaringen wordt de

betrokkenheid van bedrijfsleven - in het bijzonder het mkb - bij normontwikkeling versterkt. Ook buiten de Europese Unie bevordert het kabinet, middels het economisch postennetwerk en ons handels- en financieringsinstrumentarium, internationale handel en het internationaal verdienvermogen.

Om concurrentie in markten te verbeteren overweegt het kabinet de introductie van nieuwe gerichte mededingingsinstrumenten, waarmee de Autoriteit Consument en Markt (ACM) in meer situaties kan ingrijpen. Bijvoorbeeld door uitwerking van nieuw instrumentarium en een aanpassing van de Mededingingswet, met oog voor regeldruk en vestigingsklimaat. Om eerlijke concurrentie ten opzichte van het buitenland te verbeteren dringt het kabinet bij de Europese Commissie aan op gepast gebruik van het gehele EU-instrumentarium, waaronder effectieve toepassing van instrumenten ten behoeve van het gelijke speelveld en een gepaste en zorgvuldige inzet van de handelsdefensieve instrumenten of geschillenbeslechting.

We behouden en versterken hoogwaardige digitale infrastructuur om onze positie als digitaal knooppunt te borgen. Het kabinet versterkt de digitale infrastructuur in de ruimte via blijvende investeringen in Europese satellietssystemen via programma's van de European Space Agency (ESA).

Innovatieve economie stimuleren

Dit kabinet investeert in innovatie om problemen op te lossen zoals in de zorg, landbouw, energietransitie en defensie. Om te borgen dat die investeringen ten goede komen aan ons (maatschappelijk) verdienvermogen vereenvoudigt dit kabinet het missiegedreven innovatiebeleid zodat innovatieve Nederlandse bedrijven daar beter aansluiting bij kunnen vinden. Daarbij is betrokkenheid van maatschappelijke organisaties belangrijk en leggen we de verbinding tussen sociale en technologische kennis. Het kabinet laat actieagenda's opstellen op de tien prioritaire technologieën uit de Nationale Technologiestrategie (NTS). Het ministerie van Defensie stelt daarnaast

actieagenda's op voor de vijf technologiegebieden voor de Nederlandse defensie-industrie. Hierbij zoekt het kabinet zoveel mogelijk aansluiting tussen de actieagenda's. Investerings op het gebied van vrede en veiligheid vormen een integraal onderdeel van onze economie. Daarom stimuleert het kabinet innovatieve investeringen door deze sector zoveel als mogelijk op gelijke voet als andere investeringen in het innovatieve ecosysteem. Samen met bedrijven en kennisinstellingen creëren we kansen voor nieuwe groeimarkten in Nederland, met aandacht voor het mkb, de regio en jong ondernemerschap.

In samenwerking met stakeholders, zoals de ACM, ontwikkelt het kabinet een marktordeningskader om beter beleidsmatig te sturen op goede concurrentie in digitale markten. Dit draagt bij aan meer innovatie en keuzevrijheid voor ondernemers en consumenten en helpt te bepalen of er aanvullend beleid of wetgeving nodig is voor de borging van goed werkende digitale markten. We versterken het Nederlandse AI-ecosysteem door de toegang voor bedrijven, onderzoekers en overheden tot supercomputers, hoogwaardige kennis en data te faciliteren. Hiermee worden randvoorwaarden gecreëerd om geavanceerde AI te ontwikkelen en kennis hierover op te bouwen. Zie ook H7 over toekomstbestendig digitaliseren.

Invest-NL krijgt tot en met 2029 additionele middelen waarmee haar slagkracht wordt vergroot. Hiervan wordt een deel gebruikt voor versterking van het kernkapitaal, wat onder meer bijdraagt aan de doorgroei van startups naar scale-ups. Daarnaast krijgt Invest-NL de mogelijkheid *blended finance* uit te breiden om hiermee knelpunten in de bedrijfsfinanciering te kunnen adresseren. Daarmee wordt het innovatief mkb aanvullend geholpen om door te groeien en neemt de maatschappelijke impact van Invest-NL nog meer toe. Tevens worden er middelen toegevoegd in het Beschermingsvoorziening Economische Veiligheid (BEV), waarmee als laatste redmiddel een belang kan worden genomen in bedrijven wanneer voorziene

investeringen van statelijke actoren onze nationale veiligheid bedreigen.

Ter ondersteuning van de financiering van het internationale Nederlandse bedrijfsleven door Invest International worden in 2026 middelen vrijgemaakt uit de gereserveerde middelen voor Invest-NL. Het kabinet onderzoekt tegelijkertijd hoe de continuïteit van Invest International voor de toekomst kan worden geborgd, onder andere door te bezien of en zo ja onder welke voorwaarden een integratie van beide organisaties mogelijk is op zodanige wijze dat de beleidsdoelen van beide organisaties worden versterkt (binnen de geldende budgettaire afspraken).

De Nationaal Groeifondsprogramma's leveren de komende regeerperiode eerste concrete resultaten op en versterken daarmee ons verdienvermogen via investeringen in innovatie, onderwijs en menselijk kapitaal. De programma's zijn samen goed voor €11,3 mld. aan publieke middelen, die via cofinanciering ook private investeringen uitlokken. Een aantal projecten heeft gefaseerde financiering gekregen, wat betekent dat er een belangrijke rol is weggelegd voor departementen in de uitvoering en voor de Adviescommissie Nationaal Groeifonds om te toetsen op nadere voorwaarden, betere uitwerking en nieuwe fasen van de projecten.

Het kabinet wil bezien hoe nationale inzet voor het stimuleren van bedrijfsleven en kennisinstellingen zo optimaal mogelijk aansluit bij de mogelijkheden van Europese fondsen, zoals Digital Europe, Horizon Europe, InvestEU en Connecting Europe Facility. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door het bedrijfsleven en kennisinstellingen te stimuleren om hieraan deel te nemen. Deze fondsen zorgen voor toegang tot nieuwe kennis, samenwerkingspartners en (co) financiering van projecten. Een versterkte aansluiting zorgt voor extra innovatiemogelijkheden. Ook zet het kabinet zich ervoor in dat het volume dat de Europese Investeringsbank (EIB) in durfkapitaal investeert fors toeneemt.

De minister van Economische Zaken en de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap onderschrijven de probleemanalyse en de niet-financiële acties uit het Deltaplan Valorisatie en gaan met de (toegepaste) kennisinstellingen, Techleap, de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen en andere stakeholders deze kabinetsperiode afspraken maken over verdere verbetering van valorisatie in Nederland.

Welke middelen zijn hiervoor beschikbaar?

Het kabinet bevordert het Nederlandse verdienvermogen door lastenverlichtingen voor bedrijven door te voeren en te investeren in innovatieve bedrijvigheid ten behoeve van ons verdienvermogen door additioneel middelen beschikbaar te stellen aan Invest-NL. Het hoofdlijnenakkoord stelt de volgende middelen beschikbaar voor lastenverlichting aan het bedrijfsleven: terugdraaien afschaffen inkoop eigen aandelen (€800 mln. struc.); terugdraaien verlagen MKB-winstvrijstelling naar 12,03% (€93 mln. struc.); renteaftrekbeperking vpb van 20% naar Europees gemiddelde 25% (€424 mln. struc.).

Bij de zesde tranche Regiodeals (€244 mln.) is nadrukkelijk aandacht voor regionale economische ontwikkeling in relatie tot aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgevingen. Daarnaast is er ten behoeve van toekomstbestendige en betaalbare bedrijventerreinen een Rijksbijdrage van €30 mln. en €3 mln. uitvoeringskosten rond, met, naar verwachting, minimaal eenzelfde bijdrage van regionale overheden.

Het kabinet versterkt ondernemend Nederland niet enkel met publieke middelen. Ook private middelen en publiek-private samenwerking zijn hard nodig. In navolging op het IBO Bedrijfsfinanciering werkt het kabinet een voorstel uit om in te zetten op betere allocatie en meer private investeringen, bijvoorbeeld met een betere werking van de private (internationale) financieringsmarkt of publiek-private samenwerkingen met (regionale) partners. Verder zoekt het kabinet meer aansluiting op Europese fondsen.

10b

Arbeitsmarktkräfte

De Nederlandse arbeidsmarkt is historisch krap. Van de zorg tot en met de techniek: een tekort aan personeel is breed aanwezig. Als gevolg van de krapte staan de kwaliteit en toegankelijkheid van publieke en private diensten onder druk en wordt de uitvoering van maatschappelijke opgaven flink bemoeilijkt. Zo rijden er door een gebrek aan chauffeurs minder bussen, trams en metro's, vallen er lessen uit door een tekort aan leraren, worden bedrijven gedwongen om hun openingstijden aan te passen, en zijn er te weinig elektromonteurs om het energienetwerk tijdig uit te breiden. De impact kan bovendien regionaal verschillen. Zo is de toegang tot de huisartsenzorg lager in Limburg en Zeeland dan in de andere provincies.

De verwachting is dat schaarste aan arbeid niet alleen nu, maar ook in de toekomst een belangrijk uitdaging zal vormen. De Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 zet uiteen hoe de druk op de arbeidsmarkt de komende decennia verder toeneemt. Nederland heeft te maken met een dubbele vergrijzing en in de nabije toekomst een stagnerend arbeidsaanbod. Immigratie biedt hiervoor geen structurele oplossing (zie hoofdstuk 2). Onze economie past zich op deze transitie aan, bijvoorbeeld via hogere lonen voor werknemers en investeringen in de arbeidsproductiviteit door werkgevers. Dit proces kost echter tijd en leidt niet automatisch tot uitkomsten die we wenselijk vinden. De inschatting is namelijk dat door de demografische transitie de krapte bij ongewijzigd beleid hardnekkig zal zijn en langdurig een uitdaging zal vormen.

De hardnekkige krapte laat zien dat er grenzen zijn aan wat we in Nederland kunnen doen en maken: 'niet alles kan, en zeker niet tegelijkertijd'. De Staatscommissie concludeert daarom ook dat er keuzes gemaakt moeten worden. Zonder deze keuzes komt zowel onze economische als onze brede welvaart in het gedrang. De economische groei zal stagneren of zelfs afnemen, essentiële publieke voorzieningen zullen verder onder druk komen te staan en er zal onvoldoende talent beschikbaar zijn voor bedrijven.

Niets doen is daarom geen optie. De demografische transitie in combinatie met schaarstes op andere terreinen (zoals ruimte, stikstof, schoon water en schone lucht) vereist dat we onze economie en arbeidsmarkt moderniseren, zodat we als maatschappij wendbaar zijn en blijven. We willen daarom toewerken naar een sociale, hoogwaardige en innovatieve economie. Vanzelfsprekend kan de overheid dit niet alleen. Het kabinet wil in nauw contact met samenleving tot een aanpak komen. Het zet hierop in langs vijf lijnen: kiezen voor kwaliteit van werk, versterken van de economie, het verhogen van de productiviteit, het vergroten van duurzame arbeidsmarktparticipatie en het verbeteren van de match tussen werkzoekenden en werkgevers. Deze inzet werkt het kabinet uit in een brede arbeidsmarktagenda. Het kabinet wil hierover het gesprek met sectoren, sociale partners en andere betrokken aangaan, en organiseert daartoe onder andere een top over arbeidsmarktcrapte.

1. Het kabinet wil de kwaliteit van werk verhogen. Lange tijd heeft het creëren van werkgelegenheid hoog op de politieke agenda gestaan, maar de demografische transitie vraagt ons vooral om zorgvuldiger met de bestaande potentiële beroepsbevolking om te gaan. Mensen die in Nederland werken, verdienen een eerlijk loon en goede arbeidsomstandigheden, met zekerheid over hun toekomst – zowel gezien vanuit hun contractsituatie als vanuit hun mogelijkheden om zich door te ontwikkelen. Dat bevordert ook innovatie en een goede allocatie van arbeid. Met de implementatie van het arbeidsmarktpakket werkt het kabinet hieraan.
2. Om een sterke economie te realiseren, moeten we keuzes maken over het soort werk dat we stimuleren. We lichten gezamenlijk het huidige overheidsbeleid door, waarbij we subsidies, fiscale faciliteiten en regelgeving in het licht van krapte en andere schaarstes bezien. Ook werken we aan een verlaging van de regeldruk, zodat bedrijven hier minder tijd aan kwijt zijn (zie hoofdstuk 10). Het

vergt eveneens keuzes in wat we in het publieke domein belangrijk vinden. We moeten aangeven welk beslag op de schaarse arbeid we willen leggen vanuit publieke doelstellingen en sectoren. Zo wordt voor de zorg het uitgangspunt gehanteerd dat het werk gedaan moet worden met de mensen die nu al in de zorg werkzaam zijn en de natuurlijke aanwas. Met het stopzetten van de groei van de Rijksoverheid zet het kabinet een eerste stap. De overheid is de afgelopen jaren namelijk een belangrijke aanjager van de arbeidsvraag geweest. Daarnaast kijkt het kabinet kritisch naar haar eigen ambities; het uitgangspunt is dat de optelsom van beleidsmaatregelen door dit kabinet de totale vraag van de overheid naar personeel niet vergroot.

3. Ten derde wil het kabinet de productiviteit verhogen door prioriteit te geven aan de toepassing van innovatie en arbeidsbesparende technologieën te stimuleren. Binnen de zorg (zie hoofdstuk 6a) wordt bijvoorbeeld ingezet op AI. De inzet op een hoogwaardige, innovatieve en inclusieve economie vereist dat we samen met sectoren bekijken we wat er nodig is om hen klaar te maken voor de toekomst, onder andere door op sectoraal niveau te onderzoeken hoe productiviteit verhoogd kan worden. Dit moet leiden tot een positieve agenda, zowel voor de private als publieke sectoren, gericht op (sociale) innovatie in samenwerking met het bedrijfsleven, de wetenschap, het onderwijs en medeoverheden (zie hoofdstuk 10 voor verdere uitwerking van de economie en het ondernemingsklimaat).
4. Het kabinet blijft zich inzetten om de duurzame arbeidsparticipatie verhogen. Enerzijds doet het kabinet dit door het onbenut arbeidspotentieel aan te spreken en het ziekteverzuim terug te dringen. Het kabinet doet dit bijvoorbeeld door mensen die nu nog niet meedoen op de arbeidsmarkt, waaronder ouderen, te stimuleren en belemmeringen voor hen weg te nemen. Daarnaast neemt het kabinet maatregelen om de arbeidsduur van werkenden te vergroten. Een voorbeeld hiervan is de inzet via

het programma ‘Meer Uren Werkt!’. Om mensen te stimuleren (meer) te gaan werken, is het cruciaal dat (meer) werken ook loont. Het kabinet wil dit realiseren door de hervorming van het stelsel van inkomensondersteuning (zie hoofdstuk 1). Tegelijkertijd is het van belang dat mensen de ruimte hebben om voor hun naasten te zorgen. Daarom werken we aan het vergroten van de bekendheid van het recht op flexibel werken, wat werknemers in kunnen zetten om werk en mantelzorg te combineren. Ook willen we het verlofstelsel (administratief) vereenvoudigen. We voegen het kort- en langdurend zorgverlof daarom samen tot het ‘mantelzorgverlof’. Aan de SER is daarnaast een advies gevraagd over een toekomstbestendige combinatie van werk en mantelzorg.

5. Tot slot zet het kabinet in op betere matching op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld door publieke en private dienstverlening op het gebied van werk en scholing via één Werkcentrum per arbeidsmarktregio aan te bieden en sectorale ontwikkelpaden uit te werken. Ook ziet het kabinet bij de betere matching de noodzaak om mensen op te leiden die een bijdrage leveren aan de maatschappelijke opgaven waar Nederland voor staat. Om studenten – jong en oud – uit te rusten met vaardigheden en kennis voor de arbeidsmarkt van nu en de toekomst neemt het kabinet verschillende maatregelen in het (vervolg) onderwijs (zie hoofdstuk 6b).

Bijlagen

Bijlage 1

Overzicht belangrijkste gesprekspartners

De Tweede Kamer heeft per motie van het lid Dassen (Kamerstuk 36 471, nr. 91) verzocht om een overzicht van de belangrijkste gesprekspartners waarmee is gesproken in aanloop naar het opstellen van het regeerprogramma. Dit overzicht bevat naar opgave van de departementen de lijst met de belangrijkste gesprekspartners:

- DNB
- SER
- FNV
- CNV
- VCP
- IPO
- VNG
- Unie van Waterschappen
- UWV
- SVB
- VNO-NCW
- MKB-NL
- Nederlands Comité voor Ondernemerschap
- Invest-NL
- CAK
- Natuur en Milieu
- DOVA
- Duurzame Luchtvaarttafel
- De Schipholgroep
- De Maatschappelijke Raad Schiphol
- Bestuurlijke regio Schiphol
- Luchtverkeersleiding Nederland
- Luchtvaartmaatschappijen
- NEPROM
- Bouwend Nederland
- Aedes
- IVBN
- NVM
- VEH
- WoningbouwersNL
- Divosa
- Ambtelijke commissie Publieke Dienstverlening
- Netwerk publieke dienstverleners
- LTO
- Stichting van de Arbeid
- Glastuinbouw Nederland
- Gemeente Den Haag
- Gemeente Groningen
- FME
- LEV-groep
- Provincie Zuid-Holland
- Rijkscultuurfondsen
- Nederlandse Unesco Commissie
- Commissariaat voor de Media
- Raad voor Cultuur
- PO-raad
- VO-raad
- MBO Raad
- Vereniging Hogescholen (VH)
- Universiteiten van Nederland (UNL)
- Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)
- Nederlandse Publieke Omroep (NPO)

- College van Omroepen (CVO)
- WOMEN Inc.
- Stichting Pride Amsterdam
- Youth Pride NL (jongerencommissie van Pride Amsterdam)
- Algemene Onderwijsbond (AOB)
- De Federatie van Onderwijsvakorganisaties (FvOv)
- Academie Vakvereniging Schoolleiders (AVS)
- Kunsten '92
- Talpa
- Topteam Creatieve Industrie
- Voorzitter Erfgoeddeal
- Enkele individuele wethouders (in ieder geval Gg)
- Enkele individuele schoolbestuurders
- Vertegenwoordigers van de negen grote steden
- Bestuurders diverse instellingen binnen de sectoren Cultuur en Media
- Rabobank
- Register Belastingadviseurs
- Nederlandse Orde van Belastingadviseurs
- Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants
- SRA Accountantskantoren
- Bond van Belastingbetalers
- Consumentenbond
- Grant Thornton
- Moore MKW
- KMPG Meijborg
- Holland Casino
- Nederlandse Loterij
- VAN kansspelen
- VNLOK
- Noga
- Hommerson
- Goede Doelen loterijen
- Gesprek met toeslagenouders en jongeren
- Invest International
- Rijk Zwaan
- WECR
- NAJK
- Natuur en Milieu
- POV
- Aeres Hogeschool
- BO Akkerbouw
- Biohuis
- Agractie
- Koppert Cress
- Dierenbescherming
- Boer en Natuur
- Agenda Natuurinclusief
- Soorten NL
- Hogeschool Van Hall Larenstein
- Vogelbescherming
- WUR
- WWF
- LTO Noord
- Landschappen NL
- De heer Arnout Jaspers
- Ballast Nedam
- Deltaplan Biodiversiteit
- Federatie Particuliere Grondbezitters
- IUCN
- Naturalis
- Natuur en Milieufederatie
- Natuurmonumenten
- Zuivel NL
- Transitiecoalitie Voedsel
- Topsector Agri en Food / NAK Tuinbouw
- Samen tegen voedselverspilling
- Voedingscentrum
- Nevedi
- Kipster
- Foodwatch
- Groente en Fruithuis
- Clingendael
- Albert Heijn
- Agrifirm
- FLNI
- Bestuurlijk platform Visserij
- NederlandBovenWater
- Voorzitter Oestervereniging
- Nederlandse Vissersbond
- NetVISWerk
- Noordelijke Visserijalliantie (NVA)
- Noordzee Overleg
- NOVA (Vereniging Visafslagen)
- Pelagic Freezer-trawler Association (PFA)
- PO Urk
- PO-Mosselcultuur

- Stichting de Noordzee
- Stichting Noordzee Boerderij
- Visfederatie
- VOP
- Waddenvereniging
- Wageningen Marine Research (WMR)
- De heer David Baden
- De heer Maurice de Hond
- De heer Xander Koolman
- De heer Jos de Blok
- De heer Bram Wouterse
- ASML
- Brancheorganisatie Goede Doelen Nederland (GDN)
- Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO)
- Vereniging van vermogensfondsen
- Platform Ondernemende Sportaanbieders
- NOC*NSF
- FBO
- KNVB

Bijlage 2

Overzicht van verwachte wetgeving volgend uit het Regeerprogramma

Let op: de opsomming is een eerste inschatting, niet uitputtend, en de volgorde heeft geen verband met de prioritering.

Uit de regeerprogramma's volgen ook wijzigingen in lagere regelgeving en nog andere wetgeving afhankelijk van de nadere uitwerking van het regeerprogramma.

H1. Bestaanszekerheid Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Wetswijziging Awir t.b.v. aanpassing toeslagpartnerbegrip oplossing achterblijvers noodgedwongen elders verblijvende partner
- Wetswijziging Awir t.b.v. niet meer terugvorderen toeslagen na met terugwerkende kracht aangepaste grondslag
- Wetswijziging Awir t.b.v. verlenging aanvraagtermijn toeslagen
- Wet Proactieve dienstverlening
- Wetswijziging t.b.v. niet-indexeren maximum uurprijzen KOT 2026
- Wetswijziging t.b.v. herziening financieringsstelsel voor kinderopvang
- Wetgeving t.b.v. aanpassen Gerechtsdeurwaarderswet voor het versterken van de rol van deurwaarders in (vroeg)signalering.
- Wetgeving t.b.v. aanpassingen Burgerlijk Wetboek en Wet op het financieel toezicht voor invoeren leeftijdsverificatie BNPL
- Wetswijziging t.b.v. beperken Compensatieregeling transitievergoeding bij langdurige arbeidsongeschiktheid tot kleine werkgevers (25wn)
- Wetswijziging Wet IB 2001 t.b.v. verhogen forfait aftrekbaar bedrag extra vervoerskosten door ziekte of invaliditeit in de inkomstenbelasting
- Wetswijziging t.b.v. het verhogen van de WKB
- Wetgeving t.b.v. het verhogen en hervormen van de huurtoeslag
- Wetgeving t.b.v. niet afbouwen van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon in de Algemene Nabestaandenwet en Participatiewet
- Wetgeving t.b.v. de aangekondigde lastenverlichting

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde bezuiniging/maatregel WW (beleidsopties eind 2024 naar de Kamer).
- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde fundamentele herziening van de participatiewet (beleidsopties eind 2024 naar de Kamer)
- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde verbetering en vereenvoudiging van de WIA waaronder de uitwerking van de OCTAS varianten (uitwerking eind 2024 naar de Kamer)
- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde herziening van de Toeslagenwet (beleidsopties eind 2024 naar de Kamer).
- Wetswijzigingen die volgen uit de maatregel netto ipv bruto terug te vorderen
- Wetgeving die volgt uit in algemene zin aangekondigde maatregelen op basis van het IBO schulden
- Wetgeving t.b.v. aanpassing begrip ‘duurzaam gescheiden leven’ in de AOW
- Wetgeving t.b.v. het samenvoegen van het kort- en langdurend zorgverlof tot het ‘mantelzorgverlof’
- Wetgeving die volgt uit de herijking van handhaving sociale zekerheid, namelijk
  - Tussentijdse wijziging Maatregelenbesluit
  - Wetsvoorstel handhaving sociale zekerheid
  - Wijziging Boetebesluit
  - Tweede wijziging Maatregelenbesluit

H2. Grip op asiel en migratie

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Wetgeving ter activering en gebruik van de uitzonderingsbepaling van de Vreemdelingenwet 2000 (Vw) (zie § 1):
  - Koninklijk besluit als bedoeld in art. 110, eerste lid, Vw
  - Voorstel van wet omtrent het voortduren van de werking van art. 111 als bedoeld in art. 110, tweede lid, Vw
  - Algemene maatregelen van bestuur op basis van art. 111 Vw voor tijdelijke maatregelen in afwijking van de Vw

- Wetgeving om de acute asielinstroom en opvangcrisis te bestrijden, waaronder intrekking van de Spreidingswet (Tijdelijke asielcrisiswet, zie § 2)
- Wetgeving gericht op structurele hervormingen van het asielstelsel (asielhervormingspakket, § 4), waaronder invoering van het Europese Asiel- en migratiepact (§ 4, onder F)
- Wetgeving om de druk op de woningmarkt te ontlasten en een verbod op voorrang in te stellen voor statushouders bij de toewijzing van sociale huurwoningen op grond van het feit zij statushouder zijn (§ 4, onder D)
- Wetgeving om de voorwaarden voor het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit aan te scherpen door de taaleis voor naturalisatie in beginsel voor iedereen te verhogen naar niveau B1 (§ 6);
- Wetgeving waarmee de naturalisatietermijn wordt verhoogd van vijf naar tien jaar. En onderzoek naar de mogelijkheden tot uitbreiding van het intrekken van het Nederlanderschap naar andere ernstige misdrijven waarvoor het Europees Verdrag inzake Nationaliteit (EVN) dit toelaat (§ 6).

H3a. Wonen en volkshuisvesting

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Wetsvoorstel versterking regie volkshuisvesting; Afdwingbare woningbouwafspraken, meer betaalbaar/30% sociaal, versnellen procedures, doelgroepen
- Regelingen voor financiële ondersteuning betaalbare woningen en geclusterde en zorggeschikte woningen
- Wijziging VPB/Wet werkelijk rendement
- Wetswijziging ten bate van het stimuleren van hospitaoverhuur, waaronder vereenvoudiging beëindiging en tijdelijkheid huurcontract.
- Wetsvoorstel t.b.v. van het verbod op voorrang voor statushouders voor sociale huurwoningen
- Aanpassing regelgeving t.b.v. flexibele huisvesting voor statushouders/doorstroomlocaties
- Wetswijziging t.b.v. het invoeren van het doelgroepencontract voor arbeidsmigranten
- Wetswijziging t.b.v. de bestendige en vereenvoudigde huurtoeslag, o.a. verlaging eigen bijdrage

- Wetswijziging t.b.v. het verduidelijken en versimpelen van de servicekosten
- Aanpassen regelgeving t.b.v. het uitfaseren van EFG-labels van huurwoningen
- Wetswijziging t.b.v. het verbreden van de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek
- Wetswijziging t.b.v. implementatie EPBD-richtlijn
- Wetswijziging en aanpassing regelgeving vereenvoudigen besluitvorming VvE's voor verduurzamingsmaatregelen

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Wetswijzigingen die volgen uit het verbeteren van wet- en regelgeving inzake grondbeleid
- Wetswijzigingen die volgen uit het verminderen van belemmeringen woningbouw
- Regelingen voor het investeren van 2,5 miljard in infra t.b.v. woningbouwlocaties
- Wetswijzigingen die volgen uit een voorstel voor een huurregister
- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde verkenning beter benutten van de bestaande woningvoorraad, waaronder vereenvoudigen optoppen
- Wetswijzigingen die volgen uit de evaluatie van de Leegstandwet
- Wetswijzigingen die volgen uit de verkenning naar mogelijkheden recht van sociale huurders op koop huurwoning
- Wetswijzigingen t.b.v. verbetering wetgeving volkshuisvesting/woningbouw op Caribisch Nederland
- Wetswijzigingen t.b.v. investeren in NPLV-gebieden

H3b. Infrastructuur, openbaar vervoer en luchtvaart

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Luchthavenverkeerbesluit Schiphol
- Verkeersbesluiten o.b.v. de Wegenverkeerswet i.v.m. herinvoering 130 km/u op bepaalde trajecten

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Wetswijziging i.v.m. de aankondiging te willen sturen op milieunormen die de negatieve effecten van civiele luchtvaart steeds verder laten afnemen
- Wetswijziging i.v.m. de aankondiging dat de Maatschappelijke Raad Schiphol wordt betrokken bij de ontwikkeling van luchtvaartbeleid (instellen MRS)

H4. Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- We werken aan een juridisch houdbaar alternatief voor sturen op de KDW, waarmee de huidige omgevingswaarden voor stikstofdepositie in de Omgevingswet kunnen worden vervangen.
- Het wetsvoorstel voor het Transitiefonds Landelijk Gebied en Natuur wordt ingetrokken.

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Wetswijzigingen die volgen uit de aangekondigde omschakeling naar doelsturing en emissiesturing, waaronder (grondslagen voor) het vastleggen van realistische bedrijfsspecifieke doelen voor stikstof en broeikasgassen en de ontwikkeling van de (op termijn afrekenbare) stoffenbalans, gericht op stikstof, nutriënten en broeikasgassen.
- Wetswijzigingen die mogelijk volgen uit het instellen van de opvolging van het NPLG en de consequenties daarvan voor de medeoverheden.
- Wetswijzigingen voortvloeiend uit de brief aanpak problematiek op de mestmarkt die separaat van het Regeerprogramma aan de Tweede Kamer wordt gestuurd
- Wetgeving die mogelijk volgt uit het op Europees niveau eisenstellen aan de invoer van producten die binnen de EU niet geproduceerd mogen worden.
- Wetswijzigingen die volgen uit het (waar mogelijk) herijken van nationale koppen op bestaande wetgeving.
- Wetgeving die volgt uit het voornemen om een weerbare voedselketen te hebben die bestand is tegen verstoringen.

H5. Energietransitie, leveringszekerheid en klimaatadaptatie

Aangekondigde nieuwe wetgeving

- Het kabinet komt met een wetsvoorstel waarmee zowel de crisisparaatheid op het gebied van gas wordt versterkt, als de robuustheid van het gassysteem wordt vergroot. Streven is om in Q4 2024 de internetconsultatie voor deze wet te starten.

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Netcongestie: waar nodig en mogelijk worden wet- en regelgeving aangepast om de coördinatie van besluitvorming te versterken en vergunningverlening te vereenvoudigen en versnellen.
- Pakket Belastingplan 2025:
  - Verlaging tarief energiebelasting op aardgas.
  - Wetsvoorstel voor beëindiging van de salderingsregeling voor kleinverbruikers met ingang van 1 januari 2027.
  - Faciliteren ingroei van emissievrije voertuigen met onder meer de gedeeltelijke gewichtscorrectie in de motorrijtuigenbelasting.
- Versnelling gaswinning Noordzee: er wordt toegewerkt naar een sectorakkoord met maatregelen, waar nodig worden hier ook wettelijke aanpassingen voor doorgevoerd.
- De bezuinigingen op batterijen, waterstof, SDE++ en de intensivering op kernenergie worden op de KGG- en klimaatfondsbegroting verwerkt.
- Wetgeving die volgt uit de aankondiging dat plastics circulair worden gemaakt d.m.v. een combinatie van normeren, stimuleren en beprijzen

H6a. Zorg

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Bevriezing van het verplicht eigen risico op 385 euro voor de jaren 2025 en 2026: Wijziging Zorgverzekeringswet (voor het jaar 2026)
- Structurele verlaging van het verplicht eigen risico tot 165 euro met ingang van het jaar 2027: Wijziging Zorgverzekeringswet
- Maximering van 50 euro per behandelprestatie in een ziekenhuis vergt wijziging van het Besluit

zorgverzekering en mogelijk ook van de Zvw: Wijziging Zorgverzekeringswet en/of Besluit zorgverzekering

- Uitgangspunt is dat de burger de keuze heeft om gegevens al dan niet ter beschikking te stellen middels een opt out: Wijziging Wet elektronische gegevensuitwisseling in de zorg en aanpassing andere wet- en regelgeving
- Het kabinet zal daarom de regelgeving aanpassen die gevolgd moet worden als een ziekenhuis overweegt het aanbod van acute zorg op een bepaalde locatie te beperken: aanpassen uitvoeringsregelgeving Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg en eventueel aanpassing andere wet- en regelgeving
- Financiering acute spoedeisende hulp, acute verloskunde en de intensive care afdelingen op basis van een vast budget. De Nza wordt gevraagd gefaseerd en zo snel mogelijk budgetbekostiging mogelijk te maken: Wijziging Besluit beschikbaarheidsbijdrage WMG
- Nu doet al één op de zeven jongeren en kinderen een beroep op jeugdzorg, waar dit in 2000 nog één op de 27 kinderen was. Dat kan en moet minder, want dit is (ook financieel en qua arbeidsmarkt) niet houdbaar en moet dus anders. Juist ook om ervoor te kunnen zorgen dat de meest kwetsbare kinderen en jongeren die specialistische zorg echt nodig hebben de zorg krijgen die ze verdienen en niet eindeloos op wachtlijsten staan. Het kabinet zal daartoe met een wetsvoorstel komen: Wijziging Jeugdwet en uitvoeringsregelgeving (wetsvoorstel verbeteren beschikbaarheid jeugdzorg (Kamerstukken 36546) en conceptwetsvoorstel reikwijdte)
- Het kabinet stuurt nog dit jaar regelgeving naar de Tweede Kamer waarin is vastgelegd welke specialistische jeugdhulp beschikbaar moet zijn: Ontwerp-besluit verbetering beschikbaarheid jeugdzorg
- Wetsvoorstel Jeugdbescherming

H6b. Onderwijs

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Vernieuwen curriculum en (het aantal) kerndoelen herzien en aanscherpen: Wetsvoorstel herziening wettelijke grondslagen kerndoelen
- Hogescholen en universiteiten bevorderen Nederlandse taalvaardigheid en dringen verengelsing terug: Wetsvoorstel Internationalisering in balans
- Toezicht informeel onderwijs: Wetsvoorstel voor wettelijk toezicht informeel onderwijs
- Bevorderen goed werkgeverschap met strategisch personeelsbeleid: Wetsvoorstel strategisch personeelsbeleid
- Veilig leerklimaat: Wetsvoorstel vrij en veilig onderwijs
- Bevorderen overgang school naar duurzaam werk: Wetsvoorstel van school naar duurzaam werk

H7. Goed bestuur en een sterke rechtsstaat

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Wijziging van artikel 120 Grondwet ivm invoering constitutionele toetsing
- Wijziging van de Grondwet ivm invoering constitutioneel hof
- Wetsvoorstel ivm verzelfstandiging van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
- Wetsvoorstel tot invoering nieuw kiesstelsel
- Wetsvoorstel kwaliteitsbevordering uitvoering verkiezingsproces, ivm omvormen Kiesraad tot verkiezingsautoriteit
- Wijziging van artikel 119 Grondwet ivm opsporing, vervolging en berechting van Kamerleden en bewindspersonen
- Wetsvoorstel Herzieningswet ambtsmisdrijven Kamerleden en bewindspersonen
- Wetsvoorstel regels vervolgfuncties bewindspersonen
- Wet betere bescherming tegen discriminatie op de BES
- Wet politieke partijen
- Wetsvoorstel Wet versterking waarborgfunctie Awb
- Wetsvoorstel wijziging Groningenwet

- Wetsvoorstel Algemene wet bestuursrecht voor Bonaire, Sint Eustatius en Saba
- Wetswijziging Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba, de Wet financiën openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba en enige andere wetten in verband met de herziening van de bestuurlijke verhoudingen tussen het Rijk en de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (Herzieningswet Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba en Wet financiën openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba
- Rijkswet houdbare overheidsfinanciën Aruba
- Wetsvoorstel Kaderwet inzake de rijksinspecties
- Wijziging Mediawet in verband met voorgenomen verlenging huidige concessie- en erkenningsperiode
- Wijziging Mediawet in verband met voorgenomen bezuiniging op de landelijke publieke omroep en dus verlaging rijksmediabijdrage
- Wijziging Mediawet in verband met versterking (journalistiek) lokale omroepen
- Wetsvoorstel Handhaving sociale zekerheid
- Wetsvoorstel modernisering Archiefwet 1995
- Wetsvoorstel wijziging Financiële-verhoudingswet
- De verdere harmonisatie van het Burgerlijk Wetboek en het Burgerlijk Wetboek BES wordt voorbereid.
- Modernisering Burgerlijk Wetboek BES, te beginnen met Boek 1 BW BES.

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Wetsvoorstel ter versterking van de rechtsbescherming in de jeugdbescherming (JenV)
- Wetsvoorstel tot vereenvoudiging burgerlijk procesrecht (JenV)
- Wetsvoorstel ivm transparantie gebruik algoritmes
- Wijziging Mediawet in verband met voorgenomen hervorming bestel landelijke publieke omroep
- Wetsvoorstel vereenvoudiging burgerlijk procesrecht

H8. Nationale veiligheid

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Implementatie van de NIS-II-richtlijn met de Cyberbeveiligingswet (Cbw);
- Herziening van de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017;
- Modernisering van de Wet veiligheidsregio's en nieuwe wetgeving ten aanzien van de crisisbeheersing voor de BES.
- Herziening van het stelsel Bewaken en beveiligen;
- Het uitbreiden van de bevoegdheden van de politie om informatie te vergaren over (potentieel) grootschalige openbare ordeverstoringen;
- Wet transparantie maatschappelijke organisaties
- Wetgeving met de strekking uitbreiding van de strafbaarheid van deelname aan een terroristische organisatie en strafbaarstelling van het openlijk steun betuigen aan een terroristische organisatie en het verheerlijken van terrorisme
- Verhoging strafmaximum deelneming terroristische organisatie
- Wet plan van aanpak witwassen
- Implementatie Europese verordening tot voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor witwassen of terrorismefinanciering
- Wetsvoorstel implementatie richtlijn inzake bevoegdheden en confiscatie
- Wetsvoorstel verbetering kroongetuigenregeling
- Aanvullende maatregelen tegen georganiseerde criminaliteit tijdens detentie
- Wijziging Wet Aanvullende maatregelen tegen georganiseerde criminaliteit tijdens detentie
- Wetsvoorstel herijking taakstrafverbod
- Wetsvoorstel verhoging strafmaximum openlijke geweldpleging
- Wetgevingsprogramma nieuw Wetboek van Strafvordering
- Wetgeving ter uitvoering van het plan van aanpak voor de uitwerking van de diverse voorstellen tot verhoging van strafmaxima
- Wetsvoorstel Wet modernisering en uitbreiding strafbaarstelling mensenhandel
- Wetgeving m.b.t. jeugdstrafrecht (verhoging maximale straffen voor 14- en 15-jarigen en

uitgebreide motiveringsplicht toepassing adolescentenstrafrecht bij meerderjarigen)

- Verzamelwet justitie BES
- Wetsvoorstel afschaffen tenuitvoerleggingstermijnen
- Wetsvoorstel strafbaarstelling onttrekken aan vrijheidsbeneming

Zal naar verwachting tot nieuwe wetgeving leiden:

- Het kabinet onderzoekt de mogelijkheden tot uitbreiding van het intrekken van het Nederlanderschap bij terroristische misdrijven naar andere ernstige misdrijven waarvoor het Europees Verdrag inzake Nationaliteit (EVN) dit toelaat.
- Plan van aanpak voor het juridisch borgen van de neutraliteit van boa's.
- Wat opname van F4-vuurwerk in de Wet Wapens en Munitie (WWM) betreft moet nadrukkelijk rekening gehouden worden met de beperkingen die EU-regelgeving hieraan stelt.
- Inzet op nieuwe en effectievere EU-regelgeving ter voorkoming en bestrijding van seksueel misbruik van kinderen.
- Het kabinet streeft naar een verhoging van de minimumleeftijd voor prostitutie naar 21 jaar.
- Aanpassing van de Wet tijdelijk huisverbod inzake de aanpak van eengerelateerd geweld.
- Wetgeving doorwerking in Nederland van elders in de EU uitgesproken verbodenverklaringen van rechtspersonen.
- Wetsvoorstel videoconferentie in civiele en bestuursrechtelijke procedures.
- Diverse AMvB's en ministeriële regelingen voor verplicht elektronisch procederen door professionele partijen (oa voor curatoren, bewindvoerders en mentoren en voor advocaten bij verzoeken conservatoir beslag).
- Wetsvoorstel en AMvB tot aanpassing regeling vergoeding affectieschade (uitbreiding doelgroep affectieschade tot broers en zussen en aanpassing bedragen).
- Experiment nabijheidsrechter (voor de invoering hiervan is een algemene maatregel van bestuur noodzakelijk op grond van de Experimentenwet rechtspleging).

H9. Internationale veiligheid

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- Wettelijke verankering dat structureel minimaal 2% van het bruto binnenlands product aan Defensie wordt besteed, conform de NAVO Defence Investment Pledge.
- Een nieuwe nationale sanctiewet, die van belang is om handhaving en naleving van sancties te versterken en om omzeiling tegen te gaan.
- Een Europawet, met inbegrip van een regeling van informatievoorziening en procedures bij voorbereiding en totstandkoming van Europese wetgeving.

H10. Economie en vestigingsklimaat

Aangekondigde nieuwe wetgeving:

- “Ook start het kabinet een traject richting het aanleggen van reserves voor kritieke grondstoffen. Hierbij wordt gekeken naar de mogelijkheid van een Europees stelsel onder de Critical Raw Materials Act (CRMA).” Dit kan leiden tot uitvoeringswetgeving van de Critical Raw Materials Act.
- “Het kabinet onderschrijft daarnaast het belang van een veiligheidstoets op buitenlandse investeringen in vitale infrastructuur, technologie en strategische kennis.” Omzettingwetgeving ter uitvoering van een nog vast te stellen EU-verordening inzake de screening van buitenlandse investeringen in de Unie.
- “Geopolitieke spanningen vormen een risico voor de economische veiligheid. Beschermende maatregelen zijn nodig om te voorkomen dat hoogwaardige kennis en technologie in verkeerde handen valt, door bijvoorbeeld spionage- en sabotageactiviteiten.” De Wet investeringen, fusies en overnames (Wet vifo) wordt waar nodig geactualiseerd, onder meer door wijziging van het Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) die het toepassingsbereik bepaalt van sensitieve technologieën die onder de wet vallen.
- Wetsvoorstel continuïteit ondernemingen I (WCO I)
- Verbetering positie werknemer in faillissement bij overgang van onderneming (WVOVF).
- Wetsvoorstel digitale algemene vergadering privaatrechtelijke rechtspersonen

Zal naar verwachting leiden tot nieuwe of aangepaste wet- en regelgeving:

- “Introductie van de wettelijke verplichting om het Adviescollege toetsing regeldruk (ATR) structureel en vroegtijdig bij de voorbereiding van nieuwe regelgevingsvoorstellen, die naar verwachting grote gevolgen voor de regeldruk hebben, te betrekken. Het kabinet zal hiertoe dit najaar een nota van wijziging indienen op het voorliggende wetsvoorstel tot wijziging van de Instellingswet Adviescollege toetsing regeldruk. Het wetsvoorstel Instellingswet Adviescollege toetsing regeldruk zal naar verwachting uiterlijk voorjaar 2025 in werking treden.” Mogelijk kan de kabinetsaanpak op regeldruk ook leiden tot wijzigingen (in wet- en regelgeving) op andere terreinen maar deze zijn nu nog niet concreet te voorspellen.
- “We zorgen ervoor dat faillissementen, met name van het mkb, beter en sneller kunnen worden afgewikkeld, met oog voor de belangen van betrokken partijen.” Gekoppeld aan Wet verbetering faillissementsrecht. Inhoud van deze wet is nog nader te bepalen.
- “Om concurrentie in markten te verbeteren overweegt het kabinet de introductie van nieuwe gerichte mededingingsinstrumenten, waarmee de Autoriteit Consument en Markt (ACM) in meer situaties kan ingrijpen. Bijvoorbeeld door uitwerking van nieuw instrumentarium en een aanpassing van de Mededingingswet, met oog voor regeldruk en vestigingsklimaat.” Wanneer er nieuwe gerichte mededingingsinstrumenten voor de ACM geïntroduceerd worden zal daaruit wetgeving volgen. Het kabinet overweegt nog of deze nieuwe instrumenten worden geïntroduceerd.
- Regelgeving rondom n.a.v. passage mediapluriformiteit en nationale regels fusietoezicht. Deze passage staat vermeld in H7 maar, zoals daar ook aangegeven, valt onder beleidsverantwoordelijkheid EZ en OCW. Er is nog gene keuze gemaakt hoe en in welk wettelijk kader dit verder vorm moet krijgen.

Dit is een uitgave van:
Rijksoverheid
September 2024